

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

2-3 / 2022

ILMIY-AMALIY JURNAL

TAHRIR HAY'ATI

Q. ABDURASULOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori – bosh muharrir

Y. KOLENKO

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i – bosh muharrir

N. SALAYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, yuridik fanlar doktori, professor – bosh muharrir o'rinbosari

K. HAKIMOV

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori – mas'ul muharrir

M. RUSTAMBAYEV

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor

A. OTAJONOV

Yuristlar malakasini oshirish markazi direktorining o'quv-uslubiy va ilmiy ishlar bo'yicha birinchi o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor

B. PULATOV

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi akademiyasi Qonunchilik ijrosi ustidan nazoratni tashkil etish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

F. RAXIMOV

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi akademiyasi Prokurorlik faoliyatini tashkil etish va boshqarish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

B. UMIRZAKOV

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Kriminologiya kafedrası katta o'qituvchisi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

M. O'RAZALIYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

I. ERGASHEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

M. KURBANOV

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası dotsent v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

V. DAVLYATOV

Toshkent davlat yuridik universiteti Sud, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va advokatura kafedrası mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

D. BAZAROVA

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi, professor

A. BARATOV

Toshkent davlat yuridik universiteti Kriminalistika va huquqiy ekspertiza kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi

G. TULAGANOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

D. SUYUNOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası professor v.b., yuridik fanlar doktori

“Kriminologiya va jinoiy odil sudlov” ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligida 2021-yil 18-martda 1160-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Ushbu jurnal O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi bilan hamkorlikda tashkil etilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti

MUNDARIJA

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

Суюнова Дильбар Жолдасбаевна

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ
ПРОТИВ ЖЕНЩИН

5

Taxirov Farhod

O'ZGALAR MULKINI TALON-TOROJ QILISH TUSHUNCHASI VA
UNING BELGILARI

15

Kayumov Baxtiyor Erkinjonovich,

Daminov Rustam Baxtiyor o'g'li

JINOIY FAOLIYATDAN OLINGAN DAROMADLARNI LEGALLASHTIRISH JINOYATI
YUZASIDAN ASOSIY TUSHUNCHALAR VA KVALIFIKATSIYA MASALALARI

22

Ergashev Ikrom Abdurasulovich

SOLIQQA OID HUQUQBUZARLIKLAR VA ULARNI SODIR ETGANLIK UCHUN
JAVOBGARLIKNING NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI

29

Уразбаев Сардорбек Одилбекович,

Одилов Мухаммадрашодхон Сарваржон угли

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ОТЯГЧАЮЩИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

ЗА ВЗЯТОЧНИЧЕСТВО, И НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИХ КВАЛИФИКАЦИИ

36

Haydarov Shuhratjon Djumayevich

JINOYAT QONUNCHILIGIDA SHARTLI HUKM QILISH MASALALARI:

XORIY TAJRIBASI

48

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich,

Ikramov Sherzod Raximjanovich

QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARNI

QO'LLASHNING PROTSESSUAL MUAMMOLARI

58

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI**Gafurov Mavlon Kuchkarovich**

SUD – JINOYAT ISHLARI DOIRASIDA ISBOT QILISH JARAYONINING

MUHIM ISHTIROKCHISI69

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

Rozimova Qunduz Yuldashevna

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDA MILLIY QONUNCHILIKNING ROLI79

Usmonov Nodir Xoliqjonovich

DAVLAT XARIDLARI SOHASIDAGI KORRUPSIYANING OLDINI OLISHDA IHTT

TAVSIYALARI HAMDA AYRIM XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI88

UDC: 343.2(045)(575.2)

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЖЕНЩИН

Суюнова Дильбар Жолдасбаевна,
доктор юридических наук, профессор
кафедры «Уголовно-процессуальное право»
Ташкентского государственного юридического университета
ORCID: 0000-0003-1039-4069
e-mail: d.suyunova@tsul.uz

Аннотация. В статье проведен анализ ответственности за преступления против женщин по уголовному законодательству Республики Узбекистан, впервые дана оценка нормам Уголовного кодекса с точки зрения нахождения в нем особенностей правового регулирования, обусловленных половыми и семейными различиями субъектов. Анализ уголовного законодательства, касающегося преступлений против женщин, помог не только увидеть реальное содержание уголовно-правовых норм, но и установить, где в законе есть пробел, а где правовое регулирование является недостаточно социально обусловленным. Изучение генезиса норм уголовного права об ответственности за преступления против женщин также позволило проследить изменения в законе по отношению к таким объектам уголовно-правовой охраны, как жизнь, здоровье, половая свобода и половая неприкосновенность, честь и достоинство женщины, интересы семьи и ее членов. В работе проведены некоторые сравнения с законодательством зарубежных стран уголовной ответственности за преступления против женщин, представлены практические рекомендации по совершенствованию уголовного законодательства Узбекистана.

Ключевые слова: преступления против женщин, жизнь, здоровье женщин, законодательство зарубежных стран.

AYOLLARGA QARSHI JINOYATLARNING JAVOBGARLIK XUSUSIYATLARI

Suyunova Dilbar Joldasbayevna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat-protsessual huquqi kafedrasi
professori, yuridik fanlar doktori

Annotatsiya. Maqolada xotin-qizlarga nisbatan O'zbekiston Respublikasining jinoyat qonunchiligiga binoan sodir etilgan jinoyatlar uchun javobgarlik masalalari

tahlil qilindi. Birinchi marta jinoyat kodeksining normalariga subyektlarning jinsiy va oilaviy farqlari bilan bog'liq huquqiy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari mavjudligi nuqtai nazaridan baho berildi. Ayollarga qarshi jinoyatlar bilan bog'liq jinoyat qonunchiligini tahlil qilish nafaqat jinoyat qonunchiligining haqiqiy mazmunini ko'rish, balki qonunchilikda bo'sh joy mavjudligi va huquqiy tartibga solish ijtimoiy jihatdan yetarli emasligini aniqlashga yordam berdi. Ayollarga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlik to'g'risidagi jinoyat huquqi normalarining kelib chiqishini o'rganish, shuningdek, qonunda ayolning hayoti, sog'lig'i, jinsiy erkinligi va jinsiy daxlsizligi, sha'ni va qadr-qimmat, oila va uning a'zolari manfaatlari kabi jinoiy-huquqiy muhofaza obyektlariga nisbatan o'zgarishlarni kuzatish imkonini berdi. Ishda xotin-qizlarga qarshi jinoyatlar uchun xorijiy mamlakatlar qonun hujjatlari bilan ayrim taqqoslashlar amalga oshirildi. O'zbekiston jinoyat qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: jinoyat huquqi, ayollarga qarshi jinoyatlar, ayollarning hayoti, salomatligi, xorijiy davlatlar qonunchiligi.

FEATURES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST WOMEN

Suyunova Dilbar Joldasbaevna,

Professor of the Department of "Criminal Procedural Law",
Tashkent State University of Law,
Doctor of Science

Abstract. The article analyzes the responsibility for crimes against women under the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan. For the first time, the norms of the Criminal Code are evaluated from the point of view of finding the features of legal regulation due to the gender and family differences of subjects in it. The analysis of criminal legislation concerning crimes against women helped not only to see the real content of criminal law norms, but also to analyze gaps in the law, and where legal regulation is insufficiently socially conditioned. The study of the genesis of criminal law norms on responsibility for crimes against women also made it possible to trace changes in the law concerning such objects of criminal law protection as life, health, gender freedom and gender integrity, honor, and dignity of a woman, the interests of the family and its members. The paper makes some comparisons with the legislation of foreign countries of criminal liability for crimes against women and presents practical recommendations for improving the criminal legislation of Uzbekistan.

Keywords: Criminal legislation, crimes against women, life, the health of women, foreign legislation.

Введение

Вопрос необходимости изучения уголовной ответственности за преступления против женщин в силу своей специфичности возник не сразу,

поскольку в отличие от других отраслей права, как, например, трудовое, семейное, уголовное право, не является правом ежедневного пользования, а применяется лишь при совершении общественно опасного деяния (преступления), в том числе против женщин. Кроме того, в основополагающих международно-правовых документах, таких как Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (1979 г.) (далее Конвенция), к которой Узбекистан присоединился в 1995 году, нет упоминания об общественных отношениях, которые являются предметом уголовного права. Так, Конвенция предписывает государствам-участникам принимать все необходимые меры по ликвидации дискриминации в политической и общественной жизни, а также в области образования, трудовых и брачно-семейных отношений, однако в ней не затронуты вопросы о предотвращении дискриминации в отношении женщин именно в сфере уголовного законодательства.

Цели и задачи исследования состоят в разработке предложений и рекомендаций, направленных на дальнейшее совершенствование уголовного законодательства, касающегося ответственности за преступления против женщин.

Задачи исследования следующие: исследование становления и развития уголовного законодательства Узбекистана в части преступлений против женщин; изучение составов преступлений, которые совершаются против женщин; сравнительный анализ некоторых преступлений против женщин в Уголовном кодексе Узбекистана и некоторых зарубежных стран; обоснование необходимости внесения изменений в некоторые статьи Уголовного кодекса Узбекистана, в которых потерпевшей является женщина; разработка предложений по совершенствованию национального уголовного законодательства в целях охраны прав и интересов женщин.

Материалы и методы

В ходе исследования использовались общенаучные и специальные методы научного познания: исторический, системный, сравнительно-правовой, аналитический, логико-юридический и другие, которые позволили в определенной степени обеспечить достоверность и обоснованность результатов настоящего исследования.

Результаты исследования

В работе сделан исторический анализ норм уголовного законодательства, касающегося преступлений против женщин, проведен сравнительный обзор некоторых видов уголовной ответственности за преступления против женщин стран ближнего и дальнего зарубежья, обоснована необходимость внесения изменений в действующие статьи уголовного кодекса, предусматривающие ответственность за преступления против женщин, разработаны соответствующие предложения по совершенствованию уголовного законодательства Узбекистана, в части ответственности за преступления против женщин.

Оценка норм уголовного законодательства с точки зрения особенностей его правового регулирования обусловлена половыми различиями субъектов и объектов составов преступлений. Настоящий анализ показал, что на протяжении определенного периода становления и развития независимого Узбекистана также видоизменялись нормы уголовного законодательства, касающиеся ответственности за преступления против женщин. История уголовного законодательства позволяет проследить изменения в общественном правосознании по отношению к объектам уголовно-правовой охраны, среди которых можно указать жизнь, здоровье, половую свободу, честь и достоинство женщин, интересы семьи и ее членов [1, с. 131].

В древнем Узбекистане (1884-1917 гг.), во времена шариата, отношение к женщинам было более чем унижительным. Родители считали девочку «лишним ртом» в семье, и с момента ее рождения думали о том, как бы ее «устроить», искали жениха годовалой малышке. Уже в колыбели девочка становилась собственностью другого лица, который купил ее у родителей согласно обычной сделке купли-продажи – «калым» (выкуп), что свидетельствовало о рабском положении женщины в обществе. Женщина продавалась и покупалась за деньги, с ее мнением никто не считался. По правилам шариата «после Бога бойся мужа», женщина являлась собственностью мужа, который получал полную власть над ней, мог наказать за малейшее непослушание, вплоть до нанесения побоев. При этом по шариату муж не отвечал за издевательства над женой. Избитая и искалеченная женщина формально могла пожаловаться на мужа, однако ее никто не слушал и не поддерживал. Кази (судья) всегда принимал сторону мужа, поскольку получал от него деньги, да и сам как мужчина жил по шариату.

В то же время мужчина имел полное право жениться повторно, поскольку шариат допускал многоженство, а в отношении непослушных, строптивых жен мужьями применялся кнут, поскольку шариат устанавливал «строгость в обращении с женами».

Позже (1917-1991 гг.) положение женщин изменилось, произошло их раскрепощение, женщины стали принимать участие в выборах местных советов, законодательно закрепились права женщин на труд, образование, медицинское обслуживание, пенсионное обеспечение и другие. В структуре исполнительной власти образовались женские отделы, которые оказывали помощь женщинам, принимали меры по обеспечению их работой, защищали от деспотичных мужей. Именно в этот период в Узбекистане приняты Кодекс о браке и семье, Гражданский кодекс, Уголовный кодекс и другие законодательные акты, регламентирующие права и свободы женщин, в том числе их защиту от преступных посягательств [2, с. 11].

Особый акцент в уголовном законодательстве многих стран ставится на проблемы, касающиеся насилия в семье.

Вопрос домашнего насилия во всем мире долгое время был запретным, любые попытки разработки и лоббирования закона о его принятии воспринимались как негативное западное влияние. Стереотипы, которые

отражались в менталитете многих наций, оправдывали ситуацию насилия, и оно перестало восприниматься как таковое. Отношение к нему в большей части стало обыденным, естественным. И оно становится все более распространенным видом правонарушения, посягающим на жизнь, здоровье и достоинство женщины и ребенка.

По данным статистики [21, с. 32], большинство случаев убийств, нанесения телесных повреждений различной степени тяжести, побоев и унижений, принуждения к вступлению в ранние браки, преступлений по сексуальным мотивам совершаются в семье, на бытовой почве. И не случайно, в настоящее время за рубежом растет поддержка программ, применяющих целенаправленную модель сдерживания для сокращения различных форм насилия [3, с. 593].

Вопросы домашнего насилия во время пандемии коронавируса приобрели более выраженное содержание [4, с. 21]. Многие ученые мира обсуждали опасность влияния Covid-19 не только на здоровье, но и на атмосферу в семье, когда все ее члены находятся дома и возникает вероятность насилия. Тауба в New York Times [5, с. 5] предполагает, что «ограничения передвижения, направленные на то, чтобы остановить распространение коронавируса, могут сделать насилие в доме более частым, более жестоким и опасным». Об этом также сделала вывод К. Каукинен при анализе домашнего насилия [6, с. 33]. Она заметила, что «пандемия коронавируса окажет беспрецедентное влияние на частоту и последствия преступности и насилия во всем мире. Сюда входят влияние на риск, последствия и принятие решений женщинами, подвергающимися насилию со стороны интимного партнера».

В Узбекистане многое изменилось с принятием 17 августа 2019 года Закона Республики Узбекистан «О защите женщин от притеснения и насилия», который имеет своей целью регулирование отношений в области защиты женщин от всех форм притеснения и насилия. Думается, принятие столь важного закона по охране прав женщин, их защите от насилия будет способствовать внесению соответствующих изменений в Уголовный кодекс Республики Узбекистан (далее УК) следующего характера.

Раздел первый УК предусматривает ответственность за преступления против личности, где в умышленном убийстве (ч. 2 ст. 97), доведении до самоубийства (ст. 103), склонении к самоубийству (ст. 103¹), умышленном тяжком телесном повреждении (ст. 104), умышленном средней тяжести телесном повреждении (ст. 105), умышленном легком телесном повреждении (ст. 109), истязании (ст. 110), угрозе убийством или применении насилия (ст. 112) жертвой преступных деяний выступает лицо без определения пола, за исключением квалифицирующего признака «женщины, заведомо для виновного находившейся в состоянии беременности». То есть большинство норм уголовно-правовой ответственности применяются как в отношении женщин, так и в отношении мужчин.

Принимая во внимание актуальные вопросы разработки законодательных основ противодействия насилию в семье, было бы целесообразно ввести в указанные составы преступлений против личности квалифицирующий признак, предусматривающий ответственность «супруга или лица, находящегося во внебрачных отношениях с виновным». Следует заметить, что аналогичную ответственность предусматривает Уголовный кодекс Франции [7, с. 37] – во всех преступлениях об умышленных посягательствах на неприкосновенность личности к ответственности привлекается супруг или лицо, состоящее во внебрачном сожительстве с потерпевшим, совершившее такое преступление, Уголовный кодекс Бельгии (ст. 398–405 – преступления об убийствах, не являющихся квалифицированными, и об умышленном причинении вреда здоровью, где виновный совершил такие действия в отношении своего супруга (супруги) или лица, с которым он сожительствует или сожительствовал, поддерживает или поддерживал длительные любовные и сексуальные отношения) [8, с. 45]. Уголовный кодекс Турции [9, с. 34] предусматривает ответственность за преступление против жизни, совершенные в отношении «жены, мужа, брата, сестры, приемных родителей, приемного сына, приемной дочери, мачехи, отчима, пасынка, падчерицы, тестя, свекра, тещи, свекрови, зятя или снохи» (ст. 449).

В главе 4 УК Республики Узбекистан предусмотрена ответственность за посягательство на половую свободу и половую неприкосновенность личности.

Анализ результатов исследования

В целях защиты женщин от преступных посягательств внимание следует обратить на два состава преступлений, содержащиеся в этой главе: изнасилование (ст. 118) и насильственное удовлетворение половой потребности в противоестественной форме (ст. 119). Анализ уголовного законодательства по данному виду преступления показал, что исторически изнасилование всегда относилось к тяжким преступлениям, а при наличииотягчающих обстоятельств – к особо тяжким преступлениям.

По Уголовному кодексу редакции 1959 года, ответственность за простое и квалифицированное изнасилование предусматривала лишение свободы на срок от трех до семи лет и лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет либо смертную казнь (Уголовный кодекс Узбекской ССР (с изменениями и дополнениями на 1 июля 1966 года). В соответствии с изменениями в УК, внесенными Законом в 2001 году, в действующем УК за изнасилование при квалифицирующих признаках назначается наказание от семи до десяти лет (ч. 2 ст. 118) и от десяти до пятнадцати лет (ч. 3 ст. 118), а за изнасилование лица, не достигшего четырнадцати лет, предусмотрено наказание лишение свободы от пятнадцати до двадцати лет (ч. 4 ст. 118) (Уголовный кодекс Республики Узбекистан 2019 года).

Объективная сторона изнасилования по Уголовному кодексу редакции 1959 года заключалась в половом сношении лица мужского пола с женщиной с применением насилия или угрозой его применения, а равно с использованием

беспомощного состояния потерпевшей, т. е. с прямым указанием пола потерпевшей. В 1994 году с принятием нового Уголовного кодекса содержание объективной стороны этого преступления видоизменилось, законодатель определил, что при изнасиловании потерпевшим может быть признано лицо как женского, так и мужского пола. Кроме того, в указанном периоде в УК введена новая статья 119, предусматривающая ответственность за насильственное удовлетворение половой потребности в противоестественной форме, совершенное в отношении потерпевшего (без определения полового признака).

Заметим, что такое понимание изнасилования как преступления, исполнителем которого, как правило, является мужчина¹, а потерпевшей – женщина, считается традиционным и для доктрины отечественного уголовного права, и для правоприменительной практики. Это обстоятельство играет важную роль при определении объективной стороны данного вида преступления, поскольку физиологически половое сношение в естественной форме, хоть и помимо воли лица, с применением насилия и угроз, возможно только в отношении женщины.

Для противоестественных случаев, когда действия виновного носят насильственный характер и посягают на половую свободу лица в противоестественной форме, пол которого не имеет значения, для определения объективной стороны указанного преступления установлена ответственность в статье 119 УК.

Таким образом, можно констатировать, что поскольку ответственность за изнасилование по статье 118 УК установлена без учета физиологических особенностей человека, а также в целях защиты прав женщин при определении объективной стороны указанного состава преступления в указанной статье требуется конкретизировать пол лица, в отношении которого осуществлено половое сношение с применением насилия, угроз или с использованием его беспомощного состояния. В то же время следует признать, что наличие в современном Уголовном кодексе ответственности за изнасилование (ст. 118) и насильственное удовлетворение половой потребности в противоестественной форме (ст. 119) свидетельствует о справедливости в смысле равной уголовно-правовой охраны половой свободы и половой неприкосновенности как женщин, так и мужчин. Тем самым установлено «равенство при защите названных прав личности при посягательстве на половую свободу» [10, с. 186].

Женщина как объект преступлений против семьи, молодежи и нравственности

С точки зрения анализа преступлений против женщин можно рассмотреть уголовную ответственность за многоженство (ст. 126 УК). Следует отметить, что Уголовный кодекс Узбекистана 1959 года определял двоеженство или

¹ На практике встречаются случаи, когда женщина признается соисполнителем этого преступления, например, если она путем применения насилия помогает подавить сопротивление потерпевшей. Женщина также может быть и соучастником изнасилования, например пособником или подстрекателем. Так, в 2013-2015 гг. в 21 случае изнасилования участие принимала женщина.

многоженство как сожительство с двумя или несколькими женщинами на базе общего хозяйства (Уголовный кодекс Узбекской ССР (с изменениями и дополнениями на 1 июля 1966 года)), с тех пор данный состав преступления особых изменений не претерпел, в действующем УК из названия и диспозиции указанного состава исключено слово «двоеженство».

Основным признаком объективной стороны данного преступления является сожительство с двумя или более женщинами на базе общего хозяйства. Представляется, что эти действия, определенные законодателем как «многоженство», выходят за рамки последнего, поскольку слово «многоженство» означает «пребывание в официальном браке одновременно с несколькими женами», тогда как «сожительство – это лишь совместная жизнь, проживание, интимная связь между мужчиной и женщиной» [11, с. 567], без официального заключения брака.

Указанное дает основание полагать, что законодатель не конкретизировал, при каких обстоятельствах действия виновного признаются преступными – когда виновный находится в официальных брачных отношениях с двумя или более женщинами, либо когда виновный совместно проживает (пребывает в интимных отношениях) с двумя или более женщинами. Думается, поскольку, согласно статье 16 Семейного кодекса Республики Узбекистан, не допускается заключение брака между лицами, из которых хотя бы одно состоит уже в другом зарегистрированном браке, уголовная ответственность установлена не за многоженство (исходя из смысла этого слова), а за сожительство – совместное проживание с двумя и более женщинами без официальных брачных отношений.

Схожая диспозиция уголовной ответственности за сожительство с двумя и более женщинами содержится в Уголовных кодексах Таджикистана и Киргизии, вместе с тем, например, Уголовный кодекс Швейцарии [12] установил ответственность именно за многоженство: «кто заключает брак, состоя в браке, кто заключает брак с лицом, состоящим в браке» (ст. 215), подлежит уголовной ответственности, в Японии, Великобритании и Норвегии многоженство, как официально заключенные несколько браков, также уголовно наказуемо. Уголовный кодекс Австрии в статье 192 закрепил ответственность за многоженство, т. е. того, «кто заключает новый брак, уже находясь в браке, или заключает брак с лицом, состоящим в браке» [13, с. 592].

В то же время, уголовное законодательство Азербайджана [14, с. 64], Казахстана [15, с. 65], Российской Федерации [16, с. 1069], Латвии [17, с. 66] и некоторых других стран Европы [18] вообще не содержит уголовной ответственности за многоженство.

Выводы

Завершая статью, мы приходим к следующим выводам:

- вопрос уголовной ответственности за преступления против женщин в историческом развитии регулировался законодательством Узбекистана, при этом некоторые составы преступления насильственного характера не

определяли пол потерпевшего и криминальное насилие в отношении женщин оставалось без должного внимания;

- действующее отечественное законодательство, касающееся преступлений против женщин, нуждается в реформировании, необходимо тщательно пересмотреть составы преступлений, в которых потерпевшей стороной является женщина;

- нормы уголовного законодательства с точки зрения нахождения в нем особенностей правового регулирования, обусловленных половыми и семейными различиями субъектов, подлежат тщательному анализу, поскольку содержание уголовно-правовых норм не является достаточно социально обусловленным.

Следует резюмировать, что поскольку уголовное законодательство является завершающим звеном правовой системы государства [19, с. 176], оно должно содержать все основания [20, с. 19] для наступления самого строгого вида юридической ответственности – уголовной ответственности за преступления против женщин.

REFERENCES

1. Suyunova D., Koniushenko Y., Nguindip N. A Comparative Understanding of Criminal Liability Formation for Crimes Against Women in Uzbekistan and Cameroon. *Ius Humani. Law Journal*, 2021, no. 10 (2), pp. 129-148. DOI: 10.31207/ih.v10i2.289.

2. Suyunova D.Zh. Voprosy sovershenstvovaniya instituta advokatury – segodnyashniye realii i neobkhodimyye izmeneniya [Issues of improving the institution of advocacy – today's realities and necessary changes]. *Sovremennoye rossiyskoye pravo – Modern Russian law*, 2020, no. 6 (15), pp. 10–13. DOI: 10.32743/2658-6509.2020.6.15.337. EDN VBIGWP.

3. Morgan A., Boxall H., Dowling Ch., Brown R. Policing repeat domestic violence: Would focused deterrence work in Australia? Australian Institute of Criminology.

4. Suyunova D., Shamsutdinov B. Digitalization of criminal proceedings in the context of the coronavirus pandemic (Covid-19) in Uzbekistan. *Medico-Legal Update*, 2021, no. 21 (2), pp. 455-459. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Digitalization-of-Criminal-Proceedings-in-the-of-in-Suyunova-Shamsutdinov/89ebad3f7414259e9bd1a936465482711a1c3d62#citing-papers/>.

5. Taub A. The New Covid-19 Crisis: Domestic Violence on the Rise Globally. *New York Times*, 2020, April 6 (accessed 28.11.2020).

6. Kaukinen C. When Stay-at-Home Orders Leave Victims Unsafe at Home: Exploring the Risk and Consequences of Intimate Partner Violence during the COVID-19 Pandemic. *American journal of criminal justice – AJCJ*, 2020, vol. 45 (4), pp. 668–679. DOI: 10.1007/s12103-020-09533-5/.

7. All for students. Available at: <https://www.twirpx.com/file/379964/>.

8. Seyhan Law Office. Available at: <https://www.turkishadvocate.ru/ugolovnikodeksturtsii/> (accessed 03.12.2020).
9. Sherbakov L.B. Gendernyye aspekty individualizatsii nakazaniya za nasil'stvennyye prestupleniya [Gender aspects of individualization of punishment for violent crimes]. Bulletin of the Stavropol State University, 2016, no. 44, p. 186.
10. Ojegov S.I. Tolkovyy slovar' russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]. Ed. L.I. Skvorsova. 28th ed. Moscow, Mir I obrozavaniye, 2014, p. 567.
11. Salaev N., Khamidov N. Qualification of Smuggling: Uzbek Legislation and Foreign Experience. *Ilkogretim Online – Elementary Education Online*, 2021, no. 20 (3), pp. 1661-1667. DOI: 10.17051/ilkonline.2021.03.189.
12. Malinovskiy A.A. Comparative criminal law [Comparative criminal law]. Moscow, Yurlitinform, 2014, p. 592.
13. Criminal codes of foreign countries. Available at: <https://www.twirpx.com/file/379964/>.
14. Kommentariy k Ugolovnomu kodeksu RF [Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation]. Ed. V.M. Lebedova. Moscow, Yurayt, 2013, p. 1069.
15. Gulchehra T. The importance of the participation of a lawyer with the judiciary and law enforcement in criminal proceedings. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 2020, vol. 7, iss.2, pp. 2169-2173. ISSN 2515-8260. Available at: <https://drive.google.com/file/d/160L3aZAmUwmKW0XB9J4xSDnVJ2PxfbuQ/view/>.
16. Salayev N.S. Aktual'nyye voprosy sovershenstvovaniya dekriminalizatsii v ugolovnom zakonodatel'stve [Actual issues of improving decriminalization in criminal law]. *Sovremennii tendensii razvitiya nauki i proizvodstva – Modern Trends in the Development of Science and Production*, 2014.
17. Makhmudov S., Kanat U. Some Aspects of Mitigating Circumstances in Criminal Law. *Fundamentalnyye osnovy nauki – Fundamentals of Science*, 2021.
18. Brief overview gender analysis of the legal system of Uzbekistan. For use by the USAID Judicial and Legal Reform Program in Uzbekistan. 2019.

UDC: 343.7(045)(575.2)

O'ZGALAR MULKINI TALON-TOROJ QILISH TUSHUNCHASI VA UNING BELGILARI

Taxirov Farhod,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
professori, yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0002-1290-3739
e-mail: tft@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zgalar mulkini talon-toroj qilish tushunchasi va uning belgilariga doir masalalar tahlil etilgan. Olimlarning bu boradagi fikr va mulohazalari o'rganilib, mazkur tushuncha bilan bog'liq masalalarni takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar berilgan. Shuningdek, maqolada talon-toroj qilishning bosqinchilik, talonchilik, firibgarlik va o'g'irlik kabi shakllariga nisbatan olish, olib qo'yish so'zlarini qo'llash mumkinligi, lekin tovlamachilik va o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toroj qilishga nisbatan qo'llab bo'lmasligi haqidagi fikrlar bayon etilgan. Chunki tovlamachilik jabrlanuvchini o'z mulki yoki mulkka bo'lgan huquqini berishga majbur qiladigan sharoitga solib qo'yish, rastrata esa aybdor mulkni olmasdan turib, birdaniga boshqalarga berib yuborish orqali ham sodir etilishi mumkin. O'zlashtirish yoki rastratada mulkdor tomonidan mulk aybdorga ishonib topshirib qo'yilganligi uchun aybdor o'zidagi mulkni o'zi olib qo'ya olmaydi, biroq uni mulkdor boshqaruvidan qonunga xilof ravishda chiqarishi hamda o'z foydasiga (o'zlashtirishda) yoki boshqa shaxslar foydasiga (rastratada) qaratishi mumkin. Maqolada talon-toroj qilingan mulk qiymatining qisman to'lanishi talon-toroj tarkibi mavjudligini istisno etmasligi borasida ham fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'zgalar mulki, talon-toroj, jinoyat, jazo, javobgarlik, mulk, o'zlashtirish, rastrata, o'rnini qoplamaslik, zarar.

ПОНЯТИЕ ХИЩЕНИЯ ЧУЖОГО ИМУЩЕСТВА И ЕГО ПРИЗНАКИ

Тахиров Фарход,

доктор юридических наук, профессор
Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье анализируются понятия хищения чужого имущества и его признаки. Кроме того, в статье анализируются взгляды ученых на понятие и признаки мародерства, даются предложения и рекомендации по совершенствованию понятия. В данной статье автор считает, что слова «брать», «отнимать» можно употреблять по отношению к таким формам

хищения, как разбой, грабеж, мошенничество и кража, но их использование некорректно по отношению к вымогательству и растрате. Это связано с тем, что вымогательство может быть совершено и путем постановки потерпевшего в положение, вынуждающее его отказаться от своего имущества или имущественных прав, а растрата – путем внезапной передачи виновным имущества другим лицам без его взятия. Так, собственник вверил имущество виновному в присвоении или растрате, поэтому виновный не может сам забрать имущество, но может незаконно вывести его из-под контроля собственника и использовать в своих целях (при присвоении) или в интересах других лиц (растрата). В статье также утверждается, что частичное возмещение стоимости награбленного имущества не исключает существования признака мародерства.

Ключевые слова: чужое имущество, разбой, преступление, наказание, ответственность, имущество, хищение, растрата, невозмещение, ущерб.

THE CONCEPT OF THEFT OF ANOTHER'S PROPERTY AND ITS FEATURES

Takhirov Farhod,

Professor of the University of Public Security
of the Republic of Uzbekistan, DSc

Abstract. This article analyzes the concept of theft of other people's property. Analyzing the views of researchers on the concept and signs of theft, suggestions and recommendations for improving the concept are provided. Moreover, according to the article, the words "to take", "to take away" can be used for the types of theft such as robbery, stealing, fraud, or larceny; but for extortion and embezzlement, it is not suitable to use these words. Because extortion can be committed by putting the victim in a situation that forces him to give up his property or the right to property, and embezzlement can be committed by giving the property to others without taking it. The owner entrusts the property to the perpetrator of misappropriation or embezzlement, therefore the perpetrator cannot take the property himself, but he can illegally take it out of the control of the owner and use it for his own purposes (in case of appropriation) or in the interests of other persons (embezzlement). The article also argues that partial reimbursement of the value of the stolen property does not exclude the existence of a sign of theft.

Keywords: someone else's property, robbery, crime, punishment, liability, property, theft, embezzlement, non-compensation, damage.

Kirish

Mulk hamda mulkiy huquq alohida e'tiborga molik bo'lganligi uchun ham kishilik jamiyati rivojining barcha bosqichlarida uning muhofazasi muhim hisoblanadi. Shu sababdan mulk huquqi va mulkiy munosabatlar har bir davrda nafaqat huquqiy,

balki siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy mazmun kasb etgan. Tarixan mulk hamda mulkiy huquq rivoji insoniyat rivojiga uzviy bog'liq holda kechgan. Negaki hamma zamon va makonlarda jamiyatning evolyutsion va revolyutsion taraqqiyotida mulk ijtimoiy mavqeni belgilashning asosiy vositalaridan biri sanalgan. Mulk – bu huquqning eng ustuvor qadriyati. Jinoyat qonunining asosiy vazifalaridan biri esa mulk huquqining daxlsizligini ta'minlash hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasida bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakldagi mulk tashkil etishi, davlat barcha mulk shakllarining teng huquqliligi va huquqiy jihatdan teng muhofaza etilishini kafolatlashi belgilab qo'yilgan. Globallashuv sharoitida mamlakatimizda ijtimoiy munosabatlarning keskin rivojlanishi o'zgalar mulkini talon-toraj qilish jinoyatlarining shakli va turlarining kengayishiga sabab bo'lmoqda.

Material va metodlar

Tadqiqotning maqsadi o'zgalar mulkini talon-toraj qilish eng ko'p sodir etiladigan jinoyatlardan biri bo'lib, Jinoyat qonuniga binoan, o'zganing mulkini talon-toraj qilish mulkka qarshi jinoyatlarning xavflisi hisoblanadi, ammo amaldagi qonunda "talon-toraj" tushunchasi berilmagani uchun mazkur tushunchaga mualliflik ta'rifi berish, shuningdek, mavzu yuzasidan olimlarning fikr va mulohazalari tahlil qilinib, tegishli taklif va tavsiyalar berishdan iboratdir.

Mazkur ilmiy maqolani tadqiq etishda umumilmiy uslublar: funksional yondashuv, mantiqiylik, tizimlilik, tarixiy, qiyosiy-huquqiy, statistik, sotsiologik so'rovlar o'tkazish kabi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

O'zgalar mulkini talon-toraj qilish tushunchasi va uning belgilariga doir masalalar respublikamizda Q.R. Abdurasulova, R. Kabulov, B.J. Axrarov, R.A. Zufarov, M.H. Rustambayev, F. Taxiroy, A.G. Zakirova, Sh.Yo. Abduqodirov, N.S. Salayev, U.M. Mirzayev, T.X. Hasanov, H.R. Ochilov va boshqalarning ilmiy ishlarida o'rganilgan. MDHga a'zo davlatlar olimlaridan esa A. Arxipov, I.A. Musyal, V.A. Maslov, A.A. Borovkov, S.M. Mkrtchyan, I.A. Volkova, N.A. Lopashenko, M.F. Musaelyan, G.K. Smirnov va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan.

Biroq yuqorida nomlari keltirilgan olimlarning ilmiy ishlarida o'zgalar mulkini talon-toraj qilish tushunchasi jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatdan kompleks tarzda tadqiq etilmagan. Shu munosabat bilan tadqiqotimiz mazkur turdagi jinoyatning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlarini o'rganish bilan bog'liq qonunchilik bazasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Talon-toraj so'zi "talon" va forsha "toraj" so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "hamma yoqdan tortqilash", "o'zlashtirish" kabi ma'nolarni anglatadi [1, 651-b.]. Talon-toraj so'zi rus tilidagi "хищничество" so'zining tarjimasi bo'lib, o'zbek tilida "vahshiylik, qonxo'rlik, talonchilik, o'ta isrofgarchilik" kabi ma'nolari bor [2, 685-b.].

Yuridik mazmunda "talon-toraj"ga ta'rif bergan huquqshunos olimlar uning o'zga shaxs mulkining qiymatiga ekvivalent sifatida pul shaklida yoki o'z mehnati bilan

yoxud o'rniga qiymati teng keladigan boshqa tovar-moddiy boyliklarni bermaslikni anglatadigan belgisini ifodalashda turli, ya'ni bepul [3, 201-b.], o'rnini qoplamasdan [4, 53-b.], haqini to'lamasdan [5, 379-b.] degan iboralarni ishlatishgan.

"Tekin", "bepul", "haqini to'lamaslik" so'zlari o'zganing mulkini uning haqini to'lamasdan olishni anglatadi. O'rnini qoplamaslik ularga nisbatan kengroq ma'noga ega va u nafaqat pul shaklida, balki o'z mehnati bilan yoki o'rniga qiymati teng keladigan boshqa tovar-moddiy boyliklarni bermaslik ma'nolarini ham bildiradi. Shu sababdan ham, bizningcha, talon-torajning mazkur belgisini ifodalashda o'rnini qoplamaslik iborasini ishlatish maqsadga muvofiq.

"O'rnini qoplamaslik" aybdorning o'zganing mulkini o'zi yoki boshqa shaxslarning foydasiga mulkdorga mulkning haqini to'lamay, xarajat qilmay, bepul, tekinga olib qo'yishini anglatadi. O'rnini qoplamaslik esa mulk qiymatining ekvivalenti sifatida pul yoki o'z mehnatini yoxud o'rniga qiymati teng keladigan boshqa tovar-moddiy boyliklarni bermaslikda ifodalanadi.

Talon-toraj qilingan mulkning qiymatini qisman to'lash talon-toraj tarkibi mavjudligini istisno etmaydi, u faqat mulkdorga yetkazilgan zarar miqdoriga ta'sir ko'rsatadi. O'zlashtirilgan yoki rastrata qilingan mol-mulkning qoplanmagan qismi miqdori bo'yicha talon-toraj sodir etilgan, deb hisoblanishi lozim.

E'tiborli jihati shundaki, agarda mulkdor mulki haqi to'langan, o'rni qoplangan holda olingan bo'lsa, aybdorning harakatlarida talon-torajning tarkibi mavjud bo'lmaydi. Lekin aybdorning harakatlari ish holatlariga ko'ra o'zboshimchalik (JK 229-moddasi) sifatida kvalifikatsiya qilinishi mumkin.

Ayrim olimlar talon-torajga umumiy ta'rif berishda bu jinoyatlarni sodir etishdagi aybning shaklini ko'rsatish kerak emas, deb hisoblaydi. Jumladan, A.P. Sevryukovning fikricha, talon-toraj ehtiyotsizlikdan sodir etilmasligi tufayli talon-toraj tushunchasida uning qasddan sodir etilishini ko'rsatish shart emas [6, 24-b.].

Talon-torajning yana bir belgisini ifodalashda turlicha, ya'ni talon-torajning huquqqa xilof [7, 53-b.], noqonuniy [8, 10-b.], g'ayriqonuniy [9, 8-b.] ravishda sodir etilishi ko'rsatiladi. Bularning barchasi talon-toraj sodir etilishi bilan mulkdorning o'z mulkiga egalik qilish, foydalanish va uni tasarruf etish huquqlarini qonun bilan bevosita taqiqlangan usullar bilan buzishda ifodalanadi.

O'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toraj qilishda qonunga xiloflik mulkdorning o'z mulkiga egalik qilish, foydalanish va uni tasarruf qilish huquqini qonun bilan bevosita taqiqlangan usullar bilan buzishda ifodalanadi.

Huquqshunos olim A.V. Shulga o'zganing mulkini talon-toraj qilishda qonunga xiloflik ma'lum bir mulkni o'zlashtirish bilan kuzatiladigan, mulkdorning mulkka nisbatan bo'lgan vakolatlarini jinoyat qonuni bilan taqiqlangan usulda o'zlashtirishni o'zida ifoda etishini [10, 7-8-b.] tushuntiradi. Bizning fikrimizcha, mulkdorning o'z mulkiga egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish huquqini o'zlashtirish imkonsiz. Biroq uning ishonchiga kirib, mulkdorning o'z mulkiga egaligini yo'qotmagani holda egalik qilish, foydalanish, tasarruf qilish imkoniyatini berganidan foydalanib, aybdor mulk egasini o'z mulkning taqdirini mustaqil belgilash imkoniyatidan mahrum etishi mumkin.

Talon-torajning bosqinchilik, talonchilik, firibgarlik va o'g'irlik kabi shakllariga nisbatan olish, olib qo'yish so'zlarini qo'llash mumkin, lekin tovlamachilik va o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toraj qilishga nisbatan qo'llab bo'lmaydi. Chunki tovlamachilik jabrlanuvchini o'z mulki yoki mulkka bo'lgan huquqini berishga majbur qiladigan sharoitga solib qo'yish, rastrata esa aybdor mulkni olmasdan turib, birdaniga boshqalarga berib yuborish orqali ham sodir etilishi mumkin. O'zlashtirish yoki rastratada mulkdor tomonidan mulk aybdorga ishonib topshirib qo'yilganligi uchun aybdor o'zidagi mulkni o'zi olib qo'ya olmaydi, biroq uni mulkdor boshqaruvidan qonunga xilof ravishda chiqarishi hamda o'z foydasiga (o'zlashtirishda) yoki boshqa shaxslar foydasiga (rastratada) qaratishi mumkin.

Ko'pgina olimlar talon-torajning bir shakli sifatida o'zlashtirishni ham keltirib o'tadi. Bitiruv malakaviy ishini yozish jarayonida bu borada fikr bildirgan olimlar ilmiy qarashlarini o'rganganimizda, jumladan, quyidagilarni kuzatdik. Masalan, Yu.I. Lyapunov o'zlashtirishni moddiy qimmatliklarni olib qo'yish va uni aybdor foydasiga qaratish deb baholaydi [11, 354-b.]. S.V. Sklyarov esa uning fikriga qarshi o'laroq, o'zlashtirish va rastrata uchun xos belgi olib qo'yish emas, balki mulkni o'zi yoki boshqa shaxslarning manfaatlariga qaratish bo'lib, aybdor bu vaziyatda bir vaqtning o'zida ham talon-toraj qilish jinoyati subyekti, ham talon-toraj qaratilgan mol-mulkning "qonuniy egasi" hisoblanishini [12, 53-b.] ta'kidlaydi. I.A. Klepitskiy va A. Bezverxovlar ham talon-torajni mulkni olib qo'yishsiz, aybdorning o'zi yoki o'zgalar foydasiga qaratish yo'li bilan ham amalga oshirilishi mumkinligini tushuntiradi [13, 14-b.].

Biz mazkur fikrlarni o'rganish asosida S.V.Sklyarovning o'zlashtirish va rastrata uchun xos belgi olib qo'yish emas, balki mulkni o'zi yoki boshqa shaxslarning manfaatlariga qaratish bo'lib, aybdor bu vaziyatda bir vaqtning o'zida ham talon-toraj qilish jinoyati subyekti, ham talon-toraj qaratilgan mol-mulkning "qonuniy egasi" hisoblanishi haqidagi fikriga qo'shilish lozim, deb o'ylaymiz.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, "talon-toraj" tushunchasi – bu o'zgalar mulkini o'z foydasi yoki boshqa shaxslar foydasiga qonunga xilof tarzda va bepul olib qo'yish" ekanligi to'g'risidagi fikrlar ko'p uchraydi.

Shuningdek, talon-torajning quyidagi belgilari mavjud:

- o'zgalar mulkiga tajovuz qilish;
- shaxsning o'z foydasi yoki boshqa shaxs foydasiga sodir etish;
- mulkni qonunga xilof tarzda va bepul olib qo'yish.

Yuridik ensiklopediyalarda talon-toraj qilishga – o'zganing mulkini o'zining yoki boshqa shaxslarning foydasi uchun, mulkdor yoki ushbu mulkning boshqa egasiga zarar yetkazib, qonunga xilof tarzda va haq to'lamay olib qo'yish [15, 442-b.], degan ta'rif berilgan. Mazkur ta'riflarda talon-torajning keyingi belgisi, ya'ni uning mulkdor yoki ushbu mulkning boshqa egasiga zarar yetkazgan holda sodir etilishi ko'rsatilgan. R. Kabulov tomonidan talon-torajning mulkdorga moddiy zarar yetkazib sodir etilishi belgisi ham qayd etilgan.

Sh. Abduqodirov va U. Mirzayevlarning fikriga ko'ra, talon-toraj deganda, o'zganing mulki yoki mulkiy huquqini qonunga xilof ravishda o'zi yoki uchinchi shaxs foydasiga

qasddan, g'araz niyatda, qaytarib bermaslik sharti bilan, haqini to'lamasdan egallash tushuniladi [16, 5-b.].

Ya'ni mazkur ta'rifda talon-torajning yana uchta belgisi – uning qasddan, g'arazli niyatda va qaytarib bermaslik sharti bilan sodir etilishi nazarda tutiladi. E. Hakimov esa talon-torajning past niyatda sodir etilishi belgisini qo'shimcha qiladi, ya'ni uning fikricha, "talon-toraj – bu mulkdorlarga tegishli, ya'ni o'zganing mulkini past niyatda aybdor yoki boshqa shaxslar foydasiga g'arazli maqsadda ishlatish uchun g'ayriqonuniy va bepul olib qo'yish"dan iborat. Bunda muallif talon-torajni aynan "g'arazli maqsadda ishlatish uchun" mol-mulkni olib qo'yish jihatiga urg'u beradi. Bizningcha, mulkni past niyatda egallaganlik talon-toraj belgisi ekanligi haqidagi fikr ancha munozarali.

P. Bakunov talon-toraj qilish – o'zganing mulki yoki mulkiy huquqlarini qasddan, qonunga xilof ravishda g'araz niyatlarda, qaytarib bermaslik maqsadida mulk egasi yoki mulk uchun javobgar shaxs yoki mulkning g'ayriqonuniy egallanishiga to'sqinlik qilgan shaxsga zo'rlik ishlatib, zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitib yoki zo'rlik ishlatmasdan, yashirin ravishda aybdorning o'z ixtiyori yoki boshqaning ixtiyoriga olinishi, deb tushuntiradi. Mazkur ta'rif talon-toraj bilan bog'liq barcha jinoyat belgilarini umumlashtirgan holda berilgan.

Xulosalar

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan ta'riflar asosida talon-torajning quyidagi belgilarini ajratish mumkin:

- talon-toraj o'zganing mol-mulki yoki mulkiy huquqlariga nisbatan amalga oshiriladi;
- o'zganing mol-mulkini olib qo'yish va aybdor yoki boshqa shaxslarning mulkiga aylantirish orqali sodir etiladi;
- talon-toraj qonunga xilof ravishda amalga oshiriladi;
- mol-mulk tekinga olib qo'yiladi;
- qilmish natijasida mulkdor yoki mazkur mol-mulkning boshqa egasiga zarar yetkaziladi;
- talon-toraj qasddan, g'arazli maqsadda sodir etiladi.

Olimlarning qarashlarini o'rganib, "talon-toraj" deganda, "o'zganing mulkini g'ayriqonuniy yo'l bilan jinoyatchining o'zi yoki uchinchi shaxsga qaytarmaslik sharti bilan haq to'lamasdan egallash", degan ta'rifni berishni lozim topdik.

O'zgarlar mulkini talon-toraj qilishning mazkur umumiy ta'rifi qonun chiqaruvchi tomonidan qabul qilinishi va JK Maxsus qismi 8-bo'limi – "Atamalarning huquqiy ma'nosi"ga kiritilishi maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. O'zbek tilining izohli lug'ati [An explanatory dictionary of the Uzbek language]. Eds T. Mirzaev et al. Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, National Encyclopedia of Uzbekistan, 2006, iss. 3, N-Order, p. 651.

2. Ruscha-o'zbekcha lug'at [Russian-Uzbek dictionary]. Tashkent, O'qituvchi, 2004, p. 685.

3. Hakimov I. "Talon-toraj"ning umumiy tushunchasi va uning huquqiy oqibati [The general concept of "robbery" and its legal consequences]. Proceedings of the scientific-practical conference on the basics of economics and the problems of combating crime related to economic activity (criminal law and criminological aspects). Tashkent, TSU 2003, p. 201.

4. Qobulov R. Mulkni talon-taraj qilish nima? [What is property robbery?]. *Hayot va qonun – Life and law*, Tashkent, 1996, no. 10-11, p. 53.

5. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. Spec. section. – Tashkent, MIA Academy, 2016, p. 217.

6. Sevryukov A.P. Khishcheniye imushchestva: kriminologicheskiye i ugolovno-pravovyye aspekty [Theft of property: criminological and criminal law aspects]. Moscow, Examen, 2004, p. 24.

7. Rustambaev M.H. Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. Spec. section. Tashkent, Legal literature publish, 2021, 379 p.

8. Allabergenov A.P. Otvetstvennost' za khishcheniye, sovershennoye putem zloupotrebleniya sluzhebnyy polozheniyem [Liability for theft committed by abuse of official position]. Tashkent, TSU, 1984, p. 10.

9. Niyozova S.S. O'zgalar mulkini ishtirokchilikda talon-toraj qilganlik uchun jinoiy javobgarlik muammolari [Problems of criminal liability for participatory robbery of other people's property]. Tashkent, TSIL, 2007, p. 8.

10. Shul'ga A.V. Prisvoyeniye ili rastrata v usloviyakh stanovleniya rynochnykh otnosheniy [Assignment or waste in the conditions of the formation of market relations]. Ed. P.P. Galiakbarov. Krasnodar, Kuban State Agrarian University, 2004, pp. 7-8.

11. Lyapunov Yu.I. Kommentariy k Ugolovnomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii [Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation]. Moscow, 2006, p. 354.

12. Sklyarov S.V. Ugolvnaya otvetstvennost' za khishcheniye nedvizhimogo imushchestva [Criminal liability for the embezzlement of real estate]. *Rossiyskaya yustitsiya – Russian justice*, Moscow, 2001, no. 6, p. 53.

13. Klepitskiy I.A. «Vverennoye imushchestvo» v ugolovnom prave ["Entrusted property" in criminal law]. *Zakonnost' – Legitimacy*, Moscow, 1995, no. 12, p. 14.

14. Bezverkhov A. Nekotoryye voprosy kvalifikatsii prisvoyeniya ili rastraty [Some questions of qualifying misappropriation or embezzlement]. *Criminal law*. – Moscow, 2008, no. 4, p. 5.

15. O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi [Encyclopedia of Law of Uzbekistan]. Ed. N. Toychiev. Tashkent, Adolat, 2011, p. 442.

16. Abduqodirov Sh., Mirzayev U. O'zgalar mulkini talon-toraj qilish [Looting other people's property]. Criminal Code Special Part Comments on Chapter X. Tashkent, TSIL, 2011, p. 5.

UDC 347.985(042)(575.1)

JINOIY FAOLIYATDAN OLINGAN DAROMADLARNI LEGALLASHTIRISH JINOYATI YUZASIDAN ASOSIY TUSHUNCHALAR VA KVALIFIKATSIYA MASALALARI

Kayumov Baxtiyor Erkinjonovich,

O'zbekiston Respublikasi

Bosh prokuraturasi Akademiyasining

“Iqtisodiy jinoyatlar va jinoiy

daromadlarni legallashtirishga qarshi

kurashishni tashkil etish” kafedrasida boshlig'i

ORCID: 0000-0001-6132-1383

email: kbe@jmail.com

Daminov Rustam Baxtiyor o'g'li,

Bosh prokuratura akademiyasi

magistraturasi tinglovchisi

ORCID: 0000-0002-7810-899X

email: damin@jmail.com

Annotatsiya. Jahonda jinoyatchilikka qarshi kurash, sudlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar uchun odillik prinsipiga asosan jazo tayinlash, jinoyat qonunchiligini liberallashtirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Jumladan, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish uchun javobgarlikni belgilash hamda unga imkon bergan sabab va sharoitlarning oldini olish, ushbu jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va uni sodir etganlik uchun javobgarlikni takomillashtirish, bu boradagi xalqaro standartlarning milliy qonunchilikka implementatsiyasini kuchaytirish sohasida tadqiqotlar o'tkazishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xufyona iqtisodiyotni vujudga keltiruvchi asosiy omillardan biri – bu jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish hisoblanadi. Jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarning asosiy qismi nazoratni chetlab, savdo-sotiq muomalasiga kiritish yo'li bilan legallashtiriladi. Bunday yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish usullari turlichadir. Qonunga xilof ravishda olingan naqd pullar va boshqa qimmatliklar, masalan, bankka qo'yilishi yoki ko'chmas mulkka sarflanishi mumkin. Ko'chmas mulk keyinchalik sotiladi va bu pullar qonuniy tus oladi. Mazkur maqolada jinoiy daromadlarni legallashtirish tushunchasiga nisbatan olimlarning fikr va mulohazalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jinoyat, jinoiy javobgarlik, jinoiy daromadlar, pul yuvish, legallashtirish, jazo.

ЛЕГАЛИЗАЦИЯ ДОХОДОВ ОТ ПРЕСТУПНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ

Каюмов Бахтиёр Эркинжонович,
заведующий кафедрой «Организация борьбы с экономическими
преступлениями и легализацией преступных доходов»
Академии Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан

Даминов Рустам Бахтиёр угли,
магистрант Академии Генеральной прокуратуры
Республики Узбекистан

Аннотация. В мире особое внимание уделяется борьбе с преступностью, назначению наказания на основе принципа справедливости за преступления, совершаемые судами, либерализации уголовного законодательства. В частности, большое внимание уделяется установлению ответственности за легализацию доходов, полученных преступным путем, и предупреждению ее причин и условий, надлежащей квалификации данного преступления и повышению ответственности за его совершение, усилению имплементации международных стандартов в национальное законодательство. Одним из основных факторов, создающих теневую экономику, является легализация доходов, полученных преступным путем. Основная часть преступных доходов легализуется путем обхода контроля и ввода их в коммерческий оборот. Существуют различные способы легализации доходов, полученных таким образом. Наличные деньги и другие ценности, полученные незаконным путем, могут быть сданы на хранение в банк или потрачены, например, на покупку недвижимости. Затем недвижимость продается, и деньги становятся законными. В данной статье анализируются взгляды и мнения различных ученых о понятии отмывания денег.

Ключевые слова: преступление, уголовная ответственность, преступные доходы, отмывание денег, легализация, наказание.

LAUNDERING OF PROCEEDS FROM CRIMINAL ACTIVITY: BASIC CONCEPTS AND QUALIFICATION ISSUES

Kayumov Bakhtiyor Erkinzhonovich,
Head of the Department of Organization
of Combating Economic Crimes and Money Laundering,
Academy of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan

Daminov Rustam Bakhtiyor ugli

Master's student,
Academy of the General Prosecutor's Office of the
Republic of Uzbekistan

Abstract. *In the world, special attention is paid to the fight against crime, the imposition of punishment on the basis of the principle of justice for crimes committed by the courts, and the liberalization of criminal legislation. In particular, much attention is paid to establishing liability for the legalization of proceeds from crime and preventing its causes and conditions, proper qualification of this crime and increasing liability for its commission, and strengthening the implementation of international standards in national legislation. One of the main factors creating the shadow economy is the legalization of proceeds from crime. The main part of criminal proceeds is legalized by circumventing control and putting them into commercial circulation. There are various ways to legalize income received in this way. Cash and other valuables obtained illegally can be deposited with a bank or spent, for example, on the purchase of the real estate. The property is then sold and the money becomes legal. This article analyzes the views and opinions of various scientists on the concept of money laundering.*

Keywords: *crime, criminal liability, proceeds of crime, money laundering, legalization, punishment.*

Kirish

Jinoiy daromadlarni legallashtirishning keng hajmliligi, uning davlat va jamiyatga yetkazayotgan zarari mazkur mavzuning og'riqli nuqtasi hisoblanadi. Shuningdek, bu qilmish jamiyatda korrupsiya illatlari, mol-mulkni ofshor zonalarni ishlatgan holda olib chiqib ketish, xo'jalik yurituvchi subyektlar va banklar tomonidan foydasini yashirish va soliqlardan bo'yin tovlash bilan chambarchas bog'liqdir.

Dunyoda xalqaro hamjamiyat, shu jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan jinoiy daromadlarni legallashtirish eng keng tarqalgan va xavfli transmilliy jinoyatlardan biri deb topilgan. Zamonaviy dunyoda jinoiy yo'l bilan topilgan daromadlarni legallashtirishda ortib borayotgan jamoat xavfi dunyo hamjamiyatidagi mamlakatlarning aksariyatini tashvishga solmoqda. Jahon moliyaviy tizimining globallasuvi sharoitida pullarni legallashtirishga qarshi kurashishdagi davlatlar sa'y-harakatlarini xalqaro miqyosda muvofiqlashtirish zarurati tug'iladi.

Material va metodlar

O'zbekiston Respublikasining 2004-yil 26-avgustdagi "Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish, terrorizmni moliyalashtirish va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida"gi 660-II-sonli qonunining 3-moddasida asosiy tushunchalar sharhlab o'tilgan bo'lib, unga ko'ra, "jinoiy faoliyatdan olingan daromadlar – bu jinoyat sodir etish natijasida olingan pul mablag'lari va boshqa mol-mulk, shuningdek, bunday mol-mulkdan foydalanish

orqali olingan har qanday foyda yoki naf, xuddi shuningdek, to'liq yoki qisman boshqa mol-mulkka aylantirilgan yoxud o'zgartirilgan yoki qonuniy manbalar hisobidan olingan mol-mulkka qo'shilgan pul mablag'lari va boshqa mol-mulk", "jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish esa pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk jinoiy faoliyat natijasida topilgan bo'lsa, ularni o'tkazish, mulkka aylantirish yoxud almashtirish yo'li bilan ularning kelib chiqishiga qonuniy tus berishdan, xuddi shuningdek, bunday pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulkning asl xususiyati, manbayi, turgan joyi, tasarruf etish, ko'chirish usuli, pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulkka bo'lgan haqiqiy egalik huquqlari yoki ularning kimga qarashliligini yashirish yoxud sir saqlashdan iborat bo'lgan, jinoiy jazolanadigan ijtimoiy xavfli qilmish" hisoblanadi.

Shuningdek, 1988-yil 20-dekabrda tuzilgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi Vena konvensiyasida jinoiy daromadlar mol-mulk sifatida belgilanganligi qayd etilgan: «Har qanday, moddiy yoki nomoddiy, ko'char yoki ko'chmas, mulkiy yoki nomoddiy aktivlar, shuningdek, bunday aktivlar yoki ularda qatnashish huquqini tasdiqlovchi huquqiy hujjatlar yoki aktlar» [1].

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida Jinoiy daromadlarni legallashtirish tarkibini tavsiflovchi «pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk» tushunchalari qo'llaniladi. Xususan, tadqiqotchi F. Fazilov xalqaro huquqni tahlil qilish va xorijiy davlatlar tajribasiga asoslanib, o'z dissertatsiyasida «mulk» tushunchasini «pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk» [2] so'zlari bilan almashtirish kerakligini ta'kidlagan.

Yuqoridagi fikrlardan farqli ravishda, professor M.Rustamboyev jinoiy faoliyatdan olingan daromad deganda, shaxs jinoyat sodir etish natijasida, masalan, kontrabanda, narkotik moddalar, qurol bilan savdo qilish, g'ayriqonuniy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanib olgan daromad tushuniladi. Shuningdek, muallif o'z fikrini davom ettirib, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni o'tkazish deganda, jinoiy faoliyatdan olingan pul mablag'lari bilan banklarda qandaydir moliyaviy operatsiyalar amalga oshirish, aylantirish deganda, har qanday fuqaro huquqiy bitim: oldi-sotdi bitimi, almashish, hadya va hokazo bitimlar tuzish yoki jinoiy faoliyat natijasida olingan daromadlarni qonuniy tadbirkorlik yoki boshqa ishlab chiqarish tuzilmasini tashkil qilish yoki ish olib borishiga sarflash, almashtirish deganda esa so'mning har qanday xorijiy valyutaga konvertatsiyasini tushunish [3] mumkinligini ta'kidlab o'tgan.

1982-yilda AQShda "pul yuvish" atamasi fuqarolik ishi bo'yicha sud qarorida birinchi marotaba qo'llanilgan bo'lib, ushbu sud ishi bo'yicha javobgar shaxsning Molins bankidan Sonali bankiga o'tkazgan pullari uning noqonuniy faoliyati oqibatida topilgan, degan to'xtamga kelingan. Sud o'z qarorida qo'llagan "pul yuvish" terminiga oydinlik kiritmaganiga qaramay, tadqiqotchilar bunga jinoyat oqibatida topilgan daromadni qonuniylashtirish, deya ta'rif berishgan [4].

Birinchi marotaba 1984-yilda uyushgan jinoyatchilik bo'yicha AQSh prezidentlik komissiyasi tomonidan quyidagicha tushuncha ishlatilgan: "pulni yuvish – bu

daromadlarning mavjudligi, noqonuniy kelib chiqishi yoki noqonuniy ishlatilishini yashirish, keyin esa bu daromadlarga go'yoki qonuniy tarzda tus berilishi jarayoni".

Xalqaro huquq doirasida olib qaralganda, BMTning 1988-yil 19-dekabrda "Narkotik va psixotrop vositalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurash to'g'risida"gi Vena konvensiyasining 3-moddasida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish tushunchasi berib o'tilgan bo'lib, unga ko'ra, narkotik vositalarning noqonuniy muomalasidan kelib tushgan pullar jinoiy faoliyatdan olingan daromad hisoblanadi [5].

Yu.V. Korotkovaning fikricha, "jinoiy daromadlarni legallashtirish – bu noqonuniy kelib tushgan daromadlar asosida turli xil ko'rinishlarda tuzilgan bitimlar, qonuniy tus bergan holda iqtisodiy faoliyatga kiritilgan investitsiyalar haqidagi ma'lumotlarning qasddan yashirilishi jarayonidir" [6].

I.L. Tretyakovning xulosa qilishicha, "jinoiy faoliyat natijasida kelib chiqqan mol-mulkni legallashtirish – bu negativ ijtimoiy hodisa bo'lib, uning asosida jinoiy daromadlarning kelib chiqish va asosiy tegishlilik manbalari, unga to'g'ridan-to'g'ri yoki bevosita aloqador bo'lgan egalik qilish, foydalanish bilan bog'liq holatlar shaxsga ayon bo'lgan holda, barcha ma'lumotlari yashiriladi, ushbu daromadlarga nisbatan turli ko'rinishdagi legallashtirish tusi beriladi" [7].

Quyida bir nechta Yevropa davlatlarining qonunchiligida "jinoiy daromadlarni legallashtirish" tushunchasining to'g'ridan-to'g'ri nomlanishi bilan tanishishimiz mumkin: Avstriya (JK 165-m) – «Geldwäscherei», Germaniya (JK 261-m) – «Geldwäsche», Shveysariya (JK 365-m) – «Geldwäscherei», Italiya (JK 648-m) – «Riciclaggio», Fransiya (JK IV bob) – «Du Blanchiment» [8].

Tadqiqot natijalari

O'zbekiston Respublikasining JK 243-moddasi "jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish" deya nomlangan bo'lib, ushbu moddaning dispozitsiyasida ham xuddi shu jumladan foydalanilganligiga guvoh bo'lamiz. Bundan tashqari, JKning asosiy tushunchalar izohi berilgan bo'limida ham yuqoridagi tushunchaning batafsil ta'rifi berilmagan. Bu esa Kodeksning 243-moddasi mazmunini anglash va "jinoiy faoliyatdan olingan daromadlar" tushunchasining mohiyatini tahlil etishda tushunmovchiliklar keltirib chiqarishi mumkin. Jinoyat kodeksida jinoiy daromadlar tushunchasi mazmuniga aniqlik kiritish maqsadida JKda ta'rif berib o'tilishi maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida keltirilgan tahlil va fikrlardan kelib chiqqan holda, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlar tushunchasiga quyidagi mualliflik ta'rifini berishni taklif etamiz: "Jinoiy faoliyatdan olingan daromad – bu shaxs jinoyat sodir etishi natijasida, ya'ni kontrabanda, narkotik moddalar, qurol bilan savdo qilish, g'ayriqonuniy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanib olingan daromadi, unga ko'rsatilgan turli xil nomoddiy xizmatlar yoki boshqa mol-mulklar".

Bundan tashqari, amaliyotda xodimlar tomonidan duch kelinayotgan turli xil muammoli vaziyatlar qonunchiligimizdagi Jinoyat kodeksining 243-moddasini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Xususan, JKning 243-moddasida – «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish» tartibini qayta ko'rib

chiqish va ushbu jinoyatni Jinoyat kodeksining 3-qismi, ya'ni iqtisodiyotga qarshi jinoyatlar sohasiga kiritish maqsadga muvofiq. Ushbu taklifning dolzarbligi Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston, Moldova kabi mamlakatlarning jinoiy-huquqiy tajribasi va bir qator doktrinalar bilan tasdiqlangan.

Shu kabi JKning 243-moddasini ikkinchi va uchinchi qismlar bilan toifalovchi belgilar asosida to'ldirish taklif etiladi.

Xulosalar

Yuqorida keltirilgan fikrlardan xulosa qilish mumkinki, bozor iqtisodiyoti sharoitida O'zbekiston Respublikasi uchun ham qonunga xilof ravishda olingan daromadlarni oshkor qilishga qarshi kurash jiddiy muammodir.

Iqtisodiyotdagi ma'muriy buyruqbozlik rejali taqsimlash o'rnini, tovar-pul munosabatlarini moliyaviy-iqtisodiy boshqarish mexanizmini egallash tadbirkorlikning rivojlanishi va tashqi iqtisodiy aloqalar erkinlashuvida tovar taqchilligining yo'qotilishi, ya'ni mulkdorlar qatlamining yuzaga kelishi o'tish davrining muhim xususiyatlaridan biridir [10].

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyati sabablarini o'rganishda legallashtirishning usullariga alohida ahamiyat berilishi lozim. Bu usullar bevosita poraxo'rlik, mansab vakolatini suiiste'mol qilish, korrupsiya, tamagirlik, odamlarni garovga olish, moliyaviy firibgarlik, terrorizm va boshqa jinoyatlar sodir etilishi bilan bog'liq [11].

REFERENCES

1. Fazilov F. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlar [Criminal and criminological aspects of money laundering]. PhD thesis. Tashkent, 2020.
2. Rustamboyev M. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. Special section. Tashkent, Legal literature publish, 2021, 331 p.
3. Korchagin O.N., Kolesnikov K.A. Organizatsiya protivodeystviya legalizatsii (otmyvaniyu) doxodov, poluchennix prestupnim putem, v tom chisle ot nezakonno oborota narkotikov [Organization of counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, including from drug trafficking]. Moscow.
4. Korotkov J.V. Ugolovno-pravovyye i kriminologicheskie aspekty borby s legalizatsiey (otmyvaniem) nezakonnyh dohodov [Criminal-legal and criminological aspects of the fight against the legalization (laundering) of illegal income]. Moscow, 2018, p. 9.
5. Tretyakov I.L. Ugolovno-pravoviye i kriminologicheskie mery borby s legalizatsiey dohodov poluchennykh prestupnym putem [Criminal law and criminological measures to combat the legalization of proceeds from crime]. Moscow, 2002, p. 43.
6. Buharev V.B., Truntsevskiy Yu.V., Shulepov N.A. Zarubejnyy opyt v sfere pravovogo regulirovaniya protivodeystviya legalizatsii (otmyvaniyu) dohodov,

priobretennyh prestupnym putyom [Foreign experience in the field of legal regulation of combating the legalization (laundering) of proceeds from crime]. *Mejdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo – International public and private law*, 2007, no. 4.

7. Drapkin L.Ya., Zlochenko Ya.M., Vafin R.R. Narkotrafik v sovremennom mire: psihofiziologicheskie i neyrofiziologicheskie metody issledovaniy protivodeystviya finansirovaniyu mejdunarodnogo terrorizma [Drug trafficking in the modern world: psychophysiological and neurophysiological methods of research into countering the financing of international terrorism]. Yekaterinburg, 2003, p. 116.

8. Mirzayev F.I. Jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashning milliy tizimi [The National System for Combating Money Laundering and Terrorist Financing]. Academy of the General Prosecutor's Office. Tashkent, 2019, 164 p.

9. Mirzaraimov I.M. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishning oldini olishning jinoyat huquqiy va kriminologik choralari [Criminal law and criminological measures to prevent money laundering]. PhD thesis. Tashkent, TSUL, 2003, p. 124.

10. Ne'matov J.A. Ugolovno-pravovyye problemy mezhdunarodnogo sotrudnichestva v bor'be s legalizatsiey dohodov, poluchennyh ot prestupnoy deyatel'nosti [Criminal-legal problems of international cooperation in the fight against the legalization of proceeds from crime]. PhD thesis. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2002, p.150.

11. Zubkov V., Osipov S. Rossiyskaya Federatsiya v mezhdunarodnoy sisteme protivodeystviya legalizatsii (otmyvaniyu) prestupnyh dohodov i finansirovaniyu terrorizma [The Russian Federation in the international system of combating the legalization (laundering) of criminal proceeds and the financing of terrorism]. 2th ed. Moscow, Spetskniga, 2007, 751 p.

12. Barnwell A.T. Multiple Measurement of International Regime Effectiveness: Comparative Study of the International Ozone Depletion Regime and Climate Change Regime. Master Thesis. NTNU, Trondheim, 2011, 87 p.

13. Beuck N. Effectiveness of international environmental regimes – case studies of the international commissions for the protection of the Rhine, Elbe, Oder and Lake Constance. Master thesis. Linkoping University, Linkoping, 2004, 99 p.

14. Kisser S. Financing Terror: An analysis and Simulation for Affecting Al Qaeda's Financial Infrastructure. Dissertation. Pardee RAND Graduate School, Sanata Monica, 2004, 243 p.

15. Gauhman L.D. Maksimov S.V. Ugolovnaya otvetstvennost' za prestupleniya v sfere ekonomiki [Criminal liability' for crimes in the sphere of economy]. Moscow, 1996.

UDC: 336.225.682(045)(575.2)

SOLIQQA OID HUQUQBUZARLIKLAR VA ULARNI SODIR ETGANLIK UCHUN JAVOBGARLIKNING NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI

Ergashev Ikrom Abdurasulovich,
Toshkent davlat yuridik
universiteti mustaqil izlanuvchisi,
dotsent, yuridik fanlar bo'yicha
falsafa doktori (PhD)
ORCID: 0000-0002-3924-5182
e-mail: ikromabdurasulovich@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada soliq intizomini buzganlik uchun yuridik javobgarlikning huquqiy asoslari tizimli tahlil qilingan. Hozirga qadar soliq intizomini buzganlik uchun yuridik javobgarlikning ilmiy asoslari chuqur tadqiq etilmagan. So'nggi yillarda O'zbekistonda soliq intizomini buzganlik uchun yuridik javobgarlik masalasi yetarlicha huquqiy va iqtisodiy jihatdan o'rganilmaganligi asoslanadi. Soliq intizomini buzganlik uchun yuridik javobgarlikning nazariy jihatlarini yoritib berishga harakat qilingan. Shuningdek, bugungi kunda dolzarb bo'lgan javobgarliklar toifalari hisoblangan "soliq intizomini buzganlik uchun moliyaviy javobgarlik", "soliq intizomini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik" va "soliq intizomini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik" tushunchalarining mazmun-mohiyati tahlil etilgan. Muallifning xorijiy mamlakatlar qonunchiligi bo'yicha qiyosiy tahlili maqolaning o'ziga xos jihatlarini aks ettirishga xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: soliq intizomi, soliq ma'muriyatchiligi, soliq tizimi, huquqbuzarliklar, soliq turlari, soliq majburiyati, soliq to'lovchi, javobgarlik, yuridik javobgarlik, moliyaviy javobgarlik, ma'muriy javobgarlik, jinoiy javobgarlik, huquqbuzarliklar obyekti va subyektlari, javobgarlikning obyekti va subyektlari.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАЛОГОВЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ И ИХ СОВЕРШЕНИЯ

Эргашев Икром Абдурасулович,
доктор философии по юридическим наукам (PhD),
доцент, самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В данной научной статье проводится системный анализ правовых основ юридической ответственности за нарушения налоговой дисциплины. До настоящего времени научная основа юридической ответственности за нарушения налоговой дисциплины изучена недостаточно. В последние годы вопрос юридической ответственности за нарушения налоговой дисциплины в Узбекистане недостаточно изучен с правовой и экономической точки зрения. Автор попытался осветить вопросы и теоретические аспекты юридической ответственности за нарушения налоговой дисциплины. Автор также анализирует содержание актуальных на сегодняшний день понятий «материальная ответственность за нарушение налоговой дисциплины», «административная ответственность за нарушение налоговой дисциплины» и «уголовная ответственность за нарушение налоговой дисциплины». Проведенный автором сравнительный анализ законодательства зарубежных стран позволил отразить их особенности в статье.

Ключевые слова: налоговая дисциплина, налоговое администрирование, налоговая система, правонарушения, виды налогов, налоговая ответственность, налогоплательщик, ответственность, юридическая ответственность, материальная ответственность, административная ответственность, уголовная ответственность, объект и субъекты правонарушений, объект и субъекты ответственности.

THEORETICAL AND LEGAL ISSUES OF RESPONSIBILITY FOR TAX VIOLATIONS AND THEIR COMMITMENT

Ergashev Ikrom Abdurasulovich,

Independent Researcher, Tashkent State University of Law,
Associate Professor, PhD

Abstract. This scientific article provides a systematic analysis of the legal basis of legal responsibility for violation of tax discipline. So far, the scientific basis for legal responsibility for tax discipline violations has not been thoroughly studied. In recent years, the issue of legal responsibility for violations of tax discipline in Uzbekistan has not been sufficiently studied from legal and economic points of view. The author tried to illuminate the issue of the theoretical aspects of legal liability for violations of tax discipline. The author also analyzes the content of the concepts of “financial responsibility for tax violation”, “administrative responsibility for violation of tax discipline” and “criminal responsibility for violation of tax discipline”, which are relevant today. The author’s comparative analysis of the legislation of foreign countries served to reflect the special characteristics of the article.

Keywords: tax discipline, tax administration, tax system, offenses, types of taxes, tax responsibility, taxpayer, responsibility, legal responsibility, financial responsibility, administrative responsibility, criminal responsibility, object and subjects of offenses, object and subjects of responsibility.

Mamlakatimizda ko'p mulkchilikka asoslangan iqtisodiyot vujudga kelishi bilan mulkchilikning turli shakllari paydo bo'ldi va bugungi kunda ular iqtisodiyotda erkin faoliyat ko'rsatib, daromad keltirish omillari sifatida tan olinmoqda. Kishilik jamiyati va jahon tajribasi har qanday qonuniy daromad qonunchilik asosida davlatning zaruriy xarajatlarini qoplash uchun soliqqa tortilishi lozimligini taqozo qiladi. Shunday ekan, soliqqa oid majburiyatlar va huquqlar majmuasi soliq to'lovchilar va davlat o'rtasidagi munosabatlarni yuzaga keltiradi.

Soliq munosabatlari mamlakatimizda qator qonunlar bilan tartibga solinib, ularga amal qilmaslik esa soliqqa oid huquqbuzarlik va uning uchun javobgarlik tushunchasini yuzaga keltiradi. Bu esa, o'z navbatida, unga qarshi kurashish, uning oldini olish va bartaraf etishni qonunchilik instituti orqali amalga oshirish kerakligini anglatadi.

Ta'kidlash joizki, soliqqa oid huquqbuzarliklar davlat budjeti, mamlakatning iqtisodiy xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, xufyona iqtisodiyot ko'rinishida sodir etiladi. Xufyona iqtisodiyot esa qonuniy faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari va iste'molchilar, shuningdek, davlatning iqtisodiy va moliyaviy manfaatlariga zid ravishda amalga oshiriladi [1].

Mazkur mavzuni yoritish ekanmiz, shu o'rinda "soliqqa oid qonun buzilishi" va "soliqqa oid huquqbuzarlik" tushunchalari mazmuniga asosiy e'tiborni qaratmoqchimiz. Huquq nazariyasiga murojaat qilganimizda, bir guruh huquqshunos olimlar tomonidan mazkur tushunchalarga izoh berib o'tish jarayonida, ularning aksariyati bularning bir ma'noda qo'llanilishi xususida o'z fikrlarini bayon qilganini ko'ramiz. Jumladan, huquqshunos olim E.T. Hojiyevning fikricha, ushbu atamalarning bir ma'noda ishlatilishi ma'lum bir g'alizliklarni keltirib chiqaradi. Soliq qonunchiligini buzish o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra, soliq huquqbuzarligiga nisbatan kengroq tushunchadir. Chunki barcha soliq huquqbuzarliklari soliq qonunchiligini buzish deb e'tirof etilishi mumkin, lekin soliq qonunchiligi talablarini buzishning barchasi ham soliq huquqbuzarligi sifatida namoyon bo'lmaydi [2].

Bizningcha, huquqshunos olim E.T. Hojiyev tomonidan bildirilgan fikrlar o'rinli. Chunki soliqqa oid qonun buzilishi jinoiy qilmish, ma'muriy va soliqqa oid huquqbuzarlik tarzida sodir etiladi. Shundan kelib chiqib, soliqqa oid huquqbuzarliklar uchun yuridik javobgarlik belgilashning huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks, Jinoyat kodeksi va boshqa qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

E'tibor qaratishimiz lozim bo'lgan ikkinchi masala soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi va uning yuridik mazmuni bo'lib, bir qator huquqshunos olimlar bu masalaga o'z qarashlarini bildirgan. Jumladan, huquqshunos olim A.V. Demin ushbu tushunchaga "huquqiy ta'sir chorasi sifatida moliyaviy sanksiyalarni qo'llash ko'zda tutilgan, soliqqa oid majburiyatlarni bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlik uchun belgilangan huquqqa xilof, aybli harakat yoki harakatsizlik" [3], deya izoh beradi. Huquqshunos olim L.V. Xvan esa ushbu tushunchani quyidagicha ta'riflaydi: "Soliq huquqbuzarligi huquqqa xilof, aybli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) hisoblanib, qonunchilik normalarini bajarmaganlik yoki lozim darajada

bajarmaganlikda ifodalanadi hamda buning uchun turli huquq sohalari qonunchilik aktlari bilan yuridik javobgarlik nazarda tutilgan” [4].

E.T. Hojiyev esa mazkur tushunchani javobgarlik nazarda tutilgan hamda soliq qonunchiligi bilan tartibga solinadigan va qo'riqlanadigan munosabatlarga tajovuz qiluvchi huquqqa xilof, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlikdan) sodir etilgan qilmish deb hisoblaydi.

Umuman, soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasiga yuqoridagi olimlar tomonidan berilgan ta'riflarni tahlil qilish natijasida quyidagi xulosaga keldik. Jumladan, mazkur tushunchaga ta'rif berishda A.V. Demin, R.T. Berdiyarov va Z.N. Qurbonovlar birmuncha to'g'ri yondashgan. Ammo L.B. Xvaning ta'rifidagi “soliq huquqbuzarligi uchun turli huquq sohalari qonunchilik aktlari bilan javobgarlik nazarda tutilgan” degan fikr soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasini boshqa huquq sohalaridagi huquqbuzarliklar, shuningdek, soliqqa oid jinoyatlar tushunchasidan farqlashni murakkablashtiradi. E.T. Hojiyev tomonidan berilgan ta'rifda esa mazkur tushunchaning barcha yuridik xususiyatlari ifodalangan. Bu esa soliqqa oid huquqbuzarlikning mazmun-mohiyatini to'g'ri talqin qilishda ijobiy samara beradi, deb hisoblaymiz.

Biz esa yuqoridagilardan kelib chiqib hamda huquqshunos olimlarning fikrlarini tahlil qilish natijasida soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasining quyidagi belgilarini keltirib o'tishimiz mumkin:

- soliq qonunchiligi normalari talablari buzilganligi uchun faktik asos;
- qilmishning huquqqa xilofligi;
- qilmishning harakat yoki harakatsizlikda ifodalanishi;
- qilmishni sodir etgan shaxsning qasd yoki ehtiyotsizlik shaklidagi aybining mavjudligi;
- sodir etilgan qilmish uchun davlat va uning vakolatli organlari yoki mansabdor shaxslari tomonidan davlat majburlov choralarining qo'llanilishi va boshqalar.

Shunga muvofiq, mazkur tushunchaga quyidagicha ta'rif berishni lozim topdik, ya'ni soliqqa oid huquqbuzarlik – bu soliq munosabatlari ishtirokchilarining soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzishi oqibatida moliyaviy sanksiyalar nazarda tutilgan, qasd yoki ehtiyotsizlik natijasida sodir etiluvchi aybli, huquqqa xilof qilmish (harakat yoki harakatsizlik)dir.

Bir qator MDH davlatlari soliq qonunchiligini tahlil qilganda, ularning amaldagi qonunchiligida soliqqa oid huquqbuzarliklar tushunchasiga berilgan ta'riflarda soliq agentlarining javobgarligi ham nazarda tutiladi. Masalan, Rossiya Federatsiyasi Soliq kodeksida bu tushuncha quyidagicha ifodalangan: Soliq to'lovchilar, soliq agentlari va boshqa shaxslarning mazkur kodeksda javobgarlik belgilangan aybli, huquqqa xilof (soliqlar va yig'implar to'g'risidagi qonunchilikni buzish) qilmishi (harakat yoki harakatsizlik) soliqqa oid huquqbuzarlikdir [5].

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 210-moddasida soliq to'lovchi, soliq agenti yoki boshqa shaxsning soliq kodeksida javobgarlik belgilangan g'ayriqonuniy aybli qilmishi (harakati yoki harakatsizligi) soliqqa oid huquqbuzarlik deb e'tirof etiladi.

Soliqqa oid huquqbuzarliklar haqida soʻz ketar ekan, avvalo, bunda uning yuridik xususiyatlariga ham eʼtibor qaratishimiz lozim. Yu.A. Kroxina soliqlar oʻldirish huquqbuzarliklarining quyidagi yuridik xususiyatlarini koʻrsatib oʻtadi [2]:

- huquqqa xiloflik;
- aybning mavjudligi;
- qilmishning jazoga sazovorligi singari.

Oʻzbekiston Respublikasi Soliq kodeksi talablarida esa soliqlar oʻldirish huquqbuzarlikning quyidagi zarur xususiyatlari keltirilgan:

- qilmishning gʻayriqonuniyligi;
- aybning mavjudligi;
- javobgarlikning muqarrarliligi.

Taʼkidlash joizki, soliqlar oʻldirish huquqbuzarlik sodir etilganligi uchun javobgarlikni belgilashda uning yuridik tarkibini aniqlash muhim masaladir. Huquqbuzarlikning yuridik tarkibi tushunchasiga taʼrif berishdan oldin tarkibning oʻzi nimani anglatishiga eʼtibor qaratishimiz lozim. Oʻzbek tilining izohli lugʻatida u maʼlum bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar [7], deya izohlangan. Huquqshunoslikda mazkur tushunchaga – huquq bilan oʻrnatilgan va qilmishni huquqbuzarlik sifatida xarakterlovchi xususiyatlar yigʻindisidir, deb taʼrif berilgan. Shunday qilib, huquqbuzarlikning tarkibi – bu uning nimalardan tashkil topganligini koʻrsatadigan jamlanma tushuncha, uning qismlari yigʻindisidir [8]. Bunda huquqbuzarlikning yuridik xususiyati va yuridik tarkibi tushunchalarini farqlash lozim. Mazkur tushunchalar ikki xil tushuncha boʻlib, yaʼni tarkib – bu qilmishni huquqbuzarlik sifatida eʼtirof etsa, yuridik xususiyatlar – huquqbuzarlikning mazmunini ochib beradi.

Huquq nazariyasiga muvofiq, har qanday huquqbuzarlik oʻzining muayyan tarkibiga ega boʻlib, oʻziga huquqbuzarlikning obyekt, subyekt, obyektiv hamda subyektiv tomonlarini qamrab olgan holda, soliqlar oʻldirish huquqbuzarliklarining tarkibi quyidagilardan tarkib topadi:

Huquqbuzarlik obyekt – bu har qanday huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlardir. Shunga koʻra, biz soliqlar oʻldirish huquqbuzarlikning obyekt sifatida soliq toʻgʻrisidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan va muhofaza qilinadigan ijtimoiy munosabatlarni eʼtirof etamiz.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni – huquqqa xilof qilmishning oʻzi boʻlib, uning natijasida kelib chiqqan haqiqiy zararli oqibat va qilmish bilan natija oʻrtasidagi sababiy bogʻlanishdir [8, 45-b.]. Huquqshunos olim E. Hojiyev esa soliqlar oʻldirish huquqbuzarlikning obyektiv tomonini ikki xil xususiyat bilan ifodalagan: majburiy va fakultativ. Majburiy xususiyatlarga huquqqa xilof qilmish, huquqqa xilof qilmishdan kelib chiqadigan oqibat hamda huquqqa xilof qilmish bilan oqibat oʻrtasidagi sababiy bogʻlanish; fakultativ xususiyatlarga esa bir necha soliq huquqbuzarligini sodir etish, takroran soliq huquqbuzarligini sodir etish, soliq huquqbuzarligini sodir etish vaqti kiradi [2]. Bizningcha, yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, soliqlar oʻldirish huquqbuzarlikning obyektiv tomoni mazmunini shaxsning huquqqa zid harakati yoki harakatsizligi, qilmishning salbiy oqibatlari hamda huquqbuzar xulq-atvori bilan yuzaga kelgan zarar oʻrtasidagi sababiy bogʻlanish, shuningdek, huquqbuzarlik sodir

etilgan vaziyat, vaqt, joy kabilardan iborat bo'lgan qilmish tashkil etadi, deya e'tirof etamiz.

Huquqbuzarlik subyekti – bu har qanday huquqbuzarlikni sodir etgan muomala layoqatiga ega bo'lgan shaxsdir [8]. Shunga ko'ra, soliqqa oid huquqbuzarlikning subyekti – soliqqa oid huquqbuzarlikni sodir etgan va javobgarlikka tortiluvchi, muomala layoqatiga ega bo'lgan shaxs hisoblanadi. Bir qator huquqshunos olimlar soliq huquqbuzarligining subyekti sifatida jismoniy va yuridik shaxslarni ko'rsatib o'tadi. Mamlakatimiz soliq qonunchiligida ham soliqqa oid huquqbuzarlik subyektlari sifatida jismoniy va yuridik shaxslar e'tirof etiladi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 19-moddasiga ko'ra, soliq to'lovchilar, soliq agentlari va vakolatli organlar soliq munosabatlarining subyektlaridir.

Ular huquqbuzarlik subyekti sifatida o'ziga yuklatilgan soliq majburiyatlarini bajarmagan hamda amaldagi soliq qonunchiligiga zid xatti-harakatlarni sodir etganligida namoyon bo'ladi.

Bayon etilganlarga ko'ra, soliqqa oid huquqbuzarlikning subyekti – bu soliqqa oid huquqbuzarlikni sodir etgan va javobgarlikka tortiluvchi muayyan yoshga to'lgan, aqli raso shaxs hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni – har qanday huquqbuzarlikda aybning mavjudligi, ya'ni huquqbuzarning o'z qilmishi va uning natijalariga nisbatan qasd yoki ehtiyotsizlik shaklidagi munosabatidir [2]. Shunga muvofiq, soliqqa oid huquqbuzarlikning subyektiv tomoni ham sodir etilgan soliqqa oid huquqbuzarlikda aybning mavjudligi bo'lib, u huquqbuzarning o'z qilmishi va uning natijasiga nisbatan qasd yoki ehtiyotsizlik shaklidagi munosabatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, soliqqa oid huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning aybini aniqlashda qonun hujjatlaridagi barcha holatlar e'tiborga olinishi zarur. Shaxsning soliqqa oid huquqbuzarligi uchun javobgarlik masalasi ko'rib chiqilayotganda esa quyidagilarga e'tibor qaratishni lozim deb hisoblaymiz:

birinchidan, soliqqa oid huquqbuzarlik tarkibining mavjudligi;

ikkinchidan, huquqbuzarlik tarkibi mavjud bo'lmagan holda, soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlikdan ozod qilish;

uchinchidan, soliqqa oid huquqbuzarlik sodir etganlikdagi aybi va uni javobgarlikka tortishni istisno qiladigan holatlarning mavjudligi;

to'rtinchidan, soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar va hokazo.

Amaldagi Soliq kodeksida mazkur holatlar o'z aksini topgan.

Muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, soliq huquqbuzarligini sodir etgan shaxsning aybini aniqlashda qonun hujjatlarida belgilangan barcha holatlarning e'tiborga olinishi javobgarlikning yanada adolatli bo'lishini ta'minlaydi. Ammo amaldagi soliq qonunchiligida aybni aniqlash xususiyatlari, jumladan, uning shakllari xususida norma mavjud emas. Ya'ni qilmish huquqbuzarlik deb e'tirof etilishi uchun aybli bo'lishi lozim. Ayb esa, o'z navbatida, qasd va ehtiyotsizlik kabi shakllardan iborat bo'ladi. Huquqbuzarlik subyekti qilmishining ayblilik masalasini baholashda bu asosiy

vositadir. Shundan kelib chiqib, mazkur kodeksda qilmishning qasd yoki ehtiyotsizlik natijasida sodir etilishini belgilovchi normani nazarda tutish lozim deb hisoblaymiz. Shundagina soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlik chorasi yanada adolatli tarzda qo'llanilgan bo'lar edi. Zero, adolatlilik tamoyili qonunchiligimizning bosh mezonidir.

REFERENCES

1. Jo'rayev A.S., Ortiqov N.A. Soliq huquqi asoslari [Fundamentals of tax law]. Tashkent, Ilm ziyo, 2012, p. 121.
2. Hojiyev E.T. Soliq qonunchiligini buzganlik uchun yuridik javobgarlik [Legal liability for violation of tax legislation]. Tashkent, 2006, pp. 53, 64.
3. Demin A.V. Nalogovoye pravo Rossii [Russian tax law]. Krasnoyarsk, 2006, p. 267.
4. Xvan L.B. Soliq huquqi [Tax law]. Tashkent, Konsauditinform, 2001, p. 118.
5. Nalogovyy kodeks Rossiyskoy Federatsii [Tax Code of the Russian Federation]. Art. 106.
6. Krokhina Yu.A. Nalogovoye pravo [Tax law]. 6th ed., revised. Moscow, Yurayt Publishing House, 2013, 495 p.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati [An explanatory dictionary of the Uzbek language]. Ed. A. Madvaliyev. Tashkent, National Encyclopedia of Uzbekistan, 2007, vol. 3, p. 683.
8. Amirov Z. Huquqbuzarlik tarkibi obykti va obyektiv tomoni masalalari [Matters of the object and the objective side of the composition of the offense]. *Bulletin of the Supreme Economic Court*, 2009, no. 7, pp. 44–45.

UDC: 343.9(042)(575.1)

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ОТЯГЧАЮЩИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ВЗЯТОЧНИЧЕСТВО, И НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИХ КВАЛИФИКАЦИИ

Уразбоев Сардорбек Одилбекович,
кандидат юридических наук,
заместитель начальника управления анализа проблем
обеспечения законности и правопорядка
Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан
ORCID: 0000-0001-6202-0160
e-mail: sardorO@mail.ru

Одилов Мухаммадрашодхон Сарваржон угли,
магистрант Академии Генеральной прокуратуры
ORCID: 0000-0001-8742-4818
e-mail: rashodxon@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется ответственность за взяточничество при наличии отягчающих обстоятельств, сложности при квалификации преступных деяний, их соотношение к обстоятельствам, указанным в частях 2 и 3 статей 210, 211, 212 УК РУз, некоторые аспекты их квалификации и дифференциации, признаки, влияющие на квалификацию дел и существенно повышающие общественную опасность данного вида преступлений, возрастание ответственности при наличии отягчающих обстоятельств при получении взятки, дачи взятки и посредничества во взяточничестве, обстоятельства, освобождающие от ответственности, а также проблемы, встречающиеся на практике. Основываясь на результатах анализа научных взглядов ученых по теме исследования, предложены научно обоснованные разъяснения по обстоятельствам, отягчающим ответственность за взяточничество.

Ключевые слова: обстоятельства, отягчающие ответственность, общественная опасность, повторное взяточничество, опасный рецидивист, в крупном размере, в особо крупном размере, вымогательство, предварительный сговор, группа должностных лиц, в интересах организованной группы.

PORAXO'RLIK JINOYATLARI UCHUN JAVOBGARLIKNI OG'IRLASHTIRUVCHI BELGILAR HAMDA KVALIFIKATSIYA QILISHNING AYRIM JIHATLARI

O'razboyev Sardorbek Odilbekovich,
O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi
qonunchilik va huquq-tartibotni ta'minlash muammolarini
tahlil qilish boshqarmasi boshlig'ining o'rinbosari,
yuridik fanlar nomzodi

Odilov Muhammadrashodxon Sarvarjon o'g'li,
Bosh prokuratura Akademiyasining
magistratura tinglovchisi

Annotatsiya. Maqolada poraxo'rlik jinoyatlari uchun javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlar, jinoiy qilmishlarni kvalifikatsiya qilish, ularning JK 210-, 211-, 212-moddalari 2- va 3-qismlarida ko'rsatilgan holatlarga taalluqliligi, kvalifikatsiya qilishning ayrim jihatlari va differensiyalash, kvalifikatsiyasiga ta'sir etadigan belgilar, mazkur turdagi jinoyatlarning ijtimoiy xavfliligini oshiruvchi holatlar, pora olish, pora berish va pora olish-berishda vositachilik qilishda og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda javobgarlik ortishi, jinoiy javobgarlikdan ozod etuvchi holatlar hamda amaliyotda duch kelinayotgan muammolar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: og'irlashtiruvchi holatlar, jamoat uchun xavfli, takroran pora olish, xavfli retsidivist, ko'p miqdorda, ayniqsa, katta miqdorda, tovlamachilik, oldindan til biriktirish, mansabdor shaxslar guruhi.

CIRCUMSTANCES AGGRAVATING THE LIABILITY FOR BRIBERY AND SOME ASPECTS OF THEIR QUALIFICATION

Urazboev Sardorbek Odilbekovich,
Deputy Head of the Department for Analysis
of the Problems of Ensuring Law and Order,
General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan,
PhD

Odilov Muhammadrashodxon Sarvarjon ugli,
Master's student of the Academy
of General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan

Abstract. The article analyzes liability for bribery in the presence of aggravating circumstances, difficulties in qualifying criminal acts, and their relationship to the circumstances specified in parts 2 and 3 of Articles 210, 211, and 212 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. Some aspects of their qualification and differentiation, signs that affect the qualification of cases, significantly increasing the social danger of

this type of crime, an increase in liability in the presence of aggravating circumstances when receiving a bribe, giving a bribe, and mediation in bribery, circumstances exempting from liability, as well as problems encountered in practice are also studied. Based on the results of the analysis of the scientific views of scientists on the topic of the study, recommendations are proposed on the circumstances aggravating liability for bribery.

Keywords: *circumstances, public danger, repeated bribery, a dangerous recidivist or a person who has previously committed bribery, on a large scale, on an especially large scale, by extortion, by prior agreement by a group of officials, in the interests of an organized group.*

Введение

Актуальность проблемы борьбы с коррупцией в нашей республике зависит, прежде всего, от роли государства в управлении общественными делами, в условиях нарастающих социально-экономических, политических и духовных изменений населения, в том числе в период объективного увеличения возрастающей зависимости формирующихся слоев предпринимателей от правоохранительных органов.

Взятка является наиболее типичным и характерным проявлением коррупции – опаснейшего криминального явления, которое подтачивает основы власти и управления, дискредитирует и подрывает их авторитет в глазах населения, остро затрагивает законные права и интересы граждан [1, с. 589].

Ответственность при различных видах взяточничества – получение взятки, дача взятки и посредничество во взяточничестве – возрастает при наличии отягчающих обстоятельств.

В уголовном праве признаки, характеризующие преступление, влияют на квалификацию дел и существенно повышают общественную опасность данного вида преступлений. Квалифицирующие признаки взяточничества предусмотрены в частях второй и третьей статей 210, 211, 212 УК Республики Узбекистан.

Материалы и методы

В ходе исследования были применены общенаучные и специальные методы научного познания: исторический, системный, сравнительно-правовой, аналитический, логико-юридический и другие. Они позволили в определенной степени обеспечить достоверность и обоснованность результатов данного исследования.

Результаты исследования

Если преступление совершено повторно опасным рецидивистом или лицом, ранее совершившим взяточничество, в крупном размере, в особо крупном размере, путем вымогательства, по предварительному сговору группой должностных лиц, в интересах организованной группы, действия виновных лиц квалифицируются частью нормы, отягчающей ответственность за деяние. Практически все указанные случаи являются признаками, квалифицирующими

все виды взяточничества, за исключением получения взятки по предварительному сговору группой должностных лиц и путем вымогательства. В силу тесной связи между получением взятки и дачей взятки последнее обстоятельство являетсяотягчающим для взяточполучателя. В то же время оно может в том числе служить основанием для освобождения от ответственности или, наоборот, привлечения к ответственности взяткодателя.

Одного из вышеуказанных признаков преступления достаточно для признания факта совершения взяточничества при отягчающих обстоятельствах и квалификации содеянного.

Согласно пункту 13 Постановления Пленума Верховного суда от 24 сентября 1999 года, преступление, подпадающее под признаки, предусмотренные частями 2 и 3 статей 210, 211, 212 УК, следует квалифицировать лишь по части 3 этих статей, по правилам, указанным в статье 33 УК. При этом в описательной части приговора должны быть указаны все квалифицирующие признаки деяния и все действия осужденного, в совершении которых он признан виновным.

Совершение повторно, опасным рецидивистом или лицом, ранее совершившим преступления, предусмотренные статьями 211 или 212 УК РУз, получения взятки, дачи взятки и посредничества во взяточничестве служит квалифицирующим признаком преступного деяния.

В соответствии с частью 1 статьи 32 УК Республики Узбекистан повторностью признается одновременное совершение двух или более преступлений, предусмотренных одной и той же частью, статьей, а в случаях, специально указанных в УК, и разными статьями Особенной части, ни за одно из которых лицо не было осуждено.

В постановлении Пленума, разъясняя совершения преступления по признакам повторности, указывается, что квалификация получения взятки, дачи взятки или посредничества во взяточничестве по признаку повторности предполагает совершение одного и того же преступления не менее двух раз, если не истек срок давности привлечения к уголовной ответственности.

В судебной практике встречаются затруднения для разрешения вопроса о признании преступления, совершенного повторно при одновременном получении должностным лицом взятки от нескольких лиц. Как разъяснено в пункте 8 вышеназванного постановления Пленума Верховного суда Республики Узбекистан, одновременное получение должностным лицом взятки от нескольких лиц, если в интересах каждого взяткодателя совершается отдельное действие, следует квалифицировать как преступление, совершенное повторно. Также дача взятки несколькими лицами или посредничество в получении/даче взятки следует квалифицировать по признакам повторности.

Получение взятки по частям за деяние, нацеленное на достижение желаемого одного результата за совершение или несвершение конкретного действия, не может быть признано по признакам повторности при даче или получении взятки, или посредничестве во взяточничестве.

Таким образом, незаконное получение должностным лицом взятки считается повторным при:

- 1) разновременном получении должностным лицом взятки от нескольких лиц, если в интересах каждого взяткодателя совершается отдельное действие;
- 2) разновременном получении от нескольких действовавших самостоятельно взяткодателей, общим умыслом в интересах каждого из них;
- 3) одновременном получении должностным лицом взятки от нескольких лиц, если в интересах каждого взяткодателя совершается отдельное действие;
- 4) разновременном получении от одного взяткодателя, в интересах которого совершается отдельное действие.

Затруднительным обстоятельством является обстоятельство при одновременном получении должностным лицом взятки от нескольких лиц, если в интересах каждого взяткодателя совершается отдельное действие.

При определении понятия «совершение отдельного действия в интересах каждого взяткодателя» возникает много вопросов: могут ли такие отдельные действия быть одинаковыми по своему характеру или они должны быть совершенно разными? Если положительное решение вопроса в интересах каждого из взяткодателей осуществляется по одному постановлению должностного лица, одним документом, то имеет ли место повторность взяточничества и т. д.

На наш взгляд, при получении должностным лицом взятки одновременно от нескольких лиц и совершении в интересах каждого разных, но схожих по характеру действий (выдача поддельных листов нетрудоспособности, высокая оценка на экзамене, прописка по месту жительства и др.) должно расцениваться как повторное получение взятки. При этом не имеет значения для квалификации преступления тот факт, что физическим исполнителем передачи взятки от нескольких лиц выступало одно лицо. Взяточнику важно понимать, что деньги, которые он получает, поступают как минимум от двух лиц, и он, используя свое служебное положение, должен совершать определенные действия в интересах каждого из них. В противном же случае признака повторности не будет.

Повторной дачей взятки следует считать следующие обстоятельства:

- 1) разновременная дача взятки нескольким должностным лицам для совершения отдельных действий;
- 2) разновременная дача взятки одному должностному лицу для совершения отдельного (независимого) действия;
- 3) одновременная дача взятки нескольким должностным лицам, не образующим преступную группу, для совершения каждого из них отдельного действия.

Наибольший интерес и определенные трудности для правовой оценки представляет ситуация, когда взятка дается нескольким должностным лицам за совершение одних и тех же действий (бездействия) в интересах одного взяткодателя.

«От неоднократности получения, дачи и посредничества во взяточничестве, – пишет Б.В. Волжанкин, – следует отличать продолжаемое взяточничество. Особенность продолжаемого преступления состоит в том, что умысел преступника реализуется не сразу, не одним действием, а постепенно, по этапам; путем совершения нескольких тождественных действий» [2, с. 27].

Определенная сложность определения признака повторности возникает при так называемых «взятках – дани», под которыми в соответствии с пунктом 3 постановления Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 24 мая 1999 года понимается «получение должностным лицом денежных средств или иных ценностей от подчиненных или подконтрольных ему лиц за покровительство или попустительство по службе за благоприятное решение вопросов, входящих в его компетенцию». В таких случаях, как правило, никакие конкретные действия должностного лица каждый раз не обуславливаются. Поскольку они характеризуют единые продолжаемые преступления – дача и получение взятки, действия взяткополучателя следует квалифицировать по части 2 или 3 статьи 210 УК, если общая сумма полученных им ценностей достигает крупного или особо крупного размера. Напротив, если взятки систематически передавались одному и тому же получателю, но каждый раз за определенное деяние налицо повторность взяточничества.

При получении взятки *по предварительному сговору группой должностных лиц* они все несут ответственность по одному преступлению. На наш взгляд, привлекать взяткополучателей к ответственности по признакам предварительного сговора группой должностных лиц и одновременно взяткодателя в повторной даче взятки, при условии, что он видел в них сообщников, – неправильно. Кроме того, если общая сумма взятки, полученная соучастниками преступления – должностными лицами, действовавшими по предварительному сговору, признана крупной или особо крупной, они несут ответственность за получение взятки в крупном или особо крупном размере. Такой порядок действий был бы невозможен, если бы дача взятки в данном случае была бы признана повторной, т. е. если бы взяткодатель был признан давшим взятку несколько раз. На практике взяткодатель, освобожденный от уголовной ответственности в соответствии с законом в связи с вымогательством в отношении него взятки и добровольным заявлением о случившемся, может повторно дать взятку при отсутствии вышеуказанных обстоятельств. В таких случаях нет оснований квалифицировать взяточничество по признаку повторности. В этом случае неправомерным будет осуждение за взяточничество в случае вымогательства или добровольного заявления о случившемся.

Повторным посредничеством во взяточничестве признаются не только случаи посредничества во взяточничестве двух и более самостоятельных, совершенных в разное время деяний, но и одновременное оказание посреднических услуг двум и более взяткодателям или двум и более взяткополучателям, не составляющим преступную группу.

Ввиду изложенного одновременное оказание посредничества нескольким взяточателям, для дачи взятки должностному лицу через посредника, при условии, что взяткополучатель должен совершить в интересах каждого отдельные действия, и это было осознано посредником, подобные деяния квалифицируются как посредничество во взяточничестве с признаком повторности [3, с. 103].

На наш взгляд, дача взятки и получение взятки являются едиными продолжающимися преступлениями. Действия взяткополучателя следует квалифицировать по частям 2 и 3 статьи 210 УК, если общая сумма полученного им имущества составляет крупный или особо крупный размер. И, напротив, если взятки систематически передаются только одному взяткополучателю, но каждый раз за конкретное деяние, то имеет место повторное взяточничество.

Получение взятки, дача взятки и посредничество во взяточничестве *опасным рецидивистом* является квалифицирующим признаком состава преступления по соответствующему пункту статей 210, 211, 212 УК РУз.

Еще одним отягчающим обстоятельством, предусмотренным в положениях УК о даче/получении взятки и посредничестве во взяточничестве, является то, что они были совершены лицом, ранее совершившим взяточничество в любой другой форме. Определение законодателем данного отягчающего обстоятельства обычно связано с совершением преступления повторно, через сочетание двух или более однородных преступлений, за которые лицо ранее не было осуждено. Сходство определяется тем, что совершение двух и более преступлений предусмотрено одной и той же частью статьи Уголовного кодекса. Однако по содержанию части 1 статьи 32 УК в исключительных случаях, предусмотренных разными статьями, повторность преступления может наступить путем сочетания связанных и не связанных между собой однородных преступлений. Получение взятки, дача взятки и посредничество во взяточничестве являются родственными преступлениями, и то, что они совершаются в разной последовательности, следует рассматривать как особое явление, признак повторности, включающий в себя все рассмотренные выше особенности повторности.

При квалификации взяточничества учитывается «крупный» и «особо крупный» размер взятки. В разделе 8 УК крупным размером признается размер в пределах от трехсот до пятисот базовых расчетных величин, а размер, равный пятистам и более базовых расчетных величин, – особо крупным размером [4, с. 145].

Практическое значение такого взгляда состоит в том, что он не только исключает стоимостную оценку, но и позволяет учитывать происходящие естественные инфляционные процессы.

Как было отмечено выше, преступная деятельность должностных лиц иногда продолжается длительное время, за это время они несколько раз получают взятки. Общая сумма же взятки должна определять квалификацию должностного преступления.

В пункте 10 обсуждаемого постановления Пленума отмечено, что имея в виду, что от размера взятки зависит квалификация преступления, любой предмет взятки должен получить денежную оценку на основании сложившихся цен, расценок и тарифов за услуги, а при их отсутствии – на основании заключения экспертов. Если незаконное вознаграждение в крупном или особо крупном размере получено частями, но эти действия представляют собой эпизоды одного продолжаемого преступления, содеянное должно квалифицироваться как получение взятки соответственно в крупном или особо крупном размере [5, с. 3].

Получение взятки *путем вымогательства* является квалифицирующим признаком по пункту «в» части 2 статьи 210 УК и обстоятельством, освобождающим от ответственности.

Как отмечено в Постановлении Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 24 сентября 1999 года, вымогательством следует понимать – требование должностным лицом взятки под угрозой совершения таких действий по службе, которые могут причинить ущерб законным интересам взяткодателя, либо умышленное создание условий, при которых он вынужден дать взятку для предотвращения вредных последствий его правоохраняемым интересам.

Таким образом, вымогательство является условием, квалифицирующим взяточничество и освобождающим взяткодателя от уголовной ответственности. В этом случае взяткодатель обязан дать взятку, так как взяткополучатель угрожает нарушением его законных интересов либо склоняет его к даче взятки путем умышленного их нарушения.

Если взяткодатель заинтересован в незаконном, противоправном поведении должностного лица, пытается получить неправомерную выгоду в обход закона, для удовлетворения своих неправомерных интересов, то говорить о том, что взятка была получена путем вымогательства, и субъект был вынужден дать взятку, в связи с чем следует освободить его от ответственности, – не верно.

Совершение должностным лицом действий, направленных на вымогательство взятки, образует покушение на совершение этого преступления при условии, если предмет взятки не был получен [6, с. 215].

Получение взятки *по предварительному сговору группой должностных лиц* является квалифицирующим признаком взяточничества. Под таким признаком получения взятки подразумевается сговор должностных лиц о получении взятки. Именно такая интерпретация определена в пункте 9 Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 24 сентября 1999 года: «Взятку надлежит считать полученной по предварительному сговору группой лиц, если в нем участвовали два и более должностных лица, заранее договорившихся о совместном совершении данного преступления. Преступление должно признаваться оконченным с момента принятия взятки хотя бы одним из должностных лиц. При этом не имеет значения, сознавал ли взяткодатель, что в получении взятки участвует несколько должностных лиц».

Сговор признается предварительным, если он состоялся до начала преступления. При этом должностные лица могут войти в сговор на совершение преступления – получение взятки (взяток) – еще до обращения к ним конкретного взяткодателя, а также и после такого обращения к одному из них. Поскольку и в последнем случае группа образуется до момента окончания получения взятки одним из соучастников, сговор также следует признать предварительным.

Предварительный сговор группы взятокополучателей будет тогда, когда они действуют как одно целое, заранее договорившись о получении взятки или нескольких взяток. При этом действия должностных лиц, входящих в эту группу, могут быть одинаковыми, но могут быть и различными по своему содержанию, однако все они совершаются в интересах взяткодателя [7, с. 48].

По предварительному сговору группой лиц следует считать и то, при котором, с согласия и при поддержке одного из участников (должностного лица), получается незаконное вознаграждение, и для разрешения данных незаконных действий часть взятки передается другому участнику. Например, сотрудник отдела, вступив в преступный сговор со своим начальником, получает взятку у заинтересованного лица и передает часть денег своему начальнику.

Б.В. Волженкин в дополнение к этой точке зрения делает несколько замечаний. Например, в примере, приведенном Ю.И. Ляпуновым, для привлечения к уголовной ответственности начальника отдела регистрации и распределения жилья по предварительному сговору группой должностных лиц необходимо обосновать его действия в интересах взяткодателя. Эти представления, на наш взгляд, помогают отличить члена преступной группы взяточников от должностных лиц, считающихся пособниками получения взятки, подстрекателями или даже организаторами [8, с. 34].

Таким образом, по предварительному сговору группой должностных лиц признается группа, в которой с согласия и при поддержке одного из участников другое должностное лицо непосредственно получает от взяткодателя незаконную плату, а затем передает часть другому участнику для совершения оговоренных незаконных действий.

Деяния других субъектов следует квалифицировать в соответствии со статьей 28 УК Республики Узбекистан. Должностное лицо не считается участником, если оно содействует другому должностному лицу в получении взятки против интересов служебной деятельности без использования своих полномочий. Он должен нести ответственность за соучастие во взяточничестве другого лица: организация, подстрекательство (физическое или интеллектуальное), пособничество.

Таким образом, должностное лицо, взявшее на себя роль пособника или подстрекателя и по требованию организатора или исполнителя преступления отказавшееся от совершения действия, непосредственно связанного с объективной стороной взяточничества, не входит в состав группы лиц.

Должен ли взятокодатель осознавать, что он дает взятку нескольким должностным лицам? Совсем нет. Характеристика анализируемого преступления лишь усиливает ответственность взятокополучателей. Поэтому, если взятка получена одним должностным лицом и взятокодатель не знает, что его взятка будет распределена между вступившими в сговор должностными лицами, взятка будет считаться полученной по предварительному сговору группой лиц.

Еще одним отягчающим ответственность обстоятельством за взятоничество считается получение взятки, дача взятки и посредничество во взяточничестве *в интересах организованной группы*.

Данный признак, квалифицирующий преступление, предусмотрен в пункте «б» части 3 статей 210 и 211 и пункта «в» части 3 статьи 212 УК Республики Узбекистан.

Согласно части 4 статьи 29 УК Республики Узбекистан, организованной группой признается предварительное объединение двух или более лиц в группу для совместной преступной деятельности. Цель вступления в организованную группу дает возможность различать преступление организованной группы от преступления, совершенного по предварительному сговору группой лиц.

При отсутствии организованной группы группа характеризуется только одним признаком, т. е. предварительным сговором. Здесь нет конкретной цели объединения в группу для совместной преступной деятельности. Кроме этого, каждый участник группы считается исполнителем преступления. В противном случае такой признак, квалифицирующий преступление, исключается. Необходимо установить, когда произошло это объединение.

Данное положение в равной степени относится и к квалификации других преступлений, совершенных по признакам организованной группы. Такая группа характеризуется высокой сплоченностью лиц, заранее объединившихся для занятия преступной деятельностью, продолжительностью времени существования, более высокой степенью согласованности действий каждого из соучастников в соответствии с отведенной ролью, устойчивостью связей между ними при подготовке преступления, так и в процессе его совершения, сокрытия следов преступления, подчинение групповой дисциплине и указаниям организатора, нацеленного на неоднократное совершение преступлений и т. д. Чаще преступления организованной группой совершаются в экономической сфере [9, с. 124].

На практике для разграничения преступного сообщества и организованной группы используются более точные критерии, чем сплоченность и устойчивость. Преступная организация представляет собой группу со сложной структурой, члены которой подчинены друг другу и системе взаимоотношений с государственными служащими.

Организованные группы могут действовать самостоятельно, а также могут выступать составной частью более опасного и сложного преступного сообщества.

Выводы

Подводя общий итог данному исследованию, сделаем следующие выводы. Дача и получение взятки, а также посредничество во взяточничестве, предусмотренные законодателем в статьях 211, 212 и 213 УК Республики Узбекистан, необходимо рассматривать комплексно, сопоставляя и анализируя все наиболее значимые признаки указанных составов. Только такое комплексное исследование будет иметь всесторонний и полный характер в связи с существованием во всех указанных составах ряда идентичных элементов. Поэтому с полным правом можно утверждать, что дача взятки, получение взятки, а также посредничество в указанных действиях являются частными деяниями по отношению к категории более общего порядка – «взяточничество».

Таким образом, в статье были рассмотрены некоторые сложные моменты, относящиеся к квалификации взяточничества и вызывающие трудности, как в теории, так и в правоприменении. Необходимо устанавливать четкое соответствие между фактическими обстоятельствами совершенного общественно опасного деяния и признаками состава преступления, предусмотренного уголовным законом.

REFERENCES

1. Rustambayev M. Kommentariy k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Uzbekistan [Comments of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Adolat, 2016, p. 960.
2. Voljenkin B.V. Neodnokratnost kak kvalifitsiruyushiy priznak vzyatochnichestva [Repeatedness as a qualifying sign of bribery]. *Sotsialisticheskaya zakonnost – Socialist Legitimacy*, 1984, no. 2, pp. 27-28.
3. Rustambayev M.H., Tohirov F., Kodirov A. Obstoyatel'stva, otyagchayushiye nakazaniye v ugolovnom zakonodatel'stve Respubliki Uzbekistan [Circumstances aggravating punishment in the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, 2000, 158 p.
4. Ugolovniy kodeks Respubliki Uzbekistan [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. 20.08.2015. No. ZRU-391.
5. O sudebnoy praktike po delam o vzyatochnichestve. Postanovleniye Plenuma Verhovnogo suda Respubliki Uzbekistan ot 24 sentabrya 1999 goda [On judicial practice in cases of bribery. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated September 24, 1999]. P. 4.
6. Rustambayev M.H. Ugolovnoye pravo [Criminal Law]. Main part. Tashkent, Uzbekistan, 2002, 427 p.
7. Djons D., Kaufman D., Xellman D. Sposobstvuyut li inostrannye kompanii protsvetaniyu korrupsii v perehodnix ekonomikax? [Do foreign companies help corruption flourish in transition economies?]. *Transformatsiya*, 2000, no. 3-4, 125 p.

8. Voljenkin B.V. K voprosu o sub'ekte korrupsionnyh pravonarusheniy. Aktualnie problemi borbi s korrupsiyey i organizovannoy prestupnostyu v sfere ekonomiki [To the question of the subject of corruption offenses. Actual problems of combating corruption and organized crime in the economic sphere]. Proceedings of the Scientific-practical conference . Moscow, 1995, pp. 50-57.

9. Borkov V.N. O nekotoryh spornykh voprosah kvalifikatsii polucheniya vzyatki. Realizatsiya norm prava [On some controversial issues of qualification of receiving a bribe. Implementation of the rule of law]. *Mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov – Interuniversity collection of scientific papers*, Omsk, 1999, vol. 2, pp. 143.

10. O protivodeystvii korrupsii [On combating corruption]. Law of the Republic of Uzbekistan dated January 3, 2017, No. ZRU-419.

11. Kutushev V.G. Metodologicheskiye problemy ocenki yeffektivnosti deyatel'nosti sledstvennykh organov. Problemy predvaritel'nogo sledstviya i raskrytiya prestupleniy v deyatel'nosti organov vnutrennih del [Methodological problems of assessing the effectiveness of investigative bodies. Problems of preliminary investigation and disclosure of crimes in the activities of internal affairsbodies]. Collection of scientific papers. Khabarovsk Higher School. Eds V.G. Kutushev et al. Khabarovsk, 1989, pp. 3-14.

12. O merah po sozdaniyu sredi neterpimogo otnosheniya k korrupsii, kardinalnomu sokrasheniyu korrupsionnix faktorov v gosudarstvennom i obshestvennom upravlении, a takje shirokomu vovlecheniyu obshestvennosti v etot protsess [On measures to create an environment of intolerant attitude towards corruption, a radical reduction of corruption factors in state and public administration, as well as a wide involvement of the public in this process]. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 6 July 2021. No. UP-6257.

13. O Strategii razvitiya Novogo Uzbekistana na 2022-2026 gody [About the Strategy of Development of New Uzbekistan]. Decree of the Republic of Uzbekistan dated 28 January, 2022 № UP-60.

14. Bukalerova L.A. Dvoryanskov I.V., Ostroushko L.A. Korrupsionnie prestupleniya i korrupsionnaya prestupnost' [Corruptional crime and corruptional crimes]. Moscow, RUDN, 2013, 302 p.

14. Belash V. Bud' dostoynym dazhe posle otstavki [Be worthy even after retirement]. *Kommersant Vlast'*, 2002, no. 32.

15. Yani P.S. Aktualnie problemi kvalifikatsii sluzhebnih prestupleniy. Problemi borbi s korrupsiyey [Actual problems of qualification of service crimes. Issues of combating corruption]. Moscow, YurInfoR, 1999, 76 p.

UDC: 343.244.2(042)(575.1)

JINOYAT QONUNCHILIGIDA SHARTLI HUKM QILISH MASALALARI: XORIY TAJRIBASI

Haydarov Shuhratjon Djumayevich,

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoyat huquqi, kriminologiya

va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası dotsenti,

yuridik fanlar bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

ORCID: 0000-0002-8188-7410

email: Xaydarovshuxrat@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi JKning 72-moddasida belgilab qo'yilgan shartli hukm qilish aybdorni jazodan ozod etishning alohida shakli hisoblanishi va uning nazariy asoslari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, chet davlatlardagi shartli hukm qilishning ba'zi bir turlari tahlil qilingan va muallif o'z fikr-mulohazalarini amaliyotdan misollar keltirgan holda ilmiy asoslab, tegishli nazariy xulosalar bergan.

Kalit so'zlar: jinoyat, shartli hukm, jazo, qonun, axloqan tuzatish, jinoiy javobgarlik, ozodlikni cheklash, ozodlikdan mahrum qilish, sinov muddati, mahkum, sud, qilmish, huquqbuzar.

ВОПРОСЫ ПРОБАЦИИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Хайдаров Шухратжон Джумаевич,

доктор философии по юридическим наукам (PhD),

доцент кафедры «Уголовное право,

криминология и борьба с коррупцией»

Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В статье исследуются теоретические основы условного осуждения, которое определено в статье 72 Уголовного кодекса Республики Узбекистан как особая форма освобождения виновных от наказания. В данной статье анализируются некоторые виды условного осуждения в зарубежных странах, и автор делает соответствующие теоретические выводы, основанные на научной основе своих взглядов, приводя примеры из практики.

Ключевые слова: преступление, probation, наказание, закон, исправление, уголовная ответственность, ограничение свободы, лишение свободы, условное осуждение, осужденный, суд, деяние, преступник.

PROBATION ISSUES IN CRIMINAL LAW: FOREIGN EXPERIENCE

Khaidarov Shukhratjon Djumaevich,

Associate Professor of the Department of “Criminal law, criminology
and fight against corruption”,
Tashkent State University of Law, PhD

Abstract. *The article examines the theoretical foundations of conditional sentencing, which is defined in Article 72 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, as a special form of releasing the guilty from punishment. Some types of conditional sentencing of foreign countries are analyzed in this article, and the author gives relevant theoretical conclusions based on the scientific basis of his opinions, giving examples from practice.*

Keywords: *crime, probation, punishment, law, correction, criminal responsibility, restriction of liberty, deprivation of liberty, convict, court, act, offender.*

O'zbekiston Respublikasi JKning 72-moddasida belgilab qo'yilgan shartli hukm qilish aybdorni jazodan ozod qilishning alohida shakli hisoblanib, o'zida insonparvarlik, jazoni individuallashtirish va uning muqarrarlighi tamoyillarini ifoda etgan.

O'zbekiston Respublikasi davlatchiligi rivojlanish jarayonining inson huquqlari va erkinliklariga e'tibor kuchaygani bilan tavsiflanuvchi hozirgi bosqichida jazodan ozod qilish va jazoni o'tashdan ozod qilish institutlari alohida ahamiyat kasb etadi. Hozirgi vaqtda ularning qonun yo'li bilan tartibga solinishi O'zbekiston Respublikasining jinoyat va jinoyat-ijroiya siyosatida yuz bergan, shaxslarga jazo choralari asossiz qo'llanishining oldini olishga qaratilgan o'zgarishlarni o'zida aks ettiradi.

XX asr boshida Belgiya, Fransiya, Shveysariya va boshqa bir qancha mamlakatlar qonunchiligida jazoni bekor qilish imkoniyati nazarda tutiladi. Bu holda qisqa muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoga hukm qilingan shaxs qonunda belgilangan muddat mobaynida yangi jinoiy qilmishlar sodir etmaslik sharti bilan jazoni o'tamaydi. Yangi jinoyat sodir etgan taqdirda, mahkum ilgari tayinlangan jazoni ham, yangi jazoni ham o'tashiga to'g'ri keladi.

Shartli hukm qilish instituti jinoyatchilikka qarshi kurashish vositasi hisoblanib, faqat unda majburlash va ishontirish usullarining oqilona uyg'unligi ta'minlanganda kutilgan samara beradi. Jinoyat huquqida jinoyatchini axloqan tuzatish jarayonini rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan mazkur normaning mavjudligi jinoiy javobgarlik va shartli tayinlangan jazoni individuallashtirish hamda differentsiatsiya qilish maqsadlari bilan bog'liq. Jinoyat sodir etgan shaxsga shartli hukm qilish shunday ta'sir ko'rsatishni nazarda tutadiki, u ijtimoiy foydali natijaga erishishga majburlanmasdan, balki rag'batlantirishi kerak.

Shartli hukm qilishga oid normalarni takomillashtirish XIX asr oxiridan boshlab keng tarqaldi. Xorij mamlakatlarining shartli hukm qilishning ba'zi bir turlarini

tartibga solishga bag'ishlangan jinoyat to'g'risidagi qonun hujjatlarida ham mazkur institut jazo turlari qatoriga kiritilgan. Jumladan, AQShda ayrim shtatlarda nazorat – probatsiya bilan birga amalga oshiriladigan shartli hukm qilish asosiy jazo turlari qatoriga kiritilgan [1]. Shartli hukm qilish jazoga o'xshash bo'lsa-da, o'z yuridik mohiyatiga ko'ra jazodan ozod qilishning bir turi hisoblanadi [2]. Aksariyat mamlakatlarda shartli hukm qilish instituti jazo turlari qatoriga kiritilmagan (1925-yilgi Italiya JK, 1947-yilgi Yaponiya JK, 1871-yilgi GFR JK, 1995-yilgi Ispaniya JK, 1992-yilgi Fransiya JK).

Rossiya Federatsiyasi JK 73-moddasiga muvofiq, agar sud axloq tuzatish ishlari, xizmat bo'yicha cheklash, ozodlikni cheklash, intizomiy harbiy qismda saqlash yoki sakkiz yilgacha ozodlikdan mahrum qilishni tayinlagach, mahkumning xulqini jazoni amalda o'tamasdan ham tuzatish mumkin, degan xulosaga kelsa, u tayinlangan jazoni shartli deb hisoblash to'g'risida qaror chiqaradi.

Bir yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki yengilroq jazo tayinlangan holda, sinov muddati olti oydan kam va uch yildan ortiq bo'lishi, bir yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tayinlangan holda esa olti oydan kam va besh yildan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Agar sinov muddati tugagunga qadar shartli hukm qilingan shaxs o'z xulq-atvori bilan o'zining axloqan tuzalganini isbot qilgan bo'lsa, sud shartli hukm qilinganning xulqi ustidan nazorat olib boruvchi organ taqdimiga ko'ra, shartli hukmni bekor qilish va mahkumdan sudlanganlikni olib tashlash to'g'risida qaror chiqarishi mumkin. Bunda shartli hukm belgilangan sinov muddatining kamida yarmi o'tganidan keyin bekor qilinishi mumkin.

Ozarbajon JK 71-moddasida shartli hukmni bekor qilish va sinov muddatini uzaytirish tartibi belgilangan [3]. Xususan, agar sinov muddatining kamida yarmi o'tgandan so'ng shartli hukm qilingan shaxs o'z xulqi bilan o'zining axloqan tuzalganini isbotlagan bo'lsa, sud mahkumning xulqi ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat organining taqdimnomasiga ko'ra, shartli hukmni bekor qilish va mahkumdan sudlanganlikni olib tashlash to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin.

Agar shartli hukm qilingan shaxs sud tomonidan o'ziga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlagan yoki jamoat tartibini buzgan va buning uchun u ma'muriy jazoga tortilgan bo'lsa, sud davlat organining taqdimnomasiga ko'ra, sinov muddatini bir yilgacha uzaytirishi mumkin.

Shartli hukm qilingan shaxs sinov muddati mobaynida sud tomonidan o'ziga yuklatilgan majburiyatlarni surunkali ravishda yoki ashaddiy bajarmagan holda, sud davlat organining taqdimnomasiga ko'ra, shartli hukmni bekor qilish va sud hukmi bilan tayinlangan jazoni ijro etish to'g'risida qaror chiqarishi mumkin.

Shartli hukm qilingan shaxs sinov muddati mobaynida ehtiyotsizlik qilib yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyatni qasddan sodir etgan holda, shartli hukmni bekor qilish yoki saqlab qolish to'g'risidagi masala sud tomonidan hal qilinadi.

Shartli hukm qilingan shaxs sinov muddati mobaynida qasddan o'rtacha og'ir, og'ir yoki o'ta og'ir jinoyatni sodir etgan holda, sud shartli hukmni bekor qiladi va unga jazo

tayinlaydi.

Gruziya JK 64-moddasida shartli hukm qilishning sinov muddati belgilangan [4]. Bir yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki yengilroq jazo tayinlangan holda, sinov muddati bir yildan kam va uch yildan ortiq bo'lishi, besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish tayinlangan holda esa bir yildan kam va olti yildan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Bundan tashqari, Gruziya JK 67-moddasida shartli hukmni bekor qilish va sinov muddatini uzaytirish tartibi nazarda tutilgan. Agar shartli hukm qilingan shaxs sinov muddatining kamida yarmi o'tgandan so'ng o'z xulqi bilan axloqan tuzalganini isbot qilsa, sud shartli hukm qilinganni nazorat qilish va unga yordam ko'rsatishni amalga oshiruvchi organ taqdimiga ko'ra, shartli hukmni bekor qilishi va mahkumdan sudlanganlikni olib tashlashi mumkin. Agar shartli hukm qilingan shaxs o'ziga yuklangan majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlagan yoki jamoat tartibini buzgan va buning uchun unga ma'muriy jazo qo'llanilgan bo'lsa, sud yuqorida ko'rsatilgan organ taqdimiga ko'ra, sinov muddatini bir yilgacha uzaytirishi mumkin.

Moldova JK 90-moddasiga muvofiq, agar qasddan sodir etilgan jinoyatlar uchun 5 yilgacha va ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan jinoyatlar uchun 7 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlash vaqtida yoki intizomiy harbiy qismga yuborish tariqasidagi jazo tayinlash vaqtida sud instansiyasi ishning holatlari va aybdorning shaxsini hisobga olgan holda, aybdor tayinlangan jazoni o'tashi maqsadga muvofiq emas, degan to'xtamga kelgan bo'lsa, u shartli hukm qilish to'g'risida qaror chiqarishi mumkin, bunda qarorda shartli hukm qilish motivlari va sinov muddati ko'rsatilishi shart.

Agar shartli hukm qilingan shaxs sinov muddatining kamida yarmi mobaynida namunali xulqi bilan ajralib turgan bo'lsa, sud instansiyasi shartli hukm qilinganning xulqi ustidan nazorat olib boruvchi organning taklifiga binoan, shartli hukmni bekor qilish va sudlanganlikni tugallash to'g'risida ajrim chiqarishi mumkin.

Germaniya JK 59-paragrafiga muvofiq [5], agar kimgadir bir yuz sakson kunlik stavkagacha jarima tarzida jazo belgilangan bo'lsa, sud uni hukm qilish vaqtida ogohlantirish bilan kifoyalanishi va jazo tayinlashda uning qo'llanishi mumkinligini aytib qo'yishi mumkin, agar:

qilmish sodir etgan shaxs kelajakda jazo ijro etilmay turib ham jazoga loyiq qilmishlarni boshqa sodir etmasligini kutish mumkin bo'lsa;

qilmish va uni sodir etgan shaxsga berilgan umumiy baho uni jazodan ozod qilish mumkinligidan dalolat beruvchi alohida holatlarni namoyon etsa;

huquqiy tartibotni saqlash uni jazoga hukm qilishni talab etmasa.

JK 59a-paragrafida mustahkamlangan qoidaga ko'ra, sud sinov muddatini belgilaydi. Ushbu muddat uch yildan oshishi va bir yildan kam bo'lishi mumkin emas. Sud ogohlantirish olgan shaxsga muayyan harakatlarni bajarishni hukm etishi mumkin.

Latviya JK 55-moddasiga muvofiq [6], agar sud ozodlikdan mahrum qilish, majburiy ishlar, qamoq yoki jarima jazolarini tayinlash vaqtida sodir etilgan jinoyatning xususiyati va yetkazilgan zarar, aybdorning shaxsi va ishdagi boshqa holatlarni hisobga olib, aybdor jazoni o'tamasdan turib ham keyinchalik qilmish sodir etmaydi, degan qat'iy fikrga kelsa, shartli hukm qo'llashi mumkin. Bunday holda sud, basharti,

belgilangan sinov muddati davomida mahkum yangi jinoyat sodir etmasa, jamoat tartibini buzmasa va sud tomonidan yuklangan majburiyatlarni bajarsa, hukmni ijro etmaslik to'g'risida qaror chiqaradi.

Shartli hukm qilinganda, sud olti oydan uch yilgacha sinov muddati belgilaydi. Bunda qo'shimcha jazolar tayinlanishi, shuningdek, muayyan majburiyatlar yuklanishi mumkin.

Sud sinov muddati davomida mahkumga yuklangan majburiyatlarni to'liq yoki qisman bekor qilishi mumkin. Agar shartli hukm qilingan shaxs sud yuklagan majburiyatlarni uzrli sabablarsiz bajarmasa yoki ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etsa, sud mahkumning xulqi ustidan nazorat olib borish yuklangan muassasasining arizasiga ko'ra, mahkum tayinlangan jazoni o'tashi yoki sinov muddatini bir yilga uzaytirish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin.

Avstriya JK 43-paragrafida jazodan shartli ozod qilish belgilangan [7]. Agar huquqbuzar ikki yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima jazolariga hukm qilingan bo'lsa, basharti, mahkum yangi jinoyatlar sodir etishdan o'zini tiyishi uchun jazoni ijro etish tahdidi yoki boshqa choralar kifoya qiladi, degan xulosaga kelish mumkin bo'lsa, sud uni bir yildan uch yilgacha sinov muddatini tayinlagan holda jazodan ozod qilishi mumkin. Bunda qilmish turi, huquqbuzar shaxsi, uning aybi darajasi, oldingi hayoti va qilmishidan keyingi xulq-atvorini hisobga olish talab etiladi. JK 44-paragrafida bir nechta jazolar qo'shilganda, shartli ozod qilish mustahkamlangan. Agar ozodlikdan mahrum qilish va jarima bir vaqtning o'zida tayinlangan bo'lsa, shaxs, basharti, buning uchun asoslar mavjud bo'lsa, ikkala jazodan ham shartli ozod qilinishi mumkin.

Polsha JK 66-moddasiga muvofiq [8], sud, agar ayb va qilmishning ijtimoiy zararliligi uncha katta bo'lmasa, jinoyatni sodir etish holatlari shak-shubha tug'dirmasa, ilgari qasddan jinoyat sodir etganlik uchun jazoga tortilmagan aybdorning shaxsi, uning yashash sharoiti xususiyatlari, shuningdek, oldingi turmush tarzi jinoiy ta'qib to'xtatilganiga qaramay, u huquqiy tartibga rioya etadi, xususan, jinoyat sodir etmaydi, deb taxmin qilish imkonini bersa, jinoiy ta'qibni shartli ravishda tugatishi mumkin. Shartli tugatish uch yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish nazarda tutilgan jinoyatni sodir etishda aybdorga qo'llanilmaydi. JK 67-moddasiga binoan, shartli tugatish bir yildan ikki yilgacha sinov muddatini belgilash yo'li bilan amalga oshiriladi. Bunda sud sinov muddati davrida aybdorni kurator yoki ishonchli shaxs, mahkumlarni tarbiyalash yoki ularga yordam ko'rsatish bilan shug'ullanadigan jamoat tashkiloti, birlashma yoki muassasa nazorati ostiga berishi mumkin.

Agar aybdor sinov muddati davrida qasddan jinoyat sodir etgan bo'lsa, sud jinoiy ta'qibni tiklaydi. Agar aybdor sinov muddati davrida huquqiy tartibni qo'pol ravishda buzgan, nazorat ostida bo'lish, o'ziga yuklangan majburiyatlarni bajarish yoki tayinlangan jinoyat-huquqiy chorani o'tashdan bo'yin tovlayotgan yoki jabrlanuvchi bilan erishilgan kelishuvni bajarmayotgan bo'lsa, sud jinoiy ta'qibni tiklashi mumkin. Shartli tugatilgan ta'qib sinov muddati tugaganidan keyin oradan olti oy o'tgach tiklanishi mumkin emas.

Hozirda shartli hukm qilish institutini tartibga soluvchi jinoyat-huquqiy normalarni o'rganish, tahlil qilish va takomillashtirish alohida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur institutdan to'g'ri foydalanish uncha xavfli bo'lmagan shaxslarni axloqan tuzatish ishida katta yutuqlarga erishish imkonini beradi.

Turli mamlakatlar qonunchiligida tadqiq etilayotgan institutga nisbatan har xil yondashuvlar mavjudligiga qaramay, quyidagilar o'zgarishsiz qolmoqda:

- shartli hukm qilish institutini qo'llash uchun aybdorning shaxsini tavsiflaydigan, u jinoiy faoliyatni to'xtatgani, real jazoni qo'llamay turib ham u axloqan tuzalish yo'liga kirishga ahd qilganidan darak berishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar birinchi darajali ahamiyat kasb etadi;

- sinov muddati tayinlanishi va uning davomida mahkum jinoyat yoki boshqa ijtimoiy zararli qilmishlar sodir etishi mumkin emasligi;

- sinov muddati davrida sud yuklagan majburiyatlarni bajarish;

- mahkumning xulqini nazorat qiluvchi organlar tizimi.

Chet el mamlakatlari jinoyat qonunchiligini o'rganish ayrim mamlakatlarda sinov muddatini tayinlash tartibida farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Masalan, Rossiya Federatsiyasida bir yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki yanada yengil jazo tayinlangan holda, sinov muddati olti oydan kam va uch yildan ortiq bo'lishi, bir yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tayinlangan holda esa olti oydan kam va besh yildan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Shundan kelib chiqib, jinoyat qonunchiligimizda sinov muddatini tayinlash tartibini yanada aniqlashtirish, xususan, belgilangan sinov muddatini differensiatsiyalash chorasini ko'rish lozim.

Shu maqsadda mazkur bobda tahlil qilingan xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasi JK 72-moddasiga quyidagi o'zgartish va qo'shimchalarni kiritish taklif etiladi.

O'zbekiston Respublikasi JK 72-moddasining ikkinchi qismi quyidagi tahrirda bayon etilsin: "Sinov muddati olti oydan besh yilgacha muddatga belgilanadi. Uch yilgacha bo'lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo va undan yengil turdagi jazolar tayinlangan taqdirda, sinov muddatining davomiyligi olti oydan uch yilgacha, uch yildan ortiq bo'lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlangan taqdirda, sinov muddatining davomiyligi uch yildan besh yilgacha muddatga tayinlanishi mumkin. Sinov muddati hukm chiqarilgan kundan boshlab hisoblanadi. Basharti, shartli hukm qilish to'g'risidagi qaror yuqori sud tomonidan chiqarilgan taqdirda ham sinov muddatini hisoblash shu kundan boshlanadi".

Shartli hukm qilishga tegishli normalarning nazorat va amaliy masalalarini o'rganib, bu institut tayinlangan jazoni aybdor o'tamasdan turib ham uning xulqini nazorat orqali tuzatishda g'oyat muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, jinoyat sodir etgan shaxslarni shartli hukm qilish muhim ahamiyatga ega bo'layotganini e'tirof etish bilan birga, bu institut jinoyat qonunini liberallashtirish talablariga to'la muvofiq keladi.

Agarda sud tomonidan tayinlangan jazo haqiqatdan ijro etilsa:

– birinchidan, davlat tashkilotlari tomonidan katta moddiy xarajatlar sarf qilish, jazoni ijro etish va jazoni o'tayotgan shaxsni nazorat qilish, ularning hayot tarzini ta'minlash uchun juda katta kuch va mablag' sarflanishi talab qilinadi;

– ikkinchidan, mahkumning o'zi esa jazoni o'tash davrida axloqi tubanlashgan, xulqi juda ham buzilgan shaxslar bilan bevosita muloqotda bo'lishiga to'g'ri kelishi;

– uchinchidan, bu, o'z navbatida, jazoni o'tayotgan shaxs xulqining yanada yomonlashuviga o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkinligi;

– to'rtinchidan, shartli hukm qilinganda, davlat yuqorida bayon qilingan moddiy xarajatlar va nazorat qiluvchi kishilar uchun qilinadigan xarajatlardan xalos bo'lishi;

– beshinchidan, jinoyat sodir qilganligi uchun shartli hukm qilingan kishilarni tarbiyalashda jamoatchilik kuchlaridan keng doirada foydalanish mumkinligi;

– oltinchidan, shartli hukm qilinganlar oddiy hayot tarzidan ajratilmaganligi tufayli bunday shaxslar o'zlarining oilaviy majburiyatlari hamda ish faoliyatlari va davlat oldidagi moliyaviy majburiyatlarini to'la davom ettiradilar.

O'tgan yillar davomida shartli hukm qilish instituti bilan bog'liq qator samarali islohotlar amalga oshirilgan bo'lishiga qaramasdan, bugungi kunda ijtimoiy munosabatlarning keskin rivojlanishi, jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar ushbu sohani qayta ko'rib chiqish, uni isloh etish ehtiyoji yuzaga kelganini ko'rsatmoqda.

Shartli hukm qilishning nazariy va amaliy masalalari yuzasidan amaldagi qonun hujjatlari, ijtimoiy va huquqiy mazmundagi nazariy xulosalar, shuningdek, bu boradagi sud amaliyotini tahlil qilish natijasida quyidagi taklif va mulohazalarni bildirish mumkin:

1. Tadqiqotda amalga oshirilgan tahlillar natijasida quyidagi tushunchalar yuzasidan ta'rif ishlab chiqildi:

Shartli hukm qilish – bu tayinlangan ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, xizmat bo'yicha cheklash, axloq tuzatish ishlari yoki majburiy jamoat ishlari jazosini o'tamasdan turib ham aybdor shaxsning xulqini tuzatish mumkin bo'lgan, aybdor shaxsning sud tomonidan belgilangan sinov muddati davomida va belgilangan shartlar asosida o'zining qat'iy tuzalish yo'liga o'tganligini isbotlashini talab etuvchi jazoni ijro etmaslik to'g'risidagi sud qarori (hukmi) shaklidagi jazodan ozod qilish institutlaridan biridir.

Sinov muddati – bu qonun bilan belgilangan shunday bir davrki, bu vaqt mobaynida aybdorning axloqan tuzalishi va shartli hukm qilishni qo'llashning asoslilikini tekshirish shartli hukm qilinganga muayyan majburiyatlar yuklash va ularning bajarilishini nazorat qilish yo'li bilan amalga oshiriladi.

2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 72-moddasi birinchi qismiga quyidagi mazmundagi o'zgartish kiritish maqsadga muvofiq:

“Agar sud ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, xizmat bo'yicha cheklash yoki axloq tuzatish ishlari jazolarini tayinlash vaqtida” degan so'zlar “Agar sud ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, xizmat bo'yicha cheklash, axloq tuzatish ishlari yoki majburiy jamoat ishlari jazolarini tayinlash vaqtida” degan so'zlar bilan almashtirilsin.

3. JK 72-moddasining birinchi qismiga quyidagi keltirilgan ikkita taklifdan bittasini o'zgartish sifatida kiritish maqsadga muvofiq:

1) “sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi, aybdorning shaxsi va ishdagi boshqa holatlarni e'tiborga olib”, degan so'zlar “sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi, qilmishning sababi, yetkazilgan zararining xususiyati va miqdori, aybdorning shaxsi hamda jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga olib”, so'zlari bilan almashtirilsin yoki;

2) “sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi, aybdorning shaxsi va ishdagi boshqa holatlarni e'tiborga olib” degan so'zlar “ushbu Kodeksning 54-moddasi ikkinchi qismida belgilangan holatlarni hisobga olib” so'zlari bilan almashtirilsin.

4. Amaldagi qonunchilik shartli hukm qilishni O'zbekiston Respublikasi JK 72-moddasining birinchi qismida sanab chiqilgan asosiy jazolarning 4 ta turiga nisbatan qo'llash imkonini beradi, ammo mazkur jazolarga hukm qilingan shaxslarning ijtimoiy xavflilik darajasi bir xil emas. Binobarin, ularga belgilanishi mumkin bo'lgan sinov muddatlari ham bir xil bo'lishi mumkin emas. Masalan, og'ir jinoyatlar sodir etganlik uchun sinov muddatining yuqori chegarasi – uch yilni belgilash o'rinli bo'lsa, olti oyga axloq tuzatish ishlari shartli ravishda tayinlangan holda, bir yildan ortiq muddatga sinov muddatini belgilash maqsadga muvofiq emas.

Bundan tashqari, shuni inobatga olish lozimki, davomli sinov muddatini tayinlash ijobiy ta'sir ko'rsatishi va aybdorni shartli hukm qilishning huquqiy oqibatlaridan ozod bo'lish maqsadida o'zining axloqan tuzalganini isbotlashga rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Qonunni qo'llash amaliyotida yuzaga kelayotgan ushbu muammo qonunchilik sohasidagi milliy tajriba hamda tahlil qilingan xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda, JK 72-moddasining 2-qismiga quyidagi o'zgartish va qo'shimchalar kiritish taklif etiladi:

“Sinov muddati olti oydan besh yilgacha muddatga belgilanadi.

Uch yilgacha bo'lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo va undan yengil turdagi jazolar tayinlangan taqdirda, sinov muddatining davomiyligi olti oydan uch yilgacha, uch yildan ortiq bo'lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlangan taqdirda, sinov muddatining davomiyligi uch yildan besh yilgacha muddatga tayinlanishi mumkin. Sinov muddati hukm chiqarilgan kundan boshlab hisoblanadi. Basharti, shartli hukm qilish to'g'risidagi qaror yuqori sud tomonidan chiqarilgan taqdirda ham sinov muddatini hisoblash shu kundan boshlanadi”.

5. O'zbekiston Respublikasi JK 72-moddasining uchinchi qismiga quyidagi mazmundagi qo'shimcha kiritilsin:

“Vaqti-vaqti bilan kelib, bu organlarda ro'yxatdan o'tib turish” so'zlaridan keyin “muayyan joyda yashash” so'zlari kiritilsin.

6. O'zbekiston Respublikasi JK 72-moddasiga quyidagi qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish maqsadga muvofiq:

1) quyidagi mazmundagi oltinchi qism bilan to'ldirilsin:

“Shartli hukm qilingan shaxs ustidan nazorat olib boruvchi iltimosiga binoan, sud hukmda belgilangan sinov muddatini qisqartirishi mumkin. Sinov muddatini

qisqartirish to'g'risidagi iltimosnoma tayinlangan sinov muddatining kamida yarmi o'tgandan so'ng kiritilishi mumkin";

2) oltinchi-sakkizinchi qismlar yettinchi-to'qqizinchi qismlar deb hisoblansin.

7. O'zbekiston Respublikasi JK 72-moddasi tahririga quyidagi mazmundagi o'zgartish kiritish maqsadga muvofiq:

"Shartli jazo belgilash" degan so'zlar "shartli hukm qilish" degan so'zlar bilan almashtirilsin.

Chunki shartli hukm qilingan shaxsga nisbatan jazo shartli ravishda tayinlanmay jazo haqiqatdan ham tayinlanadi. Ammo jazo shartli ravishda ijro etilmaydi. Sud tomonidan shartli hukm qilingan shaxsga nisbatan yuklatilgan majburiyatlarni u to'la bajarsa, sud uni jazoni o'tashdan ozod qiladi. To'g'ri, shartli hukm qilish atamasi ham JK 72-moddasida nazarda tutilgan norma nomini to'la ifodalay olmasa-da, qonunda ushbu institut paydo bo'lganidan beri "shartli hukm qilish" atamasi ishlatilmoqda.

8. O'zbekiston Respublikasi JK 72-moddasi yettinchi qismiga quyidagi mazmundagi o'zgartish kiritish maqsadga muvofiq:

"O'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslar" degan so'zlar "jinoyat sodir etish paytida o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslar" so'zlari bilan almashtirilsin.

9. Jinoyat kodeksida voyaga yetmaganlarga nisbatan sinov muddatini 3 yilgacha emas, balki qisqartirib, bir yoki bir yarim yilgacha bo'lgan muddat belgilab qo'yish maqsadga muvofiq.

10. Sudlar shaxsga nisbatan shartli hukm qilishni amalda ancha keng qo'llamoqda. Lekin, shuni aytish joizki, ko'p hollarda sudlar hukmda shartli hukm qilish to'g'risida qaror qilish va sinov muddatini belgilash bilan cheklanmoqda. Bunday qoida 1959-yili qabul qilingan JKdagi 43-moddada belgilangan qoidalar talabiga ko'ra shunday edi. 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan JK 72-moddasi 3-qismi talablariga binoan, sud shartli hukm qilingan shaxsga nisbatan sinov muddatini belgilab, uning xulqini nazorat qilish mumkin bo'lgan majburiyatlarni ham uning zimmasiga yuklaydi. Ammo ayrim sudlarda shartli hukm qilingan 20 ta jinoyat ishlarini o'rganib chiqqanimizda, sud ularning deyarli barchasida shartli hukm qilish va sinov muddatini belgilash bilan cheklanib qolgan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudining 2006-yil 3-fevraldagi 1-sonli «Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida»gi Plenum qarorining shartli hukmni qo'llash bo'yicha bergan tushuntirishida ham biron-bir tushuntirish berilmagan. Bizning fikrimizcha, ushbu Plenum qarorida shartli hukm qilish yuzasidan tushuntirishlar berilsa, sudlar tomonidan bu borada yo'l qo'yilayotgan kamchiliklarning oldi olingan bo'lar edi.

11. JK umumiy qismining oltinchi bo'limida voyaga yetmaganlar javobgarligining xususiyatlari yozilgan bo'lsa-da, ushbu bo'limda voyaga yetmaganlarga nisbatan tayinlanadigan jazolar va ularning turlari, voyaga yetmaganlarga nisbatan jazo tayinlash, javobgarlik yoki jazodan ozod qilish va ularning turlari kodeksda alohida ajratib ko'rsatilgan. Ammo voyaga yetmaganlarga nisbatan shartli hukmni qo'llash asoslari va tartibi alohida ajratib berilmasdan JKning 72-moddasida voyaga yetmaganlarga nisbatan shartli hukmni qo'llash asoslari va tartibi birga berilgan.

Bizning fikrimizcha, voyaga yetmaganlarni shartli hukm qilish ham alohida ajratilib, JKning oltinchi, voyaga yetmaganlar javobgarligi bo'limida berilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki 72-moddaning 4-qismida belgilanishicha, shartli hukm qilinganlarning xulqi ustidan faqat ichki ishlar organlari nazorat olib borishi nazarda tutilgan. Shartli hukm qilingan voyaga yetmagan shaxs voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar nazoratidan tamoman chiqib ketadi. Shularga asoslangan holda, voyaga yetmaganlarni shartli hukm qilishni JKning oltinchi bo'limida nazarda tutish maqsadga muvofiq.

Shartli hukm qilish to'g'risidagi qonun normalariga ana shu qo'shimcha va o'zgartirishlarni kiritish bu institutning yanada rivojlanishi hamda sudlar tomonidan ushbu institutning amalda qo'llanishida xatolarga yo'l qo'yilishining oldi olingan bo'lar edi.

REFERENCES

1. Krylova N.Ye., Serebrennikova A.V. Ugolovnoye pravo sovremennykh zarubezhnykh stran (Angliya, SSHA, Frantsiya, Germaniya) [Criminal law of modern foreign countries (England, USA, France, Germany)]. Moscow, Zertsalo, 1997, p. 139.
2. Duyunov V.K. Problemy ugolovnogo nakazaniya v teorii, zakonodatel'stve i sudebnoy praktike [Problems of criminal punishment in theory, legislation and judicial practice]. Kursk, 2000, p. 114.
3. Ugolovnyy kodeks Azerbaydzhanskiy Respubliki [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan]. St. Petersburg, Legal Center Press, 2001, p. 210.
4. Ugolovnyy kodeks Gruzii [Criminal Code of Georgia]. St. Petersburg, Legal Center Press, 2002, pp. 227–228.
5. Ugolovnyy kodeks Latviyskoy Respubliki [Criminal Code of the Republic of Latvia]. St. Petersburg, Legal Center Press, 2001, p. 205.
6. Ugolovnyy kodeks Avstrii [Austrian Criminal Code]. Moscow, Zertsalo-M, 2001, p. 59.
7. Ugolovnyy kodeks Respubliki Pol'sha [Criminal Code of the Republic of Poland]. St. Petersburg, Legal Center Press, 2001, p. 194.

UDC: 343.1(042)(575.1)

QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARNI QO'LLASHNING PROTSESSUAL MUAMMOLARI

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich,O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
Oliy ta'limdan keyingi ta'lim fakulteti doktoranti, kapitan

ORCID: 0000-0003-3953-3800

e-mail: jasurbekataniazov91@gmail.com

Ikramov Sherzod Raximdjanoich,O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
Oliy ta'limdan keyingi ta'lim fakulteti doktoranti, podpolkovnik

ORCID: 0000-0003-0002-5825

e-mail: sher@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarni qo'llashda mavjud protsessual muammolar va ish yurituvini rad etish asoslari sifatida qayd etishning huquqiy tartibga solish jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda analiz, sintez, induksiya, deduksiya, qiyosiy-huquqiy tahlil kabi metodlar qo'llanilgan. Tadqiqot ishida ilg'or xorijiy tajriba, ilmiy-nazariy qarashlar va tergov hamda sud amaliyoti o'rganilgan. Buning natijasi o'laroq, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi va boshqa qonun hamda qonunosti hujjatlariga tegishli o'zgartish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kam ahamiyatli qilmish, zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, rad etish, qilmish.

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

Атаниязов Жасурбек Курбанбаевич,капитан, докторант факультета послевузовского образования
Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан**Икрамов Шерзод Рахимджанович,**подполковник, докторант факультета послевузовского образования
Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье рассмотрены существующие процессуальные проблемы применения обстоятельств, исключающих преступность деяния, и правовые регулятивные аспекты регистрации в качестве оснований отказа в производстве по делу. В исследовании применены методы анализа, синтеза, индукции, дедукции, сравнительно-правового анализа и др. В ходе исследовательской работы был изучен передовой зарубежный опыт, научно-теоретические воззрения, следственная и судебная практика, в результате чего были разработаны предложения и рекомендации по внесению соответствующих изменений и дополнений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан и другие законодательные акты.

Ключевые слова: малозначительность деяния, необходимая оборона, крайняя необходимость, отказ, деяние.

PROCEDURAL PROBLEMS OF APPLYING THE INSTITUTION OF CIRCUMSTANCES EXCLUDING THE CRIMINALITY OF THE ACT

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbaevich,

Doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education, captain,
University of Public Security of the Republic of Uzbekistan

Ikramov Sherzod Rakhimdjanovich,

Doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education, lieutenant colonel,
University of Public Security of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article examines the existing procedural problems of applying circumstances that exclude the criminality of the act, and the legal regulatory aspects of registration as grounds for refusal in the proceedings. The study used methods of analysis, synthesis, induction, deduction, comparative legal analysis and etc. During the research work, advanced foreign experience, scientific and theoretical views, and investigative and judicial practice were studied, as a result of which proposals and recommendations were developed for making appropriate amendments and additions to the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan and other legislative acts.

Keywords: insignificance of the act, necessary defense, extreme necessity, refusal, act.

Dunyoda jinoiy jazolarni liberallashtirish, aybsiz shaxslarni javobgarlikka tortmaslik va javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash, inson sha'ni va qadr-qimmatini asrashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonlarda harbiy xizmatchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, harbiy xizmat bilan bog'liq jinoyat ishlarida javobgarlikka tortmasdan turib tarbiyalash, jinoyat yo'liga adashib kirib qolgan shaxslarni tarbiyalashning insonparvarlik prinsiplari doirasidagi huquqiy normalarni joriy etish va bu borada tadqiqotlar olib borish muhim sanaladi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2016-yil 1-noyabrda Andijon viloyati saylovchilari bilan uchrashuvdagi nutqida aytib o'tganidek, "Yurtimizda barpo etilayotgan huquqiy-demokratik davlatda adolatsizlik bo'lishiga hech qachon yo'l qo'ymaymiz. Qonun va adolat himoyasi hokimiyatning barcha bo'g'inlari, eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari, ayniqsa, huquqni muhofaza qilish idoralarining birinchi darajali vazifasi bo'lib, ayni paytda butun jamiyatimizning kuch va imkoniyatlarini shu yo'lda safarbar etish shart deb hisoblaymiz" [1, 22-b.].

Darhaqiqat, davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, qonun va adolat himoyasi davlat va jamiyatning normal faoliyat olib borishida muhim o'rin egallaydi hamda mazkur vazifa bevosita davlat nazoratida bo'lishi juda muhimdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonida yettita ustuvor yo'nalishdan biri bo'lgan, mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish yo'nalishida "Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezoni sifatida belgilash" ko'rsatib o'tilgan [2]. Mazkur masalalar Yangi O'zbekistonning huquqiy davlat maqomini mustahkamlash, mamlakatimizdagi har bir shaxsning, xususan, harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklari kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida reabilitatsiya etiluvchi asoslarga ko'ra, ish yuritishni rad etish yoki tugatishning asoslari mazkur ijtimoiy munosabatlarni to'liq qamrab ola olmayotganini kuzatishimiz mumkin.

Ma'lumki, huquq nazariyasida huquqni moddiy va protsessual huquqqa bo'lish qabul qilingan. Sh.Saydullayev moddiy huquqqa ta'rif berib, "uni ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni ta'minlovchi huquq normalari tizimi. Moddiy huquq normalari huquq subyektlarining huquq va burchlari, ularning huquqiy holati, huquqiy tartibga solish doirasini belgilaydi" [3, 151-b.], deb ta'kidlaydi.

S.S. Alekseyev [4, 235-b.], V.S. Nersesyants [5, 122-b.], R.Z. Livshits [6, 211-b.] va G.A. Borisov [7, 123-b.], larning fikriga ko'ra, "Moddiy huquqni amalga oshirish shakllari va tartibi, uni himoya qilish shartlarini mustahkamlovchi protsessual huquqdan farqli o'laroq, moddiy huquq ijtimoiy munosabatlarga ularni to'g'ridan-to'g'ri, bevosita huquqiy tartibga solish orqali ta'sir ko'rsatish imkonini beradi".

X.T. Odilqoriyev "Protsessual huquq – huquqlarni amalga oshirish, majburiyatlarni bajarish va ijro etish tartibini belgilovchi normalar. Protsessual huquq moddiy huquq normalarini qo'llash jarayoni va tartibini belgilovchi normalar yig'indisidir" [8, 267-268-b.] deb ta'kidlaydi.

Q.R. Abdurasulova va A.I. Tashpulatovlar fikriga ko'ra, jinoyat huquqi, jinoyat-protsessual huquq alohida huquq sohalari bo'lsa-da, ular yagona kompleks sifatida mazmunga ega bo'ladi. Ushbu kompleks tarkibiy qismlaridan birini chiqarib tashlash ikkinchisining ham ma'nosiz va keraksiz bo'lib qolishiga olib keladi. Qilmishni yuridik kvalifikatsiya qilish – bu nafaqat jinoyat qonuni, balki protsessual qoidalarga ham amal

qilgan holda, jinoyat protsessining turli bosqichlarida moddiy va protsessual normalar qo'llashning dinamik jarayoni hisoblanadi [9, 43-50-b.].

Yuqoridagilarga ko'ra, jinoiy-huquqiy munosabatlar ikki asosiy mezondan tashkil topgan: moddiy – jinoyat kodeksi va protsessual – jinoyat protsessual kodeksi. Demak, jinoyat-protsessual kodeksida mavjud qoidalarning barchasi jinoyat kodeksida nazarda tutilgan normalarga asosan shakllantirilishi lozim. Masalan, jinoyat ishini tugatish asoslarida nazarda tutilgan barcha mezonlar JKning XII bobi javobgarlikdan ozod qilishning turlarida belgilab qo'yilgan [10.]

Yuqoridagilarga asosan, bugungi kunda Jinoyat kodeksida belgilangan, biroq Jinoyat-protsessual kodeksida ushbu mezonlarni amalga oshirish tartibi nazarda tutilmagan bir necha holatga e'tibor qaratmoqchimiz. Xususan, JKning IX bobi qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlanganda, ularni hal etish tartibi jinoyat protsessual qonunchilikda belgilanmagan.

Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar tushunchasi O'zbekiston Respublikasi JKning 35-moddasida belgilab qo'yilganligi sababli dastavval unga murojaat qilish maqsadga muvofiq. Ya'ni normaga ko'ra, "Qilmishda ushbu Kodeksda nazarda tutilgan alomatlar rasmiy jihatdan mavjud bo'lsa-da, lekin u ijtimoiy xavfli, g'ayriqonuniy yoki aybli bo'lmasa, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar deb topiladi.

Quyidagi holatlar, ya'ni kam ahamiyatli qilmishlar, zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chog'ida zarar yetkazish, buyruq yoki boshqacha tarzda vazifani bajarish, kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik, jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish natijasida qilmish sodir etish jinoyatni istisno qiluvchi holatlar deb topiladi" [10].

M.X. Rustamboyev "qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar ma'lum bir qilmishning xususiyatini aks ettirib, uning ijtimoiy foydali ekanligi, ma'naviy jihatdan va qonun tomonidan ma'qullanishi yoki uning mumkin ekanligidan dalolat beradi" [11, 420-421-b.], deydi.

M.X. Rustamboyevning fikrlariga qo'shilgan holda, shuni e'tirof etish lozimki, mazkur qilmishning ijtimoiy foydali ekanligida qilmish natijasida yetishi mumkin bo'lgan zararining oldi olinadi yoki bartaraf etiladi.

M. Usmonaliyev fikriga ko'ra, ijtimoiy munosabatlar xavf ostida qolgan va bu ijtimoiy munosabatni darhol himoya qilish zarurati kelib chiqqan bo'lsa, har bir fuqaroga xavfni bartaraf qilish orqali ijtimoiy munosabatni himoya qilish burchi yuklatiladi va muayyan shaxs yoki boshqa xavf manbayi tomonidan ijtimoiy munosabatga moddiy yoki jismoniy zarar yetkazish xavfi vujudga kelganda, ushbu xavfni bartaraf qilish jarayonida shaxs yoki boshqa bir ijtimoiy munosabatga zarar yetkazilishi mumkin. Biroq bu yetkazilgan moddiy yoki jismoniy zarar O'zbekiston Respublikasi JK Maxsus qismining biror moddasida nazarda tutilmagan jinoyatga formal jihatdan o'xshasa-da, ammo ijtimoiy xavfli hisoblanmaganligi tufayli jinoyat hisoblanmaydi [12, 124-b.].

R. Kabulovning fikricha, "Inson ayrim hollarda tashqi tomondan u yoki bu jinoyatga o'xshash harakatlar sodir etishi mumkin, ammo bu zararli oqibat keltirib chiqaruvchi

harakatlarni u zarar yetkazishi aniq bo'lgan xavf-xatarni bartaraf etish, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etishning oldini olish uchun, bunday qilmish sodir etgan shaxsni ushlash, buyruq yoki o'z majburiyatlarini bajarish vaqtida, shuningdek, kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilikka yo'l qo'yish orqali yo'l qo'yishi mumkin. Qonunda belgilangan aniq shartlarga rioya qilib zarar yetkazilgan bo'lsa, bu kabi harakatlar jinoyat sifatida ko'rib chiqilmaydi" [13, 411-b.].

A.V. Nikulenko "qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar muayyan vaziyat oqibatida yuz beruvchi qilmish bo'lib, uning natijasida xavf vujudga kelmaydi, aksincha, bartaraf etiladi. Ayni shuning uchun ham bunday qilmishlar uchun jazo tayinlash noo'rin sanaladi", deb ta'kidlaydi [14, 7-b.].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, jinoyat huquqining normativ ta'rifiga asosan, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar deb topishimiz uchun 3 asosiy belgidan birining bo'lishi lozimligini ko'rsatmoqda. Birinchisi – ijtimoiy xavfli bo'lmasligi; ikkinchisi – g'ayriqonuniy bo'lmasligi yoki uchinchisi – aybli bo'lmasligini talab etadi hamda aynan qaysi holatlar va qilmishlar jinoiylilikni istisno etishini qat'iy belgilaydi. Bunda qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holat deb topish uchun ana shu belgilarning barchasi bir vaqtda bo'lishi talab qilinmaydi.

Ammo bu borada olimlar mazkur qilmish va holatlarni yetarli emas, jinoyat huquqi shu kabi barcha holatlarni qamrab olmagan, deb hisoblashadi. Xususan, Yu.V. Baulin jinoyat huquqida jabrlanuvchining roziligi asosida sport bilan shug'ullanish, ota-ona hukmining tarbiyaviy nuqtai nazardan o'tkazilishi, xizmat burchini bajarish, zaruriy tibbiy aralashuv natijasida inson sog'lig'i yoki hayotiga zarar yetkazish bilan bog'liq ayrim boshqa holatlarni kiritish haqidagi takliflarni bergan [15, 42-b.]. L.J. Otegenova esa jinoyatga undash (provokatsiya) qilmishning jinoiyligini istisno etuvchi holat sifatidagi yana bir turini kiritishni taklif etgan [16, 57-64-b.].

Qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar davlat va jamiyat xavfsizligini ta'minlash, shaxslarning konstitutsion huquqlarini ro'yobga chiqarish va ularning manfaatlarini himoya qilishda muhim o'rin tutadi. Shu sababli fuqarolarning mazkur huquqini amalga oshirish davlatning jinoiy-huquqiy sohadagi dolzarb masalalaridan biridir. Bunda fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi va qonunlarga bo'lgan hurmat hissi hamda huquqiy madaniyati yuksalishi masalalari qamrab olinadi.

Fuqarolarning yuqoridagi huquqlari moddiy – jinoyat qonunchiligi bilan tartibga solingan, biroq protsessual – jinoyat protsessual kodeksida ushbu huquqni amalga oshirish shakli va me'yori mavjud emas. Bu borada ham olimlarning turfa qarashlari mavjud bo'lib, unga ko'ra, bir guruh olimlar qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar aniqlangan taqdirda, JPKning 83-moddasi, ya'ni rehabilitatsiya etish asoslariga ko'ra, jinoyat ishini rad etish yoki tugatish qonunga xilof hisoblanmasligini aytsalar, boshqa bir guruh olimlar uning aksi, ya'ni bir qarashda jinoyatning barcha elementlari ko'rinib turgan holatlarda rehabilitatsiya etish asoslarini qo'llab bo'lmasligi, mazkur holat amaliyotchilarni chalg'itishi va ushbu norma qo'llanilmay qolishiga sabab bo'lishini e'tirof etishadi.

Xususan, B. Murodovning fikriga ko'ra, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlangan taqdirda, jinoyat ishini JPKning aynan 83-moddasi 1-bandida

qayd etilgan «ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa» degan asos bilan tugatish lozimligini bildirgan [17, 25-b.].

B. Murodovning fikrini quyidagi asoslarga ko'ra inkor etamiz. Chunonchi, qonun chiqaruvchi JPKning aynan 83-moddasi 1-bandida "ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa" deganda, jinoiy hodisa butunlay yuz bermagan holatlarni ifoda etmoqda. Bunda jinoiy hodisa sifatida JKning maxsus qismi normasida nazarda tutilgan harakat yoki harakatsizlikning zaruriy tarkibi mavjud emasligi natijasida amalda yuz bermaganligi uchun asos sifatida xizmat qilishi lozim. Bunday asoslarga ko'ra, qilmishning ma'muriy javobgarlikka ko'ra kvalifikatsiya qilinishi lozim bo'lgan hollarda, jinoyat ishi qo'zg'atilishi yoki jinoyatning zaruriy tarkibi mavjud emasligi holatlarini nazarda tutadi.

Albatta, B. Murodov o'z fikrlarini asoslash maqsadida "Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan boshqa holatlardan farqli ravishda, kam ahamiyatli qilmishda jinoyatning huquqqa xilof va aybli alomatlari saqlanib qoladi. Bu esa «kam ahamiyatli qilmish» sodir etgan shaxsni oqlash va uning buzilgan huquqlarini qayta tiklash mantiqan to'g'ri emasligini ko'rsatishi, bunday holatlar bo'yicha JPKning 84-moddasiga asosan ish tugatilishi qonuniy bo'lishini ta'kidlaydi [17, 26-b.].

Shu o'rinda yana bir faktga e'tibor qaratish lozim. Jumladan, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlarda jinoyat qonuni nazarda tutgan 3 ta belgilarning barchasi bir vaqtda bo'lishi talab etilmaydi. Aksincha, mazkur belgilardan birining mavjudligi yetarli asos hisoblanadi, ya'ni "kam ahamiyatli qilmish"ning ijtimoiy xavfli emasligi uning jinoiyligini istisno qilish uchun yetarli asos hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy xavfli bo'lmagan kam ahamiyatli qilmish uchun protsessual majburlov choralarning keskinligi yoki ma'lum jazo choralari qo'llash ham mazkur qilmishni sodir etgan shaxsning huquqlariga putur yetkazsa, jazoning odillik prinsipiga xilof bo'ladi hamda fuqarolarni davlatning jinoiy-huquqiy siyosatiga norozilik kayfiyatini shakllantiradi.

Fikrimizni asoslash uchun sud amaliyotida vujudga kelgan quyidagi holatlarni keltirish maqsadga muvofiq.

Jinoyat ishlari bo'yicha Navoiy shahar sudining 2017-yil 22-fevraldagi hukmiga ko'ra, V. JK 228-moddasi 2-qismi "b" bandi, 228-moddasi 3-qismi bilan aybli deb topilib, 2012-yil 5-dekabrda amnistiya aktining 2-bandiga asosan jazodan ozod qilingan. Jinoyat ishlari bo'yicha Navoiy viloyat sudi apellatsiya instantsiyasining 2017-yil 23-martdagi ajrimi bilan hukm o'zgarishsiz qoldirilgan. Sud hukmiga ko'ra, V. "Navoiypaxtasanoat" hududiy aksiyadorlik birlashmasida ishlab kelgan davrda birlashma raisining 2012-yil 18-oktabrdagi 73x/s-sonli buyrug'iga asosan xizmat safariga yuborilgan. V. xizmat safari davomida Toshkent shahridagi "SAYOHAT-SARI" mehmonxonasida yashamagan bo'lsa-da, dastlabki tergov davrida shaxsini aniqlash imkoni bo'lmagan noma'lum shaxs bilan bir guruh bo'lib, 2012-yil 19-oktabrdan 21-oktabrga qadar shu mehmonxonaning 201-xonasida yashagani to'g'risidagi 2012-yil 19-oktabr sanasi qo'yilgan 007970-sonli kvitansiyaning soxtalashtirgan. So'ngra

mazkur soxta kvitansiyanı “Navoiypaxtasanoat” hududiy aksiyadorlik birlashmasi hisobxonasiga xizmat safari guvohnomasi bilan birga taqdim etib, 70.000 so‘m miqdorida xizmat safari pullarini olgan. JK 36-moddasida, garchi JKda jinoyat sifatida nazarda tutilgan qilmishning alomatlari mavjud bo‘lsa-da, o‘zining kam ahamiyatliligi tufayli ijtimoiy xavfli bo‘lmagan harakat yoki harakatsizlik jinoyat deb topilmasligi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2014-yil 23-maydagi “Sud hukmi to‘g‘risida”gi 7-sonli qarorining 9-bandida berilgan tushuntirishlarga ko‘ra, jinoiy hodisa yuz bermaganligi sababli oqlov hukmi (JPK 83-modda 1-bandi), agarda sudlanuvchi sodir etganlikda ayblanayotgan qilmish sudlanuvchi tomonidan sodir etilmagan bo‘lsa yoxud nazarda tutilgan oqibat ziyon yetkazilgan shaxs tomonidan yoki kimning xohish-istagi va ixtiyoridan bo‘lishidan qat‘i nazar, masalan, tabiatning ta‘sir kuchi natijasida sodir etilsa, chiqariladi. Jinoyat sifatida nazarda tutilgan qilmishning alomatlari mavjud bo‘lsa-da, o‘zining kam ahamiyatliligi tufayli ijtimoiy xavfli bo‘lmasa (JK 36-modda), qilmishda jinoyat tarkibi bo‘lmaganligi sababli (JPK 83-modda 2-bandi) oqlov hukmi chiqariladi.

Biroq sud ushbu ishni ko‘rishda qayd etilgan qonun va Plenum qarori tushuntirishlariga amal qilmagan. Sud ish holatlarini to‘g‘ri aniqlagan. Biroq V.ning harakatlarini baholashda u ikki kun davomida Toshkent shahrida xizmat safarida bo‘lib, shu kunlar uchun qalbaki kvitansiya asosida olgan 70.000 so‘m eng kam oylik ish haqining bir baravarini ham tashkil etmagani uchun kam ahamiyatli bo‘lib, ijtimoiy xavfli hisoblanmasligini inobatga olmagan va V.ni 2012-yil 5-dekabrda amnistiya aktining 2-bandiga asosan jazodan ozod qilish bilan chegaralanib, xatoga yo‘l qo‘ygan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi jinoyat ishlari bo‘yicha sudlov hay‘atining 2018-yil 29-martdagi ajrimi bilan V.ga nisbatan chiqarilgan sud qarorlari bekor qilinib, qo‘zg‘atilgan va tergov harakatlari hamda sud muhokamasi o‘tkazilgan ish bo‘yicha jinoiy hodisa yuz bermagani sababli jinoyat ishi JPK 83-moddasi 1-bandiga asosan tugatildi [18].

Yuqoridagi sud ajrimi sud amaliyotida qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar aniqlangan hollarda, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2014-yil 23-maydagi “Sud hukmi to‘g‘risida”gi 7-sonli qarorining 9-bandiga muvofiq ish ko‘rayotganligini kuzatishimiz mumkin. Huquqiy jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari tergov va sud amaliyoti uchun majburiy huquqiy ahamiyat kasb etmasligi mumkin, biroq mazkur Plenum qarorida ko‘rsatilgan me‘yorlarni sudlar o‘z hukm va ajrimlariga asos sifatida qabul qilgan. Biroq mazkur Plenum qarorining 9-bandiga muvofiq, jinoiy hodisa yuz bermaganligi sababli oqlov hukmi (JPK 83-modda 1-bandi), agarda sudlanuvchi sodir etganlikda ayblanayotgan qilmish sudlanuvchi tomonidan sodir etilmagan bo‘lsa yoxud nazarda tutilgan oqibat ziyon yetkazilgan shaxs tomonidan yoki kimning xohish-istagi va ixtiyoridan bo‘lishidan qat‘i nazar, masalan, tabiatning ta‘sir kuchi natijasida sodir etilsa, chiqariladi.

Qilmishda jinoyat tarkibi bo‘lmaganligi sababli (JPK 83-modda 2-bandi) oqlov hukmi chiqariladi, agar:

jinoyat sifatida nazarda tutilgan qilmishning alomatlari mavjud bo'lsa-da, o'zining kam ahamiyatligi tufayli ijtimoiy xavfli bo'lmasa (JK 36-modda);

qilmish zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat holatida sodir etilgan bo'lsa (JK 37- va 38-modda);

qilmish sudlanuvchi tomonidan sodir etilgan bo'lsa-da, biroq Jinoyat qonuni bilan jinoyat deb topilmaydi (zarar ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida yetkazilsa (JK 39-modda), buyruq yoki boshqa vazifani ijro etish (JK 40-modda), kasb yoki xo'jalik faoliyatiga bog'liq asosli tavakkalchilik (JK 41-modda);

shaxs jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytganda (JK 26-modda) va h. k.

Agar ijtimoiy xavfli qilmish fakti va oqibatining kelib chiqqanligi aniqlangan bo'lib, biroq sud muhokamasida taqdim qilingan va tekshirilgan dalillar bilan uning sudlanuvchi tomonidan sodir etilganligi inkor etilsa yoki o'z tasdig'ini topmasa, sud shaxsning sodir etilgan jinoyatga daxli bo'lmaganligi sababli oqlov hukmi chiqaradi (JPK 83-modda 3-bandi) [19].

Yuqoridagi Plenum qarorida belgilanishicha, qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar va jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy ravishda qaytish JPKning 83-moddasi 2-bandiga asosan tugatilishi lozimligini ko'rsatadi. Biroq mazkur Plenum qarori ham amaliyotda turlicha talqin qilinishini kuzatishimiz mumkin. Xususan, yuqoridagi sud ajrimda ham garchi qilmishni kam ahamiyatli deb uning jinoiyligini istisno etuvchi holat sifatida baholagan bo'lishiga qaramay, JPKning 83-moddasi 1-bandiga asosan ish tugatilgan.

Bu borada belaruslik olim Yu.A. Klyuchnikov reabilitatsiya etiluvchi asoslarga ko'ra, jinoyat ishini tugatish asoslariga "jinoyat hodisasi yuz berganligi isbot etilmaganligi", "gumon qilinuvchi, ayblanuvchi jinoyat sodir etishda aybdorligi isbotlanmagan bo'lsa, qo'shimcha dalillar to'plashning amalda imkoniyatlari tugaganligi" kabi qo'shimcha asoslar kiritilishi lozimligini bildirgan [20, 9-b.].

L.M. Karneeva fikricha, reabilitatsiya qilinuvchi asoslarga ko'ra, ish yuritishni rad etishda Belarus jinoyat-protsessual qonunchiligidagi tahrirni o'zgartirish va unda jinoyat hodisasining yuz bermaganligi emas, balki jinoyat ishini qo'zg'atish uchun asos bo'lgan voqea, holat yoki harakatning yuz bermaganligi so'ziga o'zgartirishni taklif etgan [21, 53-b.] bo'lsa, I.A. Libus va G.M. Reznik "holat" so'zini umuman ishlatmaslik va jinoyat ishini faqatgina oqlov yoki jinoyat tarkibi mavjud emasligiga ko'ra tugatish mumkinligini e'tirof etadi [22, 9-b.].

Shuningdek, JKning 13-moddasi 2-qismidagi normani qo'llash, ya'ni qilmishning jinoiyligini bekor qiluvchi holatlarda jinoyat ishining qaysi asoslarga ko'ra tugatilishi amaldagi qonunchilikda aks ettirilmaganligi, sud va tergov amaliyotida qonun normalarini qo'llashda muammolar yuzaga keltirmoqda. Shu sababli mazkur asoslarni ham JPKda ko'rsatish lozim deb o'ylaymiz.

Shu bilan birga, JKning 26-moddasida jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish instituti ko'rsatib o'tilgan bo'lib, unga ko'ra, shaxs jinoyatga tayyorgarlik ko'rish harakatlari yoki jinoyat sodir etishga bevosita qaratilgan harakatlarni oxiriga yetkazish mumkinligini anglagan holda to'xtatsa, shuningdek, jinoiy oqibat kelib chiqishi mumkinligini anglagan holda, shunday

oqibat kelib chiqishining oldini olsa, jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish deb topiladi hamda jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish javobgarlikni istisno qilishi mustahkamlab qo'yilgan.

Yuqorida "Sud hukmi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining qarorida jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish holatlari aniqlangan hollarda, mazkur ishlarni JPKning 83-moddasi 2-bandiga asosan tugatish lozimligi qayd etilgan bo'lsa-da, ushbu Oliy sud Plenumi qarori tavsiyaviy xarakterli hujjatlar sirasiga kirganligi va boshqa bir qancha obyektiv sabablarga ko'ra, mazkur institutni qonun chiqaruvchi reabilitatsiya qiluvchi (jinoyatga oid ishlarning) asoslarning mustaqil asosi sifatida belgilab qo'yishi maqsadga muvofiq.

Amaliyotni o'rganish jarayonlari shuni ko'rsatadiki, qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar aniqlangan hollarda, tergovga qadar tekshiruv hujjatlari va jinoyat ishlari bo'yicha JPKda aniq asos belgilanmaganligi bu boradagi munosabatlarning turli talqin qilinishi yoki butunlay noto'g'ri qo'llanilishiga sabab bo'lmoqda.

Shuningdek, amaldagi JPKning 83-moddasi 2-3-bandlarida qo'llanilgan "uning" so'zi yuridik termin sifatida gumon qiluvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi maqomidagi shaxslarni nazarda tutganligini inobatga olib, bunday maqomdagi shaxslarni reabilitatsiya qilish bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga olganligi sababli normaning birinchi qismida gumon qiluvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi maqomidagi shaxslar, tergov-sud jarayonining qaysi bosqichida bo'lishidan qat'i nazar, ularga nisbatan mazkur 3 ta bandda nazarda tutilgan asoslardan birining aniqlanishi ularga nisbatan yuritilgan ishning rad etilishi yoki tugatilishidan ko'ra ko'proq ularni reabilitatsiya qilish borasidagi ijtimoiy munosabatlarni aks ettirayotganligini anglashimiz mumkin.

Yuqorida taklif etilgan jinoyatga oid ishlarni rad etish va tugatish o'zida reabilitatsiya bilan bog'liq masalalarni aks ettirmaydi, aksincha, reabilitatsiya yoki reabilitatsiya etilmaslikka sabab bo'luvchi asoslarni ko'zlaydi, xolos.

Bildirilgan fikrlar va sud-tergov amaliyotidan kelib chiqib hamda bu boradagi ilg'or xorijiy tajriba tahlili natijasida qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar, qilmishning jinoyat qonunchiligidan chiqarib yuborilishi (dekriminalizatsiya) va jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish kabi asoslarni JPKning reabilitatsiya etiladigan (jinoyatga oid ishlarning) asoslariga yangi asoslar sifatida kiritish va quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq.

83-modda. Jinoyatga oid ishlarni yuritishni rad etish va tugatish asoslari

Jinoyatga oid ishlar quyidagi hollarda rad etilishi yoki tugatilishi lozim, agar:

- 1) yurituvdagi ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa;
- 2) shaxsning qilmishida jinoyat tarkibi bo'lmasa;
- 3) shaxsning sodir etilgan jinoyatga daxli bo'lmasa;
- 4) shaxs jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytgan bo'lsa;
- 5) qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlangan bo'lsa;
- 6) qilmishning jinoiyligini bekor qiladigan qonun qabul qilingan bo'lsa.

Yuqoridagi qonun hujjatlariga kiritilishi lozim deb topilgan o'zgartishlar, avvalo, bu boradagi ishlarni huquqiy tartibga solishga yordam bersa, ikkinchi tomondan,

fuqarolarning ayb uchun javobgarlik bilan bir qatorda, insonparvarlik prinsipining qonunlar va fuqarolar ongiga yanada chuqur kirib borishiga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz [We will build our great future together with our brave and noble people]. Speech at the meeting with voters of Andijan region on November 1, 2016. Tashkent, Uzbekistan, 2017, p. 22.
2. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan “On the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026”. Tashkent, 2022, January 28, no. 60-PF.
3. Sajdullayev Sh. Davlat va huquq nazariyasi [Theory of state and law]. Tashkent, 2018, 151 p.
4. Alekseev S.S. Teoriya prava [Theory of law]. Moscow, 1995, 235 p.
5. Nersesjanc V.S. Jurisprudentsiya. Vvedenie v kurs obshhey teorii gosudarstva i prava [Jurisprudence. Introduction to the course of general theory of State and law]. Moscow, 1999, 122 p.
6. Livshits R.Z. Teoriya prava [Theory of law]. Moscow, 1994, -211 p.
7. Borisov G.A. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of state and law]. Study guide. 2nd publishing. Moscow, 2009, 123 p.
8. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi [Theory of state and law]. Tashkent, Adolat, 2018, pp. 267-268.
9. Abdurasulova Q.R., Tashpulatov A.I. Moddiy va protsessual huquqning o‘zaro aloqadorligi (jinoyat huquqi va jinoyat-protsessual huquqi misolida) [Interaction of substantive and procedural law (on the example of criminal law and criminal procedure law)]. *Yurist ahborotnomasi – Vestnik yurista – Lawyerherald*, 2021, no. 6, pp. 43-50.
10. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. The general part. 1994, September 22. Available at: <https://lex.uz/acts/111453/>.
11. Rustambayev M.H. The course of the Criminal Law of the Republic of Uzbekistan 1 full part of the criminal doctrine periodical for higher education institutions. 2nd ed. Tashkent, 2018, pp. 420-421.
12. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Tashkent, Yangi asr avlodi, 2010, p. 321.
13. Mualliflar jamoasi. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Academy of the Ministry of Internal Affairs. Tashkent, 2012, p. 411.
14. Nukelenko A.V. Obstoitel’sstva, iskluchayushhie prestupnost’ deyaniya: kontseptualnyye osnovy ugovno-pravovoy reglamentatsii [Circumstances precluding the criminality of an act: the conceptual foundations of criminal law regulation]. Abstract of PhD thesis. St. Petersburg, 2019, p. 7.

15. Baulin Ju.V. Obstoyatel'stva, isklyuchayushhiye prestupnost' deyaniya [Circumstances excluding the criminality of the act]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2015, 42 p.
16. Otegenova L.Y. The concept and general description of the circumstances that exclude the criminality of the act. *Journal of Law Research*, 2021, vol. 6, iss. 9, pp. 57–64.
17. Murodov B.B. Jinoyat ishini tugatish institutini takomillashtirish [Improvement of the institution of termination of a criminal case]. Abstract of Doctor's degree dissertation. Pp. 25-26.
18. Review of judicial practice in criminal cases. Issues of criminal qualification. 5-348-18-Tuesday penalty. Available at: <https://sud.uz/> (accessed 13.04.2022).
19. The decision of the higher court Plenum of the Republic of Uzbekistan. The judgment of the court. Tashkent, 2014, May 23, no. 7.
20. Kljuchnikov Ju.A. Voprosy dal'neyshego sovershenstvovaniya prekrashheniya ugovnyh del po reabilitiruyushhim osnovaniyam na stadii predvaritel'nogo rassledovaniya [Issues of further improvement of the termination of criminal cases on rehabilitating grounds at the stage of preliminary investigation]. Belarus', Minsk, Tarpej printing haus, 1997, p. 9.
21. Karneeva L.M. Prekrashhenie ugovnogo dela za otsutstviem sostava i sobytiya prestupleniya [Termination of the criminal case due to the absence of the composition and event of the crime]. *Soc. Zakonnost' – Social Legitimacy*, 1970, no. 5, p. 53.
22. Libus A., Reznik G. Osnovaniya opravdaniya v ugovnom processe [Grounds for acquittal in criminal proceedings]. *Sov. Yusticiya – Soviet justice*, 1977, no. 9, p. 9.
23. Berdiev Sh. Jinoyat qonunlarining liberallashtirilishi jarayonida jinoiy javobgarlikdan ozod qilishni takomillashtirish muammolari [Problems of improving the release from criminal liability in the process of liberalization of criminal laws]. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2011, p. 124.

UDC: 343.139(045)(575.2)

SUD – JINOYAT ISHLARI DOIRASIDA ISBOT QILISH JARAYONINING MUHIM ISHTIROKCHISI

Gafurov Mavlon Kuchkarovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil tadqiqotchisi
ORCID: 0000-0002-6322-6379
e-mail: ggm@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada sudning jinoyat ishlari doirasida isbot qilish subyektlaridan biri sifatidagi maqomi va ahamiyati, mazkur masala bo'yicha xorijiy tajriba, qonun normalarining tahlili va olimlarning fikrlari tahlil qilingan. Jumladan, qonun ijodkorida ham, ilmiy doira vakillari orasida ham sudning isbot qilish subyekti hisoblanishi yoki hisoblanmasligi, agar hisoblansa, unga isbot qilish jarayonida qanday vazifa bajarishi lozimligi masalasida yakdil fikr mavjud emas. Bu masalada xalqaro tajriba ham turlicha. Jumladan, MDHga a'zo davlatlar orasida birgina Qozog'iston qonunchiligiga ko'ra, sudlar isbot qilish subyekti maqomiga ega emas. Qirg'iziston, Rossiya Federatsiyasi va Belorussiyada esa, aksincha. Sudning isbot qilish subyekti sifatidagi maqomining ijobiy va salbiy jihatlari mavjud. Xususan, sudni isbot qilish subyekti maqomidan mahrum qilish va uni faqatgina arbitr yoki kuzatuvchi maqomida qoldirish ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga yordam bermaydi. Ayniqsa, taraflar o'z vazifasini bajarishda passiv pozitsiyani egallagan taqdirda, bu holat shaxsning odil sudlovga bo'lgan huquqlari cheklanishiga sabab bo'lishi mumkin. Keltirilgan tahlillar asosida sudning jinoyat ishlari bo'yicha isbot qilish maqomini aniqlashtirish va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha asoslantirilgan takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: sud, isbot qilish subyekti, isbot qilish, dalillar to'plash, tortishuvchanlik.

СУД КАК ВАЖНЫЙ УЧАСТНИК ПРОЦЕССА ДОКАЗЫВАНИЯ В РАМКАХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Гафуров Мавлон Кучкарович,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье проанализированы статус и значение суда в качестве одного из субъектов доказывания в рамках уголовного дела, зарубежный опыт, обзор норм законодательства и мнение ученых по

данному вопросу. В частности, ни у законодателя, ни у представителей научных кругов нет единой точки зрения по вопросу является ли суд субъектом доказывания или нет, если является таковым, то какую задачу должен выполнять в процессе доказывания. Даже международный опыт по данному вопросу разный, в частности из стран-членов СНГ только по законодательству Казахстана суды лишены статуса субъекта доказывания, тогда как в Кыргызстане, Российской Федерации, Белоруссии – наоборот. Имеются положительные и отрицательные стороны статуса суда в качестве субъекта доказывания. В частности, лишение суда статуса субъекта доказывания и оставление его исключительно в статусе арбитра или наблюдателя не позволяет определить истину по делу. Особенно когда стороны занимают пассивную позицию при выполнении своих задач, высока вероятность ограничения права лица на правосудие. На основании анализа представлены обоснованные предложения по определению статуса суда в процессе доказывания и совершенствования законодательства.

Ключевые слова: суд, субъект доказывания, доказывание, собрание доказательств, состязательность.

THE COURT IS AN IMPORTANT PARTICIPANT IN THE PROCESS OF EVIDENCE WITHIN THE FRAMEWORK OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Gafurov Mavlon Kuchkarovich,
Independent Researcher,
Tashkent State University of Law

Abstract. This article analyzes the status and importance of the court as one of the subjects of proof in a criminal case. Foreign experience, a review of the legislation and the opinion of scientists on this issue are also analyzed. In particular, neither the legislator organs nor the representatives of the scientific community have a common point of view on the issue whether the court is the subject of proof or not, and if yes, what task it should perform in the process of proof. Even the international experience on this issue is different, in particular, among the CIS member countries, only under the legislation of Kazakhstan, the courts are deprived of the status of a subject of proof, while in Kyrgyzstan, the Russian Federation, Belarus present the contrary. There are positive and negative aspects of the status of the court as a subject of proof. In particular, depriving the court of the status of the subject of proof and leaving it exclusively in the status of an arbitrator or observer does not allow determining the truth in the case. Especially when the parties take a passive position in the performance of their tasks, there is a high probability of limiting the right of a person to justice. Based on the analysis, substantiated proposals are presented to determine the status of the court in the process of proving and improving legislation.

Keywords: court, subject of proof, proof, collection of evidence, adversarial.

Sudning jinoyat ishlari doirasida isbot qilish subyektlaridan biri sifatidagi maqomini aniqlashtirish, ayniqsa, tortishuvchanlik prinsipini amalga oshirish jarayonida sud tomonidan dalillar to'plash masalasi nazariyaning eng bahsli muammolari sirasiga kiradi. Gap shundaki, qonun ijodkori, shuningdek, ilmiy doira vakillari orasida ham sudning isbot qilish subyekti hisoblanishi yoki hisoblanmasligi, agar hisoblansa, unga isbot qilish jarayonida qanday vazifa bajarishi lozimligi masalasida yakdil fikr mavjud emas.

Bu masalada turli davlatlarning qonunchilik normalari ham turlicha yondashuv asosida shakllangan. Xususan, MDHga a'zo davlatlar orasida birgina Qozog'iston jinoyat ishlarini ko'rishda sudlar isbot qilish subyekti maqomiga ega emasligi, shaxsning aybini isbotlash majburiyati jinoiy ta'qibni amalga oshiruvchi organlar, sudda esa davlat yoki xususiy ayblovchilar zimmasida ekanligi, himoya uchun qonun bilan berilgan barcha usul va vositalarni qo'llash majburiyati esa himoyachi zimmasida ekanligi qonun bilan mustahkamlangan. Qozog'iston Jinoyat-protsessual kodeksining 24-moddasida "Sud o'z tashabbusi bilan qo'shimcha dalillar to'plash huquqiga ega emas"ligi belgilangan.

Qirg'iziston [1], Rossiya Federatsiyasi [2], Belorussiya[3]da jinoyat sudlov ish yurituvi to'liq tortishuvchanlik prinsipiga asoslangan holda yuritilishi bilan bir qatorda, ish bo'yicha haqiqatni aniqlash maqsadida dalillar to'plashga taraflar bilan bir qatorda sud ham vakolatli hisoblanadi.

O'zbekiston jinoyat-protsessual qonunchiligiga muvofiq, sud jinoyat ishlari doirasida isbot qilish subyekti sanaladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 86-moddasida isbot qilishni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror bilan birgalikda sud amalga oshirishi belgilangan.

Kodeksning 22-moddasida esa surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jinoyat yuz berganligi, uning sodir etilishida kim aybdorligi, shuningdek, u bilan bog'liq barcha holatlarni aniqlashi shart ekanligi ko'rsatilgan.

Qonunning ushbu ikki normasini o'zaro solishtirish shunday xulosani vujudga keltiradiki, ish uchun ahamiyatli barcha holatlar qatorida shaxsning aybdorligi masalasini isbotlash ham sudning zimmasiga tushadi. Bu haqda "sud – isbot qilish subyekti bo'lmasligi kerak" degan g'oya tarafdori V.A. Lazareva fikr yuritib, shunday fikr bildiradi: "Argument oddiy: agar ish uchun ahamiyatli holatlarni aniqlash (dalillar to'plash, tekshirish va baholash) Jinoyat-protsessual kodeksida nazarda tutilgan "isbot qilish" deb hisoblanadigan bo'lsa, unda mantiqan shunday xulosa qilinadiki, nafaqat surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, balki sud ham shaxsning aybini isbot qilishni amalga oshiradi, chunki: a) sud surishtiruvchi, tergovchi, prokuror singari dalillar to'playdi, tekshiradi va baholaydi; b) aybdorlik isbot qilish predmetining bir elementi hisoblanadi.

Shu tariqa biz XX asr davomida mavjud bo'lgan – protsessual funksiyalar bir-biridan ajratilmagan, tortishuvchanlik va aybsizlik prezumpsiyasidan xoli bo'lgan jinoyat protsessiga ega bo'lamiz. Nahotki hech narsa o'zgarmagan bo'lsa? Aslida, jinoyat protsessida ish yurituv ikkita alohida – tergov va sud shaklida amalga oshiriladi. Ularning har biri umumiy prinsiplarga bo'ysunish bilan bir qatorda,

“umumiy qoidalar” deb ataluvchi o‘zining mustaqil qoidalariga ega. Bir qismi ayblov hokimiyatini namoyish etsa, sud hokimiyati – tortishuv prinsipiga bo‘ysunadi. Sudga qadar ish yuritish bosqichining maqsad, vazifa va funksiyalari sudning vazifa va funksiyalariga mos kelmaydi. Shu sababli isbot qilish protsessining birinchi bosqichi sifatida – dastlabki tergov, ikkinchi bosqichi deb esa davlat ayblovini sudda qo‘llab-quvvatlashni tushunish kerak. Sud isbot qilish subyekti hisoblanmaydi, negaki “isbot qilish” tushunchasi “isbot qilish majburiyati” tushunchasidan ayri holatda ko‘rib chiqilishi mumkin emas [4, 93-b.].

Ushbu fikrlar bir qarashda ideal holatdagi sudning o‘ziga xos mustaqillik, tortishuvchanlik va obyektivlik kabi xususiyatlaridan kelib chiqadi, lekin, shu bilan birga, sudni isbot qilish subyekti maqomidan mahrum qilish va uni faqatgina arbitr yoki kuzatuvchi maqomida qoldirish ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga yordam bermaydi va asossiz ayblangan yoki jinoyatdan jabr ko‘rgan shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini poymol bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin.

To‘g‘ri, taraflarning tortishuvchanlik prinsipining o‘ziga xos jihati ayblov va himoyaning mustaqil faoliyat yo‘nalishlari sifatidagi protsessual funksiyalarini belgilash, shuningdek, ularni sud faoliyatidan ajratishdan iboratdir. Ishni sudga yuborgan prokuror sud muhokamasi vaqtida davlat ayblovini qo‘llab-quvvatlaydi, sudlanuvchini fosh qilishga majbur, uning aybini isbotlashi, aniq jazo choralari taklif qilishi lozim. Advokat esa, o‘z navbatida, sudlanuvchining huquqiy himoyasini ta‘minlash maqsadida qonun bilan belgilangan imkoniyatlar doirasida barcha choralarni ko‘radi.

Lekin O‘zbekiston sharoitida, ya‘ni davlat ayblovini quvvatlovchi prokurorlarning shtat birliklari cheklanganligi va sudlarda ko‘rilayotgan ishlar soniga mutlaqo nomutanosibligi sababli barcha sud protsesslarida to‘liq qatnashib, davlat ayblovini to‘laqonli va sifatli qo‘llab-quvvatlashga obyektiv ravishda imkoni bo‘lmasligi, advokatlarning umumiy soni esa respublika bo‘yicha bor-yo‘g‘i besh mingga yaqin [6] ekanligi kabi holatda sudning haqiqatni aniqlash huquqidan mahrum etilishi qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tasavvur qilish qiyin emas.

V.V. Konin, K.A. Korsakovlar aynan mazkur muammolar masalasida fikr yuritib, “tergovda keng tarqalgan muammolar: ko‘rsatkichlar ortidan quvib, ongli ravishda ayblov hajmi sun‘iy oshirib yuboriladi, “sudning o‘zi to‘g‘rilaydi” qabilida ish tutilib, ortiqcha moddalar bilan kvalifikatsiya qilinadi, tergovchining malakasi yetarli bo‘lmaydi yoxud ayblov qasddan kamaytiriladi, prokuror nazorati yetarli darajada amalga oshirilmaydi” [7, 81-85-b.], degan asosli vajlar keltiradi.

Bunday holatlarda ish bo‘yicha har tomonlama to‘g‘ri, qonuniy va asoslangan qaror qabul qilish uchun zaruriy choralar ko‘rish mas‘uliyati o‘z-o‘zidan aynan sud zimmasiga tushishi tabiiy.

A.A. Plashevskaya amaliyotda bu kabi muammolar real ekanligi haqida so‘z yuritib, shunday yozadi: “Tortishuvchanlik prinsipiga asoslangan jinoyat sud ish yurituvda dalillar yetishmovchiligi singari muammoli holat yuzaga kelishi mumkin. Uni taraflar qaysidir sababga ko‘ra to‘ldira olmaydi yoki to‘ldirishni istamaydi” [7, 8].

Shu bilan birga, biz sud ayblov yoki himoya tarafida turishi kerak, degan fikrdan mutlaqo yiroqmiz. Aslida, ish bo‘yicha taraflar tortishuvchanlik prinsipiga rioya

qilgan holda, o'z vazifalarini lozim darajada bajarishlari shart. Bu vazifalar yetarlicha bajarilmagan taqdirda, sud, kerak bo'lsa, yuqori turuvchi prokuror yoki advokatlar hay'atiga xususiy ajrim chiqarish orqali munosabat bildirishi kerak. Shu bilan birga, sud ish bo'yicha to'g'ri, adolatli, qonuniy va asosli qaror (hukm) chiqarish maqsadidagina isbot qilish faoliyatida ishtirok etish, ish uchun ahamiyatli holatlarni aniqlash huquqiga ega bo'lishi lozim, deb hisoblaymiz.

Yuqorida keltirilgan sabab va asoslardan kelib chiqib, bugungi kunda sudni isbot qilish subyekti ekanligini belgilovchi va ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga mas'ullardan biri ekanligini ko'rsatuvchi normalarni o'zgartirishga zarurat mavjud emas, deb dadil ayta olamiz.

Shu bilan birga, sud dalillarni to'plash borasidagi o'z funksiyasini taraflardan keyin, ya'ni taraflar o'ziga bog'liq barcha choralarni ko'rib bo'lganidan so'ng yoki ularning faolligi cheklangan hollardagina amalga oshirishga kirishishi ham muhim hisoblanadi.

Amaliyotdan birgina misol: jinoyat ishlari bo'yicha tuman sudida D. Alimovni (matnda ism va familiyalar, sanalar o'zgartirib ko'rsatilgan) Jinoyat kodeksining 164-moddasi 2-qismi "a" bandi bilan ayblash haqidagi jinoyat ishini o'rganish davomida shu narsa ma'lum bo'ldiki, dastlabki tergov organi tomonidan D. Alimovga nisbatan e'lon qilingan ayblovga ko'ra, u 2019-yil 25-oktabr kuni soat 22:00 larda Toshkent shahridagi Gulshan ko'chasida bo'lgan va bosqinchilik maqsadida hujum qilib, G.Soliyevaga pakki pichoq bilan tahdid qilgan; uning 5 mln so'mlik "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparatini egallab olgan va yuz qismiga musht bilan urib, oyoq qismiga pakki pichoq bilan tan jarohati yetkazgan.

Jinoyat kodeksining 164-moddasiga muvofiq, bosqinchilik – bu o'zganing mol-mulkini talon-toroj qilish maqsadida hujum qilib, hayot yoki sog'liq uchun xavfli bo'lgan zo'rlik ishlatib yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish orqali sodir etiladigan jinoyatdir. Shunga ko'ra, sudlanuvchi D. Alimovda jabrlanuvchi G.Soliyevaning "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparatini egallab olish niyati bo'lganmi-yo'qmi, ushbu mulkni, aslida, egallab olganmi, degan savol sud protsessi ishtirokchilarining asosiy diqqat-markazida bo'lgan. Ish materiallarida ushbu telefon apparati haqiqatda mavjud bo'lgan yoki mavjud bo'lmaganligi masalasida bir-biriga zid ma'lumotlar bo'lgan. Sud majlisida aniqlangan holatlarga ko'ra, sudlanuvchi va jabrlanuvchi yaqin munosabatlarda bo'lgan. Voqea kuni D. Alimov G. Soliyeva bilan gaplashish uchun uning oldiga kelgan. G. Soliyevaning yonida dugonasi Z. Abdullayeva ham bo'lgan. Voqea joyida D. Alimov va G. Soliyeva o'zaro janjallashib qolishgan. Shunda D. Alimov jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimasdan (bezorilik harakatlari) G.Soliyevaning yuz qismiga musht bilan urib, oyoq qismiga pakki pichoq bilan tan jarohati yetkazgan. Tergov davrida va sudda D. Alimov telefon apparatini olish niyati bo'lmaganligi va olmaganligi, qolaversa, G. Soliyevada bunday telefon apparati bo'lmaganligini ta'kidlagan.

Guvoh Z. Abdullayeva o'zining dastlabki tergovdagi ko'rsatmalarida ushbu telefon apparatini G. Soliyeva bilan birga "Malika" savdo majmuasidan 600 AQSh dollariga sotib olishganini aytgan bo'lsa, sud majlisida u, aslida, bunday bo'lmaganligi, ko'rsatmalarni shok holatida berganligini qayd etgan. Shuningdek, Z. Abdullayeva

voqea sodir bo'lgan kun u o'sha yerda bo'lgan bo'lsa-da, G.Soliyevaning telefonini ko'rmagani va D. Alimov G. Soliyevaning telefon apparatini olganini ko'rmaganini ta'kidlagan.

Sudlanuvchi D. Alimov va yagona guvoh Z. Abdullayevaning ko'rsatmalari bir-birini tasdiqlayotgan bo'lsa-da, ish bo'yicha yakuniy to'xtamga kelish uchun buning o'zi yetarli deb bo'lmaydi. Sababi sudda jabrlanuvchi G.Soliyeva, haqiqatan ham, unda "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparati bo'lganligi, uni 2019-yil avgust oyida AQShdan uchib kelgan "Nigina" ismli dugonasi olib kelganligi, "Nigina" sudga kela olmasligi, sababi u yana qaytib uchib ketganligini ta'kidlagan. Taraflar esa (ayblovchi ham, himoyachi ham) jabrlanuvchining ushbu ko'rsatmalarini tasdiqlovchi yoki rad etuvchi dalilni sudga taqdim etmagan. Sud uchun esa ushbu masalani aniq hal etish qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilish hamda asosli va to'g'ri qaror chiqarishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli sud isbot qilish funksiyasini bajarishga majbur bo'lgan va "Toshkent-Aero" ixtisoslashgan bojxona kompleksiga so'rovnomma yuborib, 2019-yil avgust oyida AQSh davlatidan uchib kelgan yo'lovchilar orasida "Nigina" ismli shaxs bo'lgan yoki bo'lmagani, agar bo'lgan bo'lsa, yuk deklaratsiyasini tekshirib, "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparati bo'lgan yoki bo'lmagani haqida ma'lumot berishini so'ragan. "Toshkent-Aero" ixtisoslashgan bojxona kompleksining javob xatida "2019-yil 26-avgustda AQShdan uchib kelgan yo'lovchilar orasida ikkita "Nigina" ismli shaxs bo'lganligi, lekin ular O'zbekiston hududiga ushbu rusumdagi telefon apparatini olib kirmagan"ini ma'lum qilgan. Sudning dalillar to'plash borasidagi faoliyati natijasi ishning taqdirini hal etib, aslida, voqea sodir bo'lgan paytda jabrlanuvchi G. Soliyevada "iPhone 6 S +" rusumli telefon apparati bo'lmaganligi, u buni sudlanuvchi D. Alimovdan o'ch olish maqsadida o'ylab topganligi ma'lum bo'lgan. Natijada sud o'z hukmi bilan e'lon qilingan ayblovni Jinoyat kodeksining 164-moddasidan 277-moddasiga qayta malakalab, uning qilmishida bosqinchilik emas, balki bezorilik jinoyati alomati borligini qayd etib, unga nisbatan 2 yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlagan.

Mazkur holatda, agar sudda isbot qilish funksiyasi va dalillar to'plash vakolati bo'lmaganda va sud taraflar taqdim etgan dalillarga asoslanishga majbur bo'lganda edi, taraflarning dalillar to'plash borasidagi o'z vazifalarini lozim darajada bajarmaganligi oqibatida hukm chiqarilgan vaqtda 23 yoshda bo'lgan fuqaro D. Alimov Jinoyat kodeksining 164-moddasi 2-qismi bilan sudlangan va ushbu moddaga asosan, eng kamida 8 yilga ozodlikdan mahrum qilish jazosini olgan bo'lar edi.

Ushbu misoldan ham ko'rinib turibdiki, sudning dalillarni to'plash vakolatiga egaligi, uning mustaqilligi va xolisligini ta'minlagan holda, ish bo'yicha to'g'ri va adolatli qaror chiqarilishiga xizmat qilgan.

To'g'ri, "bu sudning ishi emas, ayblov tarafi ham, himoya tarafi ham o'z ishini lozim darajada bajarishi lozim: biri davlat va soliq to'lovchilar, ikkinchisi esa mijoz oldida mas'uliyatini his qilishi kerak. Bu tarzda fikr yuritilsa, sohada o'zgarish qilib bo'lmaydi", qabilidagi fikrlar ham bo'lishi mumkin.

Lekin yuridik sohadagi ilmiy takliflar, asosan, qonunchilikni takomillashtirishga qaratiladi hamda uning oxir natijasi qonunchilikka o'zgartish va qo'shimchalar kiritish bilan yakun topadi.

Reallikka asoslanmagan holda qabul qilingan qonun esa mavjud tizimni buzadi, qonuniylik va ijtimoiy adolat kabi konstitutsion tamoyillar ta'minlanmasligiga sharoit yaratadi. Bundan tashqari, ish bo'yicha to'g'ri qaror (hukm) chiqarish muhim ekanligi hali hech kim tomonidan inkor etilmagan.

Ushbu fikrni V.N. Perekrestov va V.M. Shinkaruk o'z ilmiy ishlarida qo'llab-quvvatlagan, deyishga asosimiz bor. Ularning fikricha, sudning faolligi ishni to'g'ri hal qilish uchun taraflar taqdim etgan ma'lumotlarni tekshirish va uning maqbulligi, ishonchliligi va aloqadorligi nuqtai nazaridan baholashdagina namoyon bo'ladi. Bu faoliyatni isbot qilishdan boshqa nom bilan atash qiyin ... tortishuvchanlik va taraflarning tengligi prinsipiga muvofiq, sudga ayblovlari va himoya tarafi o'rtasidagi bahsni hal qilish bo'yicha mustaqil xolis arbitrlar roli berilgan. Lekin shu sababli sud faqat passiv kuzatuvchi rol bilan chegaralanishiga umid qilish noto'g'ri. Agar sudlanuvchining aybini isbotlashda sud, haqiqatan ham, cheklangan imkoniyatga ega bo'lsa, jinoyat ishi bo'yicha isbot qilishda (haqiqatni aniqlashda) sud aktiv pozitsiyani egallaydi" [9, 197-198-b.].

S.A. Sheyfer ham "... taklif etilayotgan konstruktsiya sudning tortishuvchanlik jarayonidagi rolini ishning haqiqiy holatlarini aniqlashdan mutlaqo cheklangandek xato talqin qilishga asoslangan. Sud xolis va beg'araz hakam bo'lgani holda, isbotlash subyekti sifatida qoladi va unga taqdim etilgan dalillarni tekshirish yoxud u yoki bu noaniq holatni aniqlashtirish uchun dalillar to'plashga haqli" [10, 47-b.], deb hisoblaydi.

Yuqoridagilar singari ko'plab olimlar sudni jinoyat protsessida isbot qilish subyekti sifatida ko'radi.

Jumladan, N.N. Kovtun: "Sud qonuniy va asoslangan qaror qabul qilish, o'z oldida turgan vazifalarni hal qilish uchun ish bo'yicha dalillar to'plashi bilan bir vaqtda ularni sud muhokamasi paytida har tomonlama va to'liq tekshirishi, ularning aloqadorligi, ishonchliligi va yetarliligi nuqtai nazaridan baholashi lozim" [11], shuningdek, "sud biror kishini ishontirishi shart emas, lekin o'zi tomonidan qabul qilinayotgan qarorning to'g'riligiga ishonch hosil qilishi kerak", deb hisoblaydi [11].

M.Z. Abdullatipov ushbu fikrni qo'llab-quvvatlab, sud faolligining maqsadi quyidagilarda ifodalanishini ta'kidlaydi:

a) "himoyaga mumkin qadar qulaylik yaratish" qoidasini amalga oshirish orqali protsess taraflarining imkoniyatlari tengligini ta'minlash;

b) qarama-qarshi taraf tomonidan taqdim etilgan dalillarning "rad qilishga imkoniyati yetmasligi" holatlari yuzaga kelganda, shaxs (sudlanuvchi, jabrlanuvchi) ning huquq va erkinliklarini himoya qilish zaruriyati;

d) jinoyat ishida mavjud bo'lgan va sud muhokamasi vaqtida taraflar tomonidan taqdim etilgan dalillarni tekshirish zaruriyati [12, 108-b.].

M.Z. Abdullatipovning mazkur fikrlariga o'xshash fikrlarni A.A. Plashevskaya ham ta'kidlaydi. U "sud protsessual aktiv figura bo'lgan va shunday bo'lib qolishi kerak, aks holda, u taraflar faoliyatiga protsessual jihatdan qaram bo'lib qolish xavfi ostida qoladi", deb hisoblaydi. Shu bilan birga, sudning dalillar to'plash vakolati quyidagi yo'nalishlardagina bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi [8]:

birinchidan, taraflarning yangi dalillar olishga qaratilgan iltimosnomalarini hal etish orqali bilvosita dalillar to'plash (masalan, sudlanuvchining alibisini tasdiqlash yoki rad qilish uchun guvohni chaqirish, taraflarning tashabbusi bilan va ular hisobidan kelgan guvohni so'roq qilish);

ikkinchidan, sud tomonidan taraflarga protsessual ta'sir o'tkazish orqali ularda yetishmayotgan dalillarni to'plattirish;

uchinchidan, sud tomonidan tashkiliy-protsessual sharoitlar yaratish va taraflarga protsessual yordam ko'rsatish yo'li bilan ularning to'plangan dalillar bo'yicha tortishuviga real sharoitlar yaratish;

to'rtinchidan, sud tomonidan faqat ishdagi dalillarni tekshirish maqsadida bevosita dalillar to'plash.

F.N. Fatkullin "sud isbot qilish, ya'ni dalillar topish, tekshirish va baholash faoliyatining subyekti hisoblanadi. Biroq bu – ayblovni isbot qilish majburiyati emas" [13, 104-b.], deb hisoblaydi.

Shunga o'xshash huquqiy normani O'zbekiston SSR 1929-yildagi Jinoyat-protsessual kodeksining 120-moddasida ham uchratish mumkin. Unda, jumladan: "Sud ishni yetarli darajada ravshan qilinmagan deb topsa, o'z tashabbusi yoki taraflarning iltimosi bo'yicha ishning ko'rilishini keyinga qoldirib, yangi dalillar talab qilish yoki ishni qo'shimcha tekshirish uchun yuborishga haqlidir" [14, 33-b.], deb belgilangan.

Shu bilan birga, mazkur masala kelgusida taraflarning dalillar to'plash va lozim darajada taqdim eta olish borasidagi protsessual faolligini yuksak darajaga ko'tarish orqaligina, shunda ham tabiiy ravishda qayta ko'rib chiqilishi mumkin, deb hisoblaymiz. Boshqacha aytganda, taraflarning bu masaladagi protsessual faolligi va o'z vazifasini sifatli bajarishi o'z-o'zidan sud o'zining dalillar to'plash huquqidan foydalanishiga zarurat qoldirmasligi kerak.

"Haqiqat, – deydi A.A. Plashevskaya, – jinoyat sud ish yurituvda ikki usulda o'rnatilishi mumkin: sudning aktiv faoliyati yordamida, jumladan, dalillar to'plash borasida yoki taraflarning protsessual faolligi, ayniqsa, dalillar bazasini shakllantirishdagi faolligi orqali. Bunda sud dalillar to'plash faoliyatiga faqatgina rahbarlik qiladi va uni "rag'batlantiradi", keyinchalik esa taraflar tomonidan taqdim etilgan dalillarni tekshiradi va baholaydi" [8].

Bu muallifning ham takliflarini inobatga olgan holda, kelgusida, ya'ni taraflarning faolligi darajasini sohaga samarali choralalar va xalqaro andozalarni joriy etish orqali oshirish yo'li bilan sudni isbot qilish jarayonining majburiy subyekti maqomidan mahrum qilib, faqat huquq ko'rinishida qoldirish mumkin, deb hisoblaymiz.

Mazkur taklifga hamohang tarzda A.V. Piyuk shunday yozadi: "Dalillar to'plashning boshqa subyektlari maqomi qanchalik to'liqroq belgilansa, ularning dalillar to'plash jarayoniga ta'sir ko'rsatish bo'yicha vakolati va imkoniyati shunchalik ko'payadi va shu orqali bevosita sudning bu sohada kamroq hajmda ish olib borishiga xizmat qiladi hamda uning mustaqilligi va xolisligi ko'proq ta'minlanadi" [15, 8-b.].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunday xulosa qilish mumkinki, sud isbot qilish subyekti sifatidagi maqomini saqlab qolishi kerak va isbot qilishning bosqichlaridan bo'lgan dalillar to'plash uning uchun huquq, dalillar tekshirish; baholash esa

majburiyat sifatida qolishi tortishuvchilik prinsipiga ham, haqiqatni aniqlash prinsipi talablariga ham to'liq javob beradi hamda shaxsning huquq va qonuniy manfaatlari buzilishining oldi olinishiga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Qozog'iston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 24-moddasi. [Article 24 of the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=5907;-36#pos=5907;-36/.
2. Qirg'iziston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 93-moddasi. [Article 93 of the Criminal Procedural Code of the republic of Kyrgyzia]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34350840&sub_id=3430000&pos=3300;-36#pos=3300;-36/.
3. Rossiya Federatsiyasi Jinoyat-protsessual kodeksining 86-moddasi. [Article 86 of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation]. Available at: <https://base.garant.ru/10108000/758b2c4c24f1388367860faae57d98fd/>.
4. Belarus Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 103-moddasi. [Article 103 of the Criminal Procedural Code of the Republic of Belarus]. Available at: https://kodeksy-by.com/ugolovnyj_kodeks_rb/396.htm/.
5. Lazareva V.A. Dokazyvaniye sudebnoye i dosudebnoye [Judicial and pre-trial evidence]. *Yuridicheskiy vestnik Samarskogo universiteta – Legal Bulletin of Samara University*, 2021, vol. 7, no. 1.
6. Advokatlarining davlat reestri [State register of lawyers] Available at: <https://minjust.uzruopendata/>.
7. Konin V.V., Korsakov K.A. Dokazyvaniye s subyekty dokazyvaniya v ugolovnom sudoproizvodstve: pereotsenka slozhivshikhsya vzglyadov [Evidence from subjects of evidence in criminal proceedings: reassessment of prevailing views]. *Yuridicheskiy vestnik Samarskogo universiteta – Legal Bulletin of Samara University*, 2020, vol. 3. DOI: 18287/2542-047X-2020-6-2-81-85/.
8. Plashevskaya A.A. Sobiraniye sudom dokazatel'stv pri rassmotrenii dela pervoy instances v ugolovnom protsesse [Collection of evidence by the court when considering a case of first instance in criminal proceedings]. Abstract of PhD thesis. Tomsk, 2006.
9. Perekrestov V.N., Shinkaruk V.M. Rol' suda po ustanovleniyu ob'yektivnoy istiny po ugolovnym delam v svete konstitutsionnogo principa sostyazatel'nosti [The role of the court in establishing objective truth in criminal cases in the light of the constitutional principle of competition]. *Vestnik Voronezhskogo instituta MVD Rossii – Bulletin of the Voronezh Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2018.
10. Sheyfer S.A. Dokazatel'stva i dokazyvaniye po ugolovnym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovaniya [Evidence and proof in criminal cases: problems of theory and legal regulation]. 2nd ed. Moscow, Norma Infra-M, 2014.

11. Kovtun N. O roli suda v dokazvyanii po ugovnym delam v svete konstitutsionnogo principa sostyazatel'nogo protsessa [On the role of the court in evidence in criminal cases in the light of the constitutional principle of the adversarial process]. *Gos-vo i pravo – State and law*, 1998, no. 6.

12. Abdullatipov Z.M. Protsessual'noye polozheniye suda v sisteme dokazyvaniya po ugovnym delam [Procedural position of the court in the system of evidence in criminal cases]. *Zakon i pravo – Law and Legislation*, 2019, no. 4.

13. Fatkullin F.N. Obvineniye i obvinitel'nyy protsess [Prosecution and indictment process]. Kazan, 1965.

14. O'zbekiston SSR 1929-yildagi Jinoyat-protsessual kodeksining 120-moddasi. [Article 120 of the Criminal Procedure Code of the Uzbek SSR dated 1929]. Printing house of the Directorate of Affairs of the Council of Ministers of the Uzbek SSR. Tashkent, 1947.

15. Piyuk A.V. Rol' suda v sobiraniy dokazatel'stv po ugovnomu delu na stadii predvaritel'nogo rassledovaniya i pri rassmotrenii dela v sude pervoy instancesii [The role of the court in collecting evidence in a criminal case at the stage of preliminary investigation and when considering a case in a court of first instance]. Abstract of PhD thesis. Tomsk, 2004.

UDC: 343.37(045)(575.1)

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDA MILLIY QONUNCHILIKNING ROLI

Rozimova Qunduz Yuldashevna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat huquqi, kriminologiya va
korrupsiyaga qarshi kurashish
kafedrasida dotsent v. b.,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: 0000-0003-4475-0455
e-mail: rozimova.qunduz@tsul.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillikning o'tgan davridan bugungi kunga qadar milliy qonunchilikda qonun hujjatlari ta'sirini baholash institutining rivojlanish bosqichlari tahlil etilgan. Maqolada har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari va kamchiliklari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tartibga solish ta'sirini tahlil qilish, qonun hujjatlari loyihalari, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar, atrof-muhitga ta'sirni baholash, qonun hujjatlarining korrupsiyaga qarshi ta'sirini baholash, norma ijodkorligi, nodavlat tashkilotlar, qonun loyihasi konsepsiyasi.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ КОРРУПЦИИ

Розимова Кундуз Юлдашевна,
доктор философии по юридическим наукам (PhD),
и. о. доцента кафедры «Уголовное право,
криминология и противодействие коррупции»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье проанализированы этапы развития института оценки воздействия национального законодательства, принятого за годы независимости. В статье раскрыты особенности и недостатки каждого этапа.

Ключевые слова: анализ регулятивного воздействия, проекты актов законодательства, действующие нормативно-правовые акты, оценка воздействия на окружающую среду, оценка воздействия актов законодательства на коррупцию, нормотворчество, негосударственные организации, концепция проекта закона.

THE ROLE OF NATIONAL LEGISLATION IN COMBATING CORRUPTION

Rozimova Kunduz Yuldashevna,

Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law,
Criminology and anti-corruption of
Tashkent State University of Law, PhD in Law

Abstract. *This article analyzes the stages of development of institutions for influencing legislation adopted over the years of independence. The article observer the features and development of each stage.*

Keywords: *regulatory impact analysis, draft legislation, current regulations, environmental impact assessment, assessment of the impact of legislation on corruption, rule-making, non-governmental organizations, the concept of a draft law.*

Kirish

“Korrupsiyaga qarshi kurashishda qonun hujjatlari ta’sirini baholash” milliy qonunchilikdagi nisbatan yosh institutlardan biri hisoblanadi. Uning negizi bevosita “ta’sirni baholash” institutiga borib taqalishini inobatga olib, dastlab mazkur institutning kelib chiqish tarixi haqida qisqacha to’xtalib o’tish maqsadga muvofiq.

Tartibga solish ta’sirini tahlil qilish (Regulatory Impact Assessment – RIA) dastlab 1981-yilda AQShda davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini qisqartirish haqidagi neoliberal siyosat doirasida paydo bo’lgan [1]. Keyinchalik 1985-yilda Avstraliyada ham tartibga solish ta’sirini baholash instituti amaliyotga tatbiq etila boshlangan [2].

O’z navbatida, AQSh va Avstraliyada tartibga solish ta’sirini baholash samarali yo’lga qo’yilgandan so’ng Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) boshqa a’zo davlatlarga ham mazkur institutni bosqichma-bosqich joriy etishni tavsiya etdi hamda uslubiy jihatdan ko’maklashib bordi. Natijada 2000-yilga kelib, mazkur tashkilotga a’zo davlatlarning 28 tasidan 20 tasida tartibga solish ta’sirini baholash bilan bog’liq talablar belgilandi.

Hozirda IHTTga a’zo barcha davlatlarda tartibga solish ta’sirini baholash joriy etilgan. Bunda IHTT tartibga solish ta’sirini baholash tushunchasini amaldagi hamda taklif etilayotgan qoidalarning ijobiy va salbiy oqibatlarini baholashga bo’lgan tizimli yondashuv sifatida izohlaydi [3].

Shu bilan birga, tartibga solish ta’sirini baholash korrupsiyaga qarshi kurashishda qonun hujjatlari ta’sirini baholash institutidan farq qilishini qayd etish joiz. Xususan, tartibga solish siyosatini tahlil qilish bo’yicha taniqli mutaxassis Skott Jeykobsning ta’kidlashicha, ushbu institut quyidagi vosita va usullarni o’z ichiga oladi [4]:

- 1) hukumat faoliyatidan kelib chiquvchi tizimli va bosqichma-bosqich oqibatlar;
- 2) bunday oqibatlar haqida qaror qabul qiluvchi shaxslarga ma’lumotlar taqdim etish.

Shunday ekan, tartibga solish ta’sirini baholash, eng avvalo, hukumat darajasida qabul qilinayotgan qarorlarda davlat organlari tomonidan tadbirkorlarga keraksiz va

ortiqcha xarajatlar yuklanayotganini baholash nuqtai nazaridan samarali mexanizm hisoblanadi. Jumladan, Buyuk Britaniyada tadbirkorlik sektoridagi ehtimoliy xarajatlar to'g'risida vazirliklarni xabardor qilishga mo'ljallangan "xarajatlar mosligini baholash"dan (Compliance Cost Assessment) foydalaniladi.

O'z navbatida esa tadbirkorlarga yuklanayotgan ortiqcha xarajatlar qonun hujjatlarining korrupsiyaga qarshi ta'sirini baholashda o'rganiladigan elementlardan biri hisoblanadi. Qolaversa, tartibga solish ta'sirini baholashda amaldagi normativ-huquqiy hujjat emas, balki uning loyihasi qabul qilinishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtimoliy oqibatlar baholanadi [5].

Guvohi bo'lganimizdek, tartibga solish ta'sirini baholash hamda korrupsiyaga qarshi ta'sirini baholash instituti o'zaro o'xshash bo'lib ko'rinsa-da, ular turli masalalar yuzasidan tadqiqot olib borishi sababli bir-biridan farq qiladi.

Amaldagi qonun hujjatlarida tartibga solish ta'sirini baholash institutidan dastlab "atrof-muhitga ta'sirni baholash" [6], keyinchalik esa "importning ta'sirini baholash" [7], "iqtisodiyotga ta'sirini baholash" [8], "iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishga ta'sirini baholash" [9], "mahalliy budjet daromadlariga kutilayotgan ta'sirini baholash" [10], "tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash" [11], "qonun hujjatlari ta'sirini baholash" [12] sifatida keng foydalanilganligini ta'kidlash joiz.

Tadqiqot natijalari

Umuman olganda, milliy qonunchilikdagi "ta'sirni baholash" institutiga oid normalarni tahlil qilar ekanmiz, ularning rivojlanish bosqichlarini shartli ravishda 3 turga ajratish mumkin. Bunda har bir bosqich o'ziga xos xususiyatlar bilan bir-biridan ajralib turadi.

Birinchi bosqich – 1991–2008-yillarni o'z ichiga olgan bo'lib, ushbu bosqichni "ta'sirni baholash" instituti dastlabki huquqiy asoslarining shakllanishi bilan izohlash mumkin.

Xususan, mazkur bosqichda "ta'sirni baholash" instituti dastlab "atrof-muhitga ta'sirni baholash" tarzida Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 7-fevraldagi 67-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Loyihalarni tanlab olish hamda kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirish uchun jalb qilinayotgan xorijiy kredit liniyalari hisobiga kichik va o'rta korxonalarga kreditlar berish tartibi"da qo'llanilgan.

Ushbu tartibda investitsiya takliflarining tashabbuskorlari zarur hollarda injiniring va konsalting kompaniyalarini jalb etgan holda, investitsiya oldi tekshiruvlarini amalga oshirishda loyihaning atrof-muhitga ta'sirini baholash bo'yicha tekshirishlari belgilangan [13].

Keyinchalik "atrof-muhitga ta'sirni baholash" instituti Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 31-dekabrdagi 491-sonli qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasida Davlat ekologik ekspertizasi to'g'risidagi nizom" [14], 2003-yil 30-iyundagi "Yer qa'ri uchastkalaridan foydalanish shartlarini ishlab chiqish va mahsulot taqsimotiga oid bitimlar loyihalarini ko'rib chiqish bo'yicha maxsus davlat komissiyasining tarkibi to'g'risida"gi 295-sonli qarori [15] va boshqa hujjatlarda ham qo'llanilgan.

Shu bilan birga, birinchi bosqichdagi ta'sirni baholash, xususan, "atrof-muhitga ta'sirni baholash" institutiga oid normalarni tahlil qilish jarayonida ushbu bosqichga xos bo'lgan quyidagi xususiyatlar aniqlandi:

- "atrof-muhitga ta'sirni baholash" talab etiladigan holatlarning aniq mezon va asoslari qonunchilikda nazarda tutilmagan;

- atrof-muhitga ta'sirni baholovchi subyektlar, ularga nisbatan qo'yilgan talablar, shuningdek, baholashni amalga oshirish mexanizmi yoki tartibi birorta normativ-huquqiy hujjatda belgilanmaganligi sababli qonunchilikda belgilangan mazkur talabga qanchalik rioya etilganligini aniqlashning imkoni yo'q.

Milliy qonunchilikdagi "ta'sirni baholash" institutiga oid normalar rivojlanishining ikkinchi bosqichi 2008–2016-yillarni o'z ichiga olib, u "ta'sirni baholash" institutining turli sohalarga kirib kelishi va baholashni amalga oshirish mexanizmlarining shakllanishi bilan birinchi bosqichdan ajralib turadi.

O'z navbatida, ikkinchi bosqichning boshlanishini Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 26-dekabrda "Qonun hujjatlarini baholash tizimini joriy qilish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 281-sonli qarorining qabul qilinishi bilan bog'lash mumkin [16].

Chunonchi, aynan ushbu qaror bilan Maxsus ishchi guruh tarkibi tasdiqlanib, ularning vazifalari belgilab berildi hamda milliy qonunchilikka 2009-yilda "qonun hujjatlarini ta'sirini baholash tizimi"ni joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi.

Mazkur qarorning ahamiyati haqida so'z yuritilgan ekan, bir guruh mutaxassislar qayd etilgan qarorning amaliy natijasi sifatida bir qator, jumladan, "Raqobat to'g'risida", "Rieltorlik faoliyati to'g'risida" va boshqa qonun hujjatlarini loyihalari hamda amaldagi qonun hujjatlarini tajribadan o'tkazilganligini ta'kidlaydilar [17].

Biroq e'tiborli jihati shundaki, ushbu tajriba bilan bog'liq ma'lumotlarni birorta ochiq manbalar orqali ham topishning imkoni bo'lmadi.

Bu, o'z navbatida, Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 26-dekabrda qarori bilan "qonun hujjatlarini ta'sirini baholash tizimi" milliy qonunchilikka joriy etilganligi, ushbu tizim doirasida muayyan natijalarga erishilganligini shubha ostiga qo'yadi.

Shu bilan birga, mutaxassislar tomonidan mazkur qarorning asosiy natijasi sifatida atigi "qonun hujjatlarini ta'sirini baholash tizimi" elementlarini o'zlashtirish bo'yicha o'quv mashg'ulotlari o'tkazilganligi va unga oid tegishli materiallar chop etilganligi e'tirof etiladi [18].

O'z navbatida, yuqorida qayd etilgan qaror va u bilan tasdiqlangan chora-tadbirlar dasturining birorta bandida ham korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar borasida so'z yuritilmaganligini alohida ta'kidlash joiz.

Milliy qonunchilikda "qonun hujjatlarini ta'sirini baholash tizimi"ni joriy etishning ikkinchi bosqichidagi yana bir muhim islohotlardan birini Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 2-dekabrda "Qonun hujjatlarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 328-sonli qarori tashkil etadi.

Mazkur qarorga muvofiq, 2015-yil 1-yanvardan yangi tartib joriy etilib, unda tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir etadigan normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalari ushbu hujjatlarni ishlab chiquvchilar tomonidan Interaktiv davlat xizmatlari

yagona portalida (my.gov.uz) muhokama qilinishi va tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash uchun joylashtirilishi, berilgan takliflarni normativ-huquqiy hujjatni ishlab chiquvchilar ko'rib chiqishi nazarda tutildi [19].

Qolaversa, qayd etilgan hujjat bilan Interaktiv davlat xizmatlari yagona portali orqali baholash tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlandi. E'tiborlisi, unda ilk marotaba normativ-huquqiy hujjat va ularning loyihalarining korrupsiyaga ta'siri bilan bog'liq qoidalar nazarda tutildi.

Xususan, nizomning 3-bandida normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash maqsadlaridan biri sifatida korrupsiya sodir etish uchun sharoit yaratadigan qoidalarni aniqlash ekanligi qayd etildi.

Shu bilan birga, yuqorida keltirilgan nizomga 3- va 4-ilovalardagi so'rovnomalarda normativ-huquqiy hujjatlar hamda loyihalarining korrupsiyaga qarshi ta'sirini baholashga oid qoidalar kiritildi.

Masalan, qayd etilgan nizomning 3-ilovasidagi ishlab chiqilayotgan normativ-huquqiy hujjat loyihalari muhokamasi ishtirokchilari uchun so'rovnomaning 7-bandida taklif etilayotgan normativ-huquqiy hujjat loyihasida korrupsiya sodir etilishi uchun sharoit yaratadigan qoidalar borligi, bunda har bir ko'rsatilgan qoida bo'yicha asoslab berish haqida taklif belgilangan.

Biroq, bizningcha, ushbu so'rovnomadagi normativ-huquqiy hujjatda korrupsiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan qoida bor yoki yo'qligi, agar bo'lsa, uni asoslab berishi haqidagi talab noo'rin bo'lib, bunda so'rovnomada ishtirok etgan har qanday fuqaro ham mazkur talabning mohiyatini tushunavermaydi yoki o'zining fikrini to'laqonli asoslab bera olmaydi.

Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 17-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qonun loyihalariga doir faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 345-sonli qarorining qabul qilinishi milliy qonunchilikda "qonun hujjatlari ta'sirini baholash tizimi"ni takomillashtirishda navbatdagi muhim qadam bo'ldi.

Chunonchi, mazkur qaror bilan "Qonun loyihasi konsepsiyasiga, qonun loyihasiga ilova qilinadigan tushuntirish xati, tahliliy va axborot materiallariga qo'yiladigan asosiy talablar" tasdiqlangan bo'lib, unda tartibga solish tizimini baholash bilan bog'liq talablar belgilandi.

Xususan, talablarning 6-bandida qonun loyihasi konsepsiyasining tarkibiy qismi hisoblangan umumiy tavsifi va uning holatini baholash qismida ushbu sohada amal qiluvchi normativ-huquqiy hujjatlarning holati, xususan, qonun hujjatlaridagi bo'shliq va ziddiyatlar, eskirgan, amalda o'z ahamiyatini yo'qotgan, samarasiz yoxud amalga oshirish mexanizmiga ega bo'lmagan qoidalarining mavjudligi, huquqiy jihatdan tartibga solishning mavjud kamchiliklarini bartaraf etishning oqilona va eng samarali usullari aks etgan bo'lishi nazarda tutildi.

Milliy qonunchilikdagi "ta'sirni baholash" instituti rivojlanishining ikkinchi bosqichiga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

a) aynan ikkinchi bosqichda milliy qonunchilikka “qonun hujjatlari ta’sirini baholash tizimi” instituti joriy etildi va bu borada dastlabki tajribalar amalga oshirildi;

b) ushbu bosqichda tadbirkorlik faoliyatiga ta’sir etadigan normativ-huquqiy hujjatlar va ular loyihalarini Interaktiv davlat xizmatlari yagona portalida (my.gov.uz) muhokama qilish va tadbirkorlik faoliyatiga ta’sirini baholash uchun joylashtirish amaliyoti yo’lga qo’yildi;

d) mazkur bosqichda ilk marotaba qonun loyihasi konsepsiyasiga tartibga solish tizimini baholash bilan bog’liq talablar Hukumat qarori darajasida belgilandi.

Shu bilan birga, ushbu bosqichga xos bo’lgan ayrim kamchiliklar yaqqol ko’zga tashlanishini e’tirof etish joiz. Ular jumlasiga huquq ijodkorligi jarayonida qonun hujjatlari ta’sirini baholash tizimi joriy etilganligi bilan bog’liq birorta ma’lumotning ochiq manbalarda mavjud emasligi, baholash tizimining qonunosti hujjatlari doirasi bilan cheklanishi kabilarni kiritish mumkin.

Milliy qonunchilikdagi “ta’sirni baholash” institutiga oid normalar rivojlanishining uchinchi bosqichi 2017-yildan boshlanib, ushbu bosqichni ta’sirni baholash institutining sifat jihatdan yangi bosqichga chiqishi va milliy huquqiy tizimga qonun hujjatlarining korrupsiyaga qarshi ta’sirini baholash tizimini joriy etishga qaratilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi bilan izohlash mumkin.

Alohida qayd etish joizki, korrupsiyaga qarshi kurashishda qonun hujjatlari ta’sirini baholash tizimini takomillashtirishda 2017-yildan boshlab mamlakatimiz tarixida yangi bosqich boshlandi. Chunonchi, aynan uchinchi bosqichdan boshlab yurtimizda korrupsiyaga qarshi kurashish sifat jihatdan yangi bosqichga chiqdi.

Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2017–2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasi”ning qonun ustuvorligini ta’minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan 2-bo’limning ustuvor vazifalaridan biri etib korrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashish tadbirlarining samaradorligini oshirish belgilangan.

Bunda Davlat rahbari tomonidan tasdiqlangan ushbu hujjatda korrupsiyaga qarshi kurashish ham tashkiliy, ham huquqiy chora-tadbirlar olib borilishining belgilanishi mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashishda qat’iy choralar ko’rilishi borasida davlat xizmatchilariga o’ziga xos signal bo’lib xizmat qildi.

Ushbu yo’nalishdagi navbatdagi muhim qadam sifatida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-maydagi PF-5037-sonli Farmoni bilan O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo’yicha vakili instituti ta’sis etilishini baholash mumkin [20].

Mazkur Farmon bilan Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo’yicha vakilning asosiy vazifalaridan biri etib, qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilishiga ta’siri samaradorligini baholash belgilandi.

Uchinchi bosqichdagi navbatdagi muhim islohot sifatida qonun hujjatlari loyihalarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash to'g'risida xulosa berish bo'yicha vakolatli organ belgilanganini e'tirof etish mumkin.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19-iyundagi "Biznesning qonuniy manfaatlari davlat tomonidan muhofaza qilinishi va tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5087-sonli Farmoniga muvofiq, O'zbekiston Savdo-sanoat palatasi me'yoriy-huquqiy hujjatlar loyihalarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash to'g'risida xulosa berish bo'yicha vakolatli organ hisoblanishi belgilandi [21].

Nodavlat tashkilot hisoblangan Savdo-sanoat palatasiga qonun hujjatlari loyihalarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash vakolatining berilishi qonunchilik hujjatlariga nodavlat sektori pozitsiyasidan baholash imkonini berdi.

Milliy qonunchilikdagi "ta'sirni baholash" institutiga oid normalar rivojlanishining uchinchi bosqichida davlat organlarining qonun hujjatlari ta'sirini baholash borasidagi vakolatlarini takomillashtirishga ham e'tibor qaratildi.

Bunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 8-avgustdagi PF-5505-son Farmoni bilan tasdiqlangan Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasi qonun hujjatlari ta'sirini baholashning huquqiy asoslari takomillashuvida muhim omil bo'lib xizmat qildi.

Unda norma ijodkorligida "aqli tartibga solish" modeli elementlarini qo'llash yo'nalishining asosiy vazifalaridan biri etib normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazishning samarali usullari va metodologiyasini mazkur tartib-taomilni qonun hujjatlarining ta'sirini baholash tizimining uzviy elementi sifatida belgilagan holda tatbiq etish belgilandi.

Shu bilan birga, yildan-yilga qonun hujjatlari ta'sirini baholash institutiga bo'lgan ehtiyojning ortib borishi ushbu masala bilan hukumat darajasida shug'ullanishni taqozo etdi. Shu sababli Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-martdagi 212-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Vazirlar Mahkamasining Yuridik ta'minlash boshqarmasi to'g'risida"gi nizomda normativ-huquqiy hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash bilan bog'liq alohida vazifalar belgilandi. Xususan, nizomda Yuridik ta'minlash boshqarmasi zimmasiga ishlab chiqilayotgan loyihalar va qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash vazifasi hamda uni amalga oshirish mexanizmlari yuklatildi. Chunonchi, nizomda Vazirlar Mahkamasining Yuridik ta'minlash boshqarmasi tarkibida Tartibga solish ta'sirini baholash bo'limi faoliyat yuritishi, tartibga solish ta'sirini baholashni o'tkazish tartibi nazarda tutildi.

Bundan tashqari, mazkur nizomga ilova sifatida ishlab chiqilayotgan va qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholashni o'tkazish sxemasi ham belgilandi. Bu esa o'tgan yillar mobaynida qonun hujjatlarining tartibga solish ta'sirini baholash bo'yicha qabul qilingan qonunchilik hujjatlaridagi ushbu jarayonni amalga oshirish mexanizmini normativ-huquqiy hujjat darajasida tartibga solishga xizmat qildi.

Shu bilan birga, yuqorida qayd etilgan tartib va sxemada ham normativ-huquqiy hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash bo'yicha umumiy qoidalar nazarda

tutilgan bo'lsa-da, qonun hujjatlarining aynan korrupsiyaga qarshi ta'sirini baholash haqidagi alohida qoidalar belgilanmaganligini ta'kidlash joiz.

O'z navbatida, qonun hujjatlarining tartibga solish ta'sirini baholash masalasiga hukumat darajasida alohida e'tibor qaratilganligining yana bir yaqqol isboti sifatida Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 22-martdagi 242-son qarori bilan tasdiqlangan Vazirlar Mahkamasining Reglamenti 7-ilovasida "Ishlab chiqiladigan va qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash sxemasi" belgilanmaganligini alohida e'tirof etish joiz.

Biroq Vazirlar Mahkamasining Reglamentida ham tartibga solish ta'sirini baholash borasida umumiy qoidalar nazarda tutilgan bo'lib, qonun hujjatlarining aynan korrupsiyaga qarshi ta'sirini baholash bilan bog'liq birorta qoida belgilanmagan.

Shu bilan birga, so'nggi yillarda korrupsiyaviy xavf-xatarlarni baholash masalasiga davlat tomonidan alohida e'tibor qaratilayotganligini ta'kidlash lozim.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 12-yanvardagi "Korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-81-son qarori bilan Davlat organlari va tashkilotlarida korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash yo'nalishlari va indikator ko'rsatkichlari tasdiqlangan bo'lib, unda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha ichki idoraviy hujjatlarning ishlab chiqilganligi va o'z vaqtida yangilab borilishi indikator ham nazarda tutilgan. Albatta, mazkur hujjat bevosita muayyan sohani tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjat bo'lmasa-da, tegishli davlat organi faoliyati bilan bog'liq qonunchilik hujjati bo'lishi mumkin.

Xulosalar

Umuman olganda, uchinchi bosqichga xos bo'lgan quyidagi asosiy jihatlarni sanab o'tish mumkin:

1) ushbu bosqichda nodavlat sektordagi subyektlarga qonun hujjatlarining ta'sirini baholash borasida qator vakolatlar berildi;

2) uchinchi bosqichda davlat organlari zimmasiga normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari ta'sirini baholash bo'yicha vazifalar yuklatildi. Hukumat darajasida ushbu yo'nalish uchun mas'ul bo'lgan alohida bo'lim tashkil etildi.

Shu bilan birga, qabul qilingan qonunchilik hujjatlarida normativ-huquqiy hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash bo'yicha umumiy qoidalar nazarda tutilgan bo'lsa-da, bevosita korrupsiyaga qarshi ta'sirini baholash bilan bog'liq qoidalar belgilanmaganligini uchinchi bosqichda saqlanib qolayotgan salbiy holatlardan biri sifatida e'tirof etish joiz.

REFERENCES

1. Building an Institutional Framework for Regulatory Impact Analysis (RIA): Guidance for Policy Makers. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/building-an-institutional-framework-for-regulatory-impact-analysis-ria_9789264050013-en/.

2. Rozimova Q. Some Features of Improving the Penal Institution for Several Crimes in the Criminal Law of Uzbekistan in the Fight against Corruption. *Journal of Adv Research in Dynamical & Control*, 2020, vol. 12, iss. 02. DOI: 10.5373/JARDCS/V12SP2/SP20201071.

3. Kapoguzov Ye.A., Al'zhakhanova K.Zh., Tleubergenov Sh.A. Otsenka reguliruyushchego vozdeystviya kak importiruyemyy institut: opyt reform v stranakh YEAEs. Gosudarstvennoye i munitsipal'noye upravleniye [Regulatory impact assessment as an imported institution: the experience of reforms in the EAEU countries. State and municipal administration]. Scientific Notes SKAGS, 2016, no. 3. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-reguliruyushchego-vozdeystviya-kak-importiruemyy-institut-opyt-reform-v-stranah-eaes/>.

4. OECD, Regulatory impact analysis: best practices in OECD countries. OECD, 1997. Available at: <http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/35258828.pdf/>.

5. Muhammedov F. et al. Qonun hujjatlari ta'sirini baholash tizimi [Assessment system of impact of legal documents]. Tashkent, Baktria press, 2016, pp. 71–72.

6. Aloe U., Rozimova Q. Anti-Corruption Agency and Anti-Corruption Examination of normative legal acts: Comparative Analysis. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 2020, vol. 7, iss. 02, pp. 6361–6368. Available at: https://drive.google.com/file/d/15hQ0kg8ovbuQUFUwPC_4EBdVI07G5Tod/view/.

UDC: 343:342(042)(575.1)

DAVLAT XARIDLARI SOHASIDAGI KORRUPSIYANING OLDINI OLIHDA IHTT TAVSIYALARI HAMDA AYRIM XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI

Usmonov Nodir Xoliqjonovich,
O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi
Akademiyasining
“Korrupsiyaga qarshi kurashish” yo‘nalishi magistri
ORCID: 0000-0002-6941-3722
e-mail: usmanov02@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada moliya tizimining bir qismi bo'lgan davlat xaridlari sohasida korrupsiyaning oldini olishda Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot tashkilotining tavsiyalari, ularni O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyotiga joriy etish yuzasidan takliflar hamda IHTTga a'zo ba'zi davlatlarning davlat xaridlaridagi korrupsiyaning oldini olishdagi ilg'or tajribalari, jumladan, davlat xaridlari tizimining uzviy tamoyillari hisoblangan tizimning yagonaligi va yaxlitligi, davlat xaridlarida shaffoflikni ta'minlash masalalari, xaridlar jarayonlarida manfaatdor tomonlarning ishtirok etishini ta'minlashga oid me'yorlar, elektron davlat xaridlari tizimini joriy etishning o'ziga xos xususiyatlari, davlat xaridlari tizimida davlat organlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan nazoratni amalga oshirish va ta'sir choralari qo'llashga oid amaliyotlar va misollar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: BMT, davlat xaridlari, MDH, Korrupsiyaga qarshi Konvensiya, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot tashkiloti, Federal xarid siyosati boshqarmasi, Xarid konsulligi Boshqarmasi.

РЕКОМЕНДАЦИИ ОЭСР И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ НЕКОТОРЫХ СТРАН ПО ПРЕДОТВРАЩЕНИЮ КОРРУПЦИИ В СФЕРЕ ГОСЗАКУПОК

Усмонов Нодир Холикжонович,
магистрант направления «Борьба с коррупцией»
Академии Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье освещаются рекомендации Организации экономического сотрудничества и развития по предотвращению коррупции в сфере государственных закупок, а также примеры передовой практики

некоторых государств-членов ОЭСР по предотвращению коррупции в сфере государственных закупок.

Ключевые слова: ООН, государственные закупки, СНГ, Антикоррупционное соглашение, Организация экономического сотрудничества и развития, Федеральное управление политики в области закупок, консульское управление по закупкам.

OECD RECOMMENDATIONS AND FOREIGN EXPERIENCE OF SOME COUNTRIES ON THE PREVENTION OF CORRUPTION IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENTS

Usmonov Nodir Kholiqjonovich,

Master's student at
Academy of the General Prosecutor's Office
of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article highlights the recommendations of the Organization for Economic Co-operation and Development in the prevention of corruption in public procurement, and examples from the best practices of some OECD member states in preventing corruption in public procurement.

Keywords: UN, Public Procurement, CIS, Anti-Corruption Covenant, Organization for Economic Co-operation and Development, Office of Federal procurement Policy, Chief Acquisition Officers Council.

Kirish

Korrupsiya – hayot, iqtisodiyot va demokratiyani barbod qiluvchi asosiy kuch. Korrupsiya kambag'al mamlakatlarning qashshoqlikda qolishi, mojarolar va beqarorliklar kelib chiqishi, shuningdek, mo'rt muhit paydo bo'lishiga xizmat qiladi. O'rganishlar korrupsiya rivojlanayotgan mamlakatlarda rivojlangan mamlakatlarga nisbatan ancha yuqori bo'lishini ko'rsatmoqda. Korrupsiyalashgan mamlakat iqtisodiyotida resurslar ham samarasiz taqsimlanadi. Sababi to'g'ri yo'l bilan g'alaba qozona olmaydigan kompaniyalar ko'pincha poraxo'rlik yoki ulush berish evaziga davlat buyurtmalari va loyihalariga ega bo'ladi. Moliyaviy oqimlarning kattaligi tufayli davlat xaridlari firibgarlik va korrupsiya tuzog'iga tushishi ehtimoli yuqori bo'lgan eng zaif yo'nalishlardandir.

Bizga ma'lumki, davlat tashkilotlari jamiyat oldidagi o'z funktsiya va vazifalarini bajarish uchun tovar, ish va xizmatlar xaridini amalga oshiradi. 2013-yilda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) [1]ga a'zo mamlakatlarning umumiy yillik davlat xaridlari ulushi yalpi ichki mahsulotning 12 foizi va davlat yillik xarajatlarining esa 29 foizi, miqdorda esa 4,2 mlrd yevroni tashkil etgan [2].

Dunyo tajribasidan shu narsa ma'lumki, davlat xaridlari sohasi davlat organlari faoliyatining eng korrupsiyalashgan tarmog'i sanaladi. Bunda eng ko'p tarqalgan

korruptsiya korinishlar sifatida davlat mulkini o'zlashtirish va poraxo'rlikni misol qilib keltirish mumkin.

Material va metodlar

Mavzuni yoritishda rivojlangan davlatlarning davlat xaridlariga oid ilg'or tajribalari va ularning natijadorligi bilan bog'liq materiallarga alohida e'tibor berilgan. Unda quyidagilar bayon etiladi.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tahlillariga ko'ra, davlat xaridlarida korruptsiya omillarni jilovlashda budget tashkilotlarida komplayens nazoratning joriy etilishi yoki davlat xaridida ishtirok etuvchi mansabdor shaxslar daromadlarini deklaratsiyalash tizimining joriy etilishi sohada korruptsiyaning oldi olinishi asosi bo'lib hisoblanmaydi. IHTT davlat xaridlarida korruptsiyaning oldini olishni ta'minlovchi bir nechta tamoyillar joriy etilishini tavsiya etadi [3].

Bular:

- Davlat xaridlari tizimining yagonaligi va yaxlitligi;
- Davlat xaridlarida shaffoflikni ta'minlash;
- Davlat xaridlari jarayonlarida manfaatdor tomonlarning ishtirok etishi;
- Elektron davlat xaridlari tizimini joriy etish;
- Nazoratni amalga oshirish va ta'sir choralari qo'llash.

Tadqiqot natijalari

Davlat xaridlari tizimining yagonaligi va yaxlitligi deganda, xarid qilish jarayonining yagonaligi va bir butunligi tushuniladi. Yaxlitlik tamoyili davlat xaridlarida ishtirokchi mansabdor shaxslarning halolligi, pokligi va o'rnatilgan cheklovlar va o'rnatilgan "Odob-axloq Kodeksi" normalariga so'zsiz amal qilishlarini nazarda tutadi.

Mazkur prinsip orqali davlat xaridlari ishtirokchilarining harakatlarida manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik yoki manfaatlar to'qnashuvini tartibga solish, davlat xaridlarida ishtirok etuvchi mansabdor shaxslarning daromadlarini deklaratsiya qilish, budget tashkilotlari va boshqa davlat xaridlari ishtirok etayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlarda informatorlar (whistleblowers) tizimini yo'lga qo'yish, bunda qonun buzilishi holatlari yuzasidan belgilangan tartibda xabar bergan shaxslarni moddiy tomondan rag'batlantirish, ularni turli tazyiqlar, huquqlari cheklanishi va buzilishidan qonuniy tartibda himoya qilish masalalarini o'z ichiga oladi. Masalan, Kanadada davlat xaridlarini tartibga soluvchi Odob-axloq Kodeksi [4] mavjud. Mazkur Kodeks Kanadaning "Moliyaviy boshqaruv to'g'risida"gi Qonuni va "Federal javobgarlik to'g'risida"gi Qonunini o'zida birlashtiradi. Kodeks davlat xaridlarining barcha ishtirokchilari uchun majburiy xarakterga ega va xaridlarda manfaatlar to'qnashuvini tartibga solish hamda korruptsiyaga qarshi choralari, shuningdek, davlat xaridlariga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar va davlat siyosatini o'zida mujassamlashtirgan.

Davlatimizda ham nafaqat davlat xaridlarida, balki umumiy manfaatlar to'qnashuvini tartibga solish hamda korruptsiyaga qarshi choralarni o'zida aks ettiruvchi "Davlat xizmatchilarining odob-axloq Kodeksi"ni qabul qilish maqsadga muvofiq.

Davlat xaridlarida shaffoflikni ta'minlash tamoyili

Xaridlar jarayonida shaffoflikni ta'minlash orqali davlat xaridlari ishtirokchilarining turli suiiste'molchiliklar sodir etganligi uchun javobgarlik tayinlanadi hamda xaridlar jarayonida raqobatni qo'llab-quvvatlash, unda kichik va o'rta biznes vakillarining keng ishtirokini ta'minlash, tegishli davlat organlari, davlat xaridlari subyektlari va jamoatchilikka davlat xaridlari to'g'risidagi axborotdan qonunchilikda belgilangan tartibda to'liq, o'z vaqtida, erkin va bepul foydalanish imkoniyatini ta'minlaydigan dasturiy ta'minot mahsullari yaratiladi. Davlat xaridlari siklining barcha bosqichlari haqida fuqarolik jamiyati institutlarining o'z vaqtida xabardor etilishi davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Davlat xaridlarida shaffoflikni ta'minlash bilan birga, davlat xaridlari ishtirokchilari hisoblangan xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliya-xo'jalik faoliyati va tadbirkorlik siri bilan bog'liq sirlarni himoya qilish hamda sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlash choralari ko'rish lozim. Davlat xaridlari tizimidagi shaffoflikni ta'minlashda Meksika, Avstraliya, Braziliya va Slaveniya davlatlari tajribasini misol keltirishimiz mumkin.

Meksika davlatida "Compranet" [5] deb nomlangan axborot portali mavjud. Unga davlat organlarining davlat xaridlari asosida sotib olinishi kutilayotgan, sotib olingan tovar, ish, xizmatlari, davlat xaridlari bilan bog'liq ijara va lizing bitimlari, umuman, davlat xaridlarining barcha jarayonlarini qamrab olgan ma'lumotlarni keng ommaga oshkora taqdim etuvchi markaziy xaridlar tizimi ma'lumotlari joylanadi. Mazkur markaziy xaridlar tizimi orqali ma'lumotlarni oshkor qilish davlat organlari uchun majburiy hisoblanadi. Shuningdek, mazkur portalda xaridlar bilan bog'liq ma'lumotlar, xarid dasturlari, tender komissiyalari bayonnomalari, yig'ilish protokollari, davlat xaridlari ishtirokchilari bergan iltimosnomalari, ariza va shikoyatlari hamda ularning ko'rib chiqish natijalari oshkora e'lon qilib boriladi.

Avstraliyada ham davlat xaridlarida shaffoflikni ta'minlash uchun "AusTender" [6] platformasi mavjud. Platforma 2005-yilda ishga tushirilgan. Davlat organlari davlat xaridlariga oid barcha ma'lumotlarni mazkur platformaga oshkora kiritishlari shart. Unda davlat organlarining yillik xaridlar rejasi, tender savdolariga qo'yilgan proyektlar, tender va tijoriy taklif kelishuvlari, xaridlar qiymati, miqdori, shartnomalar, ularning bajarilish muddatlari markazlashgan tartibda platforma orqali jamoatchilikka e'lon qilib boriladi.

Braziliyada ham Shaffof Federal davlat boshqaruvi portali [7] 2004-yil noyabr oyidan buyon faoliyat yuritadi. Portalga istagan shaxs istalgan vaqtda login va parollarsiz kirishi va davlat boshqaruviga oid, xususan, davlat xaridlari jarayonlari bilan bog'liq ma'lumotlarni olishi mumkin. Portalda ma'lumotlar kunlik yangilanib turishi sababli ma'lumotlar real vaqt rejimida qo'lga kiritiladi. Shuningdek, portalda mahalliy va konsolidatsiyalashgan budjet daromadlari, xarajatlari, budjet jarayonlari, budjet ijrosiga doir ma'lumotlar 2010-yildan buyon kunlik kiritib boriladi.

Slaveniyada "Erar" [8] (dastlab Supervizor nomi bilan tanilgan) ommaviy veb-ilo va bo'lib, uning asosiy maqsadi fuqarolarga davlat xarajatlari to'g'risida ma'lumot

berishdir. Veb-ilova 2003-yildan beri faoliyat yuritadi. Dastlab ilovaga faqatgina budget tashkilotlariga oid moliyaviy ma'lumotlar, shuningdek, davlat xaridlariga doir ma'lumotlar kiritilgan bo'lsa, 2014-yildan boshlab jamoat tashkilotlari ma'lumotlari ham kiritila boshlandi.

Ahamiyatli tomoni shundaki, mazkur veb-portal davlat organlari, jamoat tashkilotlarining barcha axborot manbalari bilan o'zaro integratsiya qilingan va u inson ishtirokisiz sun'iy intellekt orqali boshqariladi. U orqali davlat xaridlari ishtirokchilariga oid istalgan axborotni olish mumkin. Portaldagi ma'lumotlar kunlik yangilab boriladi. Masalan, Slaveniyaning bir budget tashkilotiga tovarlar yetkazib bergan xo'jalik yurituvchi subyektning:

- ta'sis etilishi bilan bog'liq ma'lumotlar (ustav fondi, ta'sischilari ro'yxati, ularning ulushi, subyekt qachon tashkil etilgani, yuridik manzili, asosiy faoliyat turi, rahbarlariga oid ma'lumotlar; ularning jinoiy javobgarlikka tortilganiga oid ma'lumotlar. Ushbu ma'lumotlardan Korruptsiyaga qarshi kurashish Agentligida foydalanish imkoniyati berilgan);

- xo'jalik yurituvchi subyektning oxirgi benefitsiarlariga oid ma'lumotlar;
- subyekt rahbarlari, ta'sischilari va oxirgi benefitsiarlarining daromadlari deklaratsiyasi, shuningdek, manfaatlar deklaratsiyasiga oid ma'lumotlar;

- davlat xaridlarini amalga oshirgan budget tashkiloti va xo'jalik yurituvchi subyekt o'rtasida manfaatlar to'qnashuvi mavjud bo'lishi mumkin deb hisoblovchi asosli tahlillar;

- xo'jalik yurituvchi subyektning yirik bank aylanmalari, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning hisoblanishi va to'lanishi holatlari;

- xo'jalik yurituvchi subyektning eksport va import operatsiyalariga oid ma'lumotlar;

- subyekt tomonidan budget tashkilotiga yetkazib berilgan tovarlarni subyekt ishlab chiqarganligi yoki qanday tartibda, boshqa subyektlardan xarid qilganligiga oid ma'lumotlar va hokazo.

Mazkur ma'lumotlar veb-portalni boshqaruvchi "sun'iy ong" orqali tahlil etiladi va natijalar Slaveniyaning Korruptsiyaga qarshi kurashish Agentligiga taqdim etiladi. Agentlik olingan ma'lumotlar orqali vakolat doirasidagi ta'sir choralari ko'rib boradi.

Shuningdek, mazkur portal davlat va xususiy sektor o'rtasida moliyaviy oqimlarning shaffofligi, davlat moliyasini samarali ishlatish uchun davlat idoralari mas'uliyatini oshirish, qabul qilingan va rejalashtirilgan investitsiyalar va loyihalarning nazoratini ta'minlash hamda noqonuniy boshqaruv risklarini kamaytirishga turtki bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligiga:

1. Deklaratsiya topshirishi talab etiladigan shaxslar doirasi, daromadlar va mol-mulkni majburiy deklaratsiya qilish tizimining har bir bosqichini joriy etish mexanizmlari, deklaratsiyalarni monitoring qilish va natijalarini e'lon qilib borish tartibi, deklaratsiyani taqdim etishdan bosh tortganlik va qasddan noto'g'ri

ma'lumotlarni kiritganlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi O'zbekiston Respublikasining «Davlat xizmatchilarining daromadlari va mol-mulkini deklaratsiya qilish to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish va qonun vositasida davlat xizmatchisining daromad va mol-mulk deklaratsiyalari bo'yicha ma'lumotlar bazasini yaratish zarur.

2. O'zbekiston Respublikasining "Manfaatlar to'qnashuvini tartibga solish to'g'risida»gi Qonunini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish orqali davlat xaridlari amalga oshiriladigan maxsus axborot portalida manfaatlar to'qnashuvi bilan bog'liq bo'lgan xavflarning oldini olish bo'yicha quyidagi:

- ma'lumotlarni qayta ishlashga mo'ljallangan avtomatlashtirilgan tizim joriy etish;
- qatnashchining davlat xaridlaridagi ishtiroki tarixi (mahsulot, xizmat yetkazib beruvchining ilgari ishtirok etgan tanlovlari, bajargan ishlari);
- qatnashchining benefitsiarlari haqidagi ma'lumotlar;
- buyurtmachi va ishtirokchi o'rtasidagi ehtimoliy bog'liqliklar (qarindoshlik, birga ta'lim olganlik, mehnat faoliyati yoki biznes aloqalari va boshqalar haqidagi ma'lumotlar).

Avtomatlashtirilgan tizim orqali manfaatlar to'qnashuvi aniqlangan hollarda, avtomatik ravishda davlat xaridi jarayonida bitimga da'vogarning ishtirokini cheklash kabi masalalarni hal etishning huquqiy asoslarini yaratish lozim.

3. Oxirgi benefitsiarlarga oid ma'lumotlarni olish va ularning reyestrini yuritish amaliyotini yo'lga qo'yish darkor.

4. Davlat xaridlari bo'yicha shikoyatlarni to'g'ridan-to'g'ri Davlat xaridlari sohasidagi shikoyatlarni ko'rib chiqish bo'yicha komissiyaga yuborish va ko'rib chiqish mexanizmlarini joriy etish kerak.

Yuqorida keltirilgan qonunlar joriy etilib, ma'lumotlar bazasi shakllantirilganidan so'ng O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining "Davlat moliyasini boshqarish avtomatlashtirilgan tizimi (DMBAT)" hamda "UZASBO" portallari, Davlat Soliq qo'mitasining soliq to'lovchilarga oid barcha ma'lumotlar jamlangan "TAXATION" ma'lumotlar portali, Davlat Bojxona qo'mitasining eskport-import operatsiyalari va bojxona ma'lumotlarini o'zida aks ettirgan ma'lumotlar bazasi, davlat xizmatchisining daromad va mol-mulk deklaratsiyalari bo'yicha ma'lumotlar bazasi, oxirgi benefitsiarlarga oid ma'lumotlar bazasi hamda Ichki Ishlar vazirligining ma'muriy huquqbuzarliklar va jinoyatlarni hisobga olishga doir axborot portallarini o'zida integratsiya qilgan yagona, sun'iy ong orqali boshqariluvchi veb-portalni O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish Departamentida yaratishni taklif etamiz.

Shu orqali iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashishning aniq mexanizmlari yaratilib, qonun ustuvorligi va jazo muqarrarligini ta'minlashda yanada ijobiy natijalarga erishiladi, shuningdek, davlat organlari mansabdor shaxslarining xizmat vakolatlari suiiste'mol qilinishi, avvalambor, davlat xaridlari protseduralarida tizimli korrupsiya va adolatsizlik hamda nosog'lom raqobatni cheklashda ijobiy natijalarga erishiladi, deb hisoblaymiz.

Davlat xaridlari jarayonlarida manfaatdor tomonlarning ishtirok etishi tamoyili

Keng jamoatchilik oldida hukumatning hisobdorligini oshirish hamda fuqaro va yuridik shaxslarning davlat muassasalariga ishonchini mustahkamlash maqsadida davlat xaridlari jarayonida, masalan, tanlov, tenderlar o'tkazish, davlat xaridlariga oid bitimlar natijalarini qabul qilishda fuqarolar, nodavlat-notijorat, jamoatchilik nazoratini amalga oshiruvchi subyektlar ishtiroki ta'minlanadi. Bu usul IHTTga a'zo davlatlarda uzoq yillik amaliyotlarga ega va o'zining ijobiy natijalarini berib kelmoqda. Bunda ommaviy axborot vositalari, xususan, matbuot, televideniya va ijtimoiy tarmoqlarning ishtiroki sezilarli ta'sirga ega.

Xususan, davlat xaridlari jarayonlarida manfaatdor tomonlarning ishtiroki AQShda 2014-yildan beri yo'lga qo'yilgan. Federal xarid siyosati boshqarmasi (Office of Federal procurement Policy-OFPP) [9] va Xarid konsulligi Boshqarmasi (Chief Acquisition Officers Council-CAOC) bilan birgalikda "Ochiq muloqotlarga xush kelibsiz" shiori ostida Qo'shma shtatlardagi davlat xaridlariga oid yuzaga kelgan nizolar, muammolar va turli to'siqlarni hal etish yuzasidan ochiq muloqotlar o'tkazib kelinadi [10].

Meksikada 2009-yildan beri davlat xaridlarida shaffoflik va yaxlitlik hamda manfaatdor tomonlarning ishtirokini ta'minlash uchun "ijtimoiy guvohlar" (Social witnesses) platformasi yo'lga qo'yilgan. Bunda ijtimoiy guvohlar sifatida fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolar hamda davlat xaridida manfaatdor taraflarning vakillari ayrim tender savdolari va davlat xaridlarining barcha bosqichlarida ishtirok etishlari shart hisoblanadi [11].

Ko'plab davlatlarning qonunchiligida ayrim turdagi, katta summadagi davlat xaridlarida kichik va o'rta biznes subyektlarining ishtirokiga cheklovlar mavjud. IHTT tavsiyasiga ko'ra, davlat xaridlariga oid barcha tenderlarda kichik va o'rta biznes vakillariga mazkur tenderlarda ishtirok etish imkoniyatini berish lozim. Ushbu tenderlarda kichik va o'rta biznes vakillari ishtirokining cheklanishi mazkur jarayonlarda davlat xaridlari protseduralarining murakkabligi, turli byurokratik to'siqlar mavjudligi bilan xarakterlanadi.

IHTTga a'zo davlatlarning ko'pchiligida ba'zi davlat xaridlari jarayonida kichik va o'rta biznes vakillariga preferensiyalar berish, davlat xaridlari jarayonlarini soddalashtirish amaliyotidan keng foydalaniladi. Sababi dunyoda biznes vakillarining 90 foizi kichik va o'rta qatlamga to'g'ri keladi. Davlat xaridlariga oid ayrim tender savdolariga kichik va o'rta biznes vakillari ishtirokini ta'minlash raqobatchi korxonalarining ko'payishi va narxlar pasayishiga olib kelishi hamda bu bilan korrupsiyaning oldini olishga erishish mumkin.

Elektron davlat xaridlari tizimi (E-procurement)

Ko'plab IHTTga a'zo davlatlar moliya tizimiga elektron davlat xaridlari usullarini birinchilardan bo'lib joriy etgan. Bundan ko'zlangan maqsad sohaga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, davlat xaridlari jarayonlarida oshkoralikni ta'minlash, ommaviy xarid protseduralariga kirishni osonlashtirish,

budjet tashkilotlari va ta'minotchi korxonalarining to'g'ridan-to'g'ri uchrashuvini kamaytirish orqali xaridlarda "inson omili"ni cheklash, shuningdek, tijoriy takliflarni soxtalashtirish sxemalarining (bid rigging schemes) oldini olish va bu orqali korrupsiyani jilovlashdan iboratdir.

Bunga Janubiy Koreyaning (KONEPS) integratsiyalashgan davlat xaridlari onlayn platformasini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Koreyada 2002-yilda milliy elektron xaridlar tizimining joriy etilishi sohaning sezilarli yaxshilanishiga olib keldi. Janubiy Koreyaning davlat xaridlar xizmatini tashkil etish va nazoratini amalga oshiruvchi Markaziy xaridlar agentligi [11] KONEPS nomli elektron xaridlar tizimini joriy etdi. Ushbu tizim barcha davlat xaridlari turlari va butun siklini qamrab olgan, jumladan, elektron ravishda bir martalik ro'yxatga olish, tender, shartnomalar, tekshiruv va to'lov jarayonlari. Tizim real vaqt rejimida faoliyat yuritadi va u joriy etilganidan beri sohada korrupsion ko'rinishlar va manfaatlar to'qnashuvining turli ko'rinishlari sezilarli darajada kamaydi.

AQShning katta summadagi davlat xaridlari uchun, xususan, kapital qurilish (yo'l va ko'priklar qurilishi va boshqalar) pudratchilarini tanlash tizimi alohida ahamiyatga ega.

AQSh eng optimal pudratchilarni tanlash uchun ikki bosqichli usullardan foydalanadi.

Birinchisida, tegishli pudrat shartnomasi bo'yicha 6 o'lchovda (ish sifati, ishni bajarish muddati, sarflanadigan xarajatlar, ishni bajarishda subpudrat shartnomasi asosida kichik biznes subyektlaridan foydalanish va boshqalar) baholanadi va pudratchining reytingi aniqlanadi.

Ikkinchisida, birinchi bosqichda foydalanilgan har bir o'lchovlar (ishning sifati, ishni bajarish muddati, sarflanadigan xarajatlar, ishni bajarishda subpudrat shartnomasi asosida kichik biznes subyektlaridan foydalanish va boshqalar) bo'yicha pudratchining o'tmishi, ya'ni pudratchi muqaddam bajargan ishlarida yuqoridagi 6 o'lchov reytingiga qanchalik javob berganligi aniqlanadi. Shu bilan birga, muqaddam pudratchi bilan tuzilgan shartnomalar pudratchining aybi bilan bekor qilinganligi, to'xtatilganligi yoki ishni kechiktirib bajarilganligi holatlari tekshiriladi. Bundan tashqari, pudratchi bilan bog'liq jinoiy, ma'muriy va fuqarolik ishlariga oid holatlarni tekshirish bilan birga, pudratchi bajargan ishlari natijasida federal mukofotlar olganiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Birinchi bosqichdagi ma'lumotlarni pudratchining o'zi taqdim etsa, ikkinchi bosqichdagi ma'lumotlar "Federal xaridlarga oid ma'lumotlar tizimi" [12] platformasidan olinadi. Bundan tashqari, pudratchilarni baholash reytingida buyurtmachining komplayens nazorat tizimi faol ishtirok etadi [13].

Nazoratni amalga oshirish va ta'sir choralarini qo'llash

Davlat xaridlarining butun siklini nazoratga olish nafaqat hisobdorlik va yaxlitlikni ta'minlash, balki olingan natijalar samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, korrupsion elementlar bartalaf etiladi. Shuningdek, xaridlar jarayonidagi yetarlicha va adekvat nazorat sohada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli risklarning oldini oladi. Bundan

tashqari, nazorat orqali noqonuniy xatti-harakatlar aniqlanib, javobgarlik masalasi ta'minlanadi, tegishli sanksiyalar qo'llanadi.

Davlat xaridlarining butun sikli nazoratini ichki va tashqi nazoratga bo'lish mumkin. Ichki nazorat moliyaviy nazorat, ichki audit, menejment nazorati va komplayens nazoratlarga bo'linadi. Tashqi nazoratni esa, asosan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sud tizimi amalga oshiradi.

Germaniyada davlat xaridlariga oid ma'lumotlarni qayta ishlash va kuzatish tartibi

Germaniyada davlat xaridlarining butun sikli elektron xaridlar tizimiga kiritib boriladi. Elektron xaridlar tizimida budjet tashkilotlari va korxona, tashkilot, muassasalarning joriy va o'tgan yillardagi davlat xaridlarida ishtirokiga oid ma'lumotlar saqlanadi.

Ichki Ishlar vazirligi huzurida "Federal xaridlar agentligi" faoliyat yuritadi va mazkur tuzilma budjet tashkilotlarining davlat xaridlariga oid elektron hujjatlar oqimining butun siklini xo'jalik yurituvchi subyektlar va budjet tashkilotlari faoliyatiga aralashmagan holda kuzatib boradi. O'rganishlar davomida budjet tashkiloti va xo'jalik yurituvchi subyektlarning xaridlarga oid faoliyatida nomutanosibliklar va shubhali operatsiyalar kuzatilgan taqdirda, agentlik tomonidan mazkur davlat xaridlari ishtirokchilari faoliyatida tekshirish o'tkazilishiga asos bo'ladi. Ushbu tekshirishlar faqatgina korrupsiyani fosh etibgina qolmay samarali davlat xaridlari tizimini yo'lga qo'yishga ham imkon beradi [15].

Shuningdek, Federal xaridlar agentligi tekshiruvlar o'tkazishda xabar beruvchilar (whistleblowers) imkoniyatlari va tezkor-qidiruv faoliyatidan foydalanadi.

REFERENCES

1. Organisation for Economic Cooperation and Development. OECD. Preventing Corruption in Public procurement. OECD, 2016.
2. Preventing Corruption in Public procurement. OECD, 2016, p. 10.
3. Code of Conduct for Procurement in Canada.
4. A single portal for services, information and citizen participation. Available at: www.compranet.gob.mx/.
5. The Australian Government's procurement information system. Available at: <https://www.tenders.gov.au/event=public.reports.list/>.
6. Lançado pela Controladoria-Geral da União (CGU). Available at: www.portaldatransparencia.gov.br/.
7. Commission for the Prevention of Corruption, Slovenia. Available at: www.kpk-rs.si/.
8. Fisher C. et al. Economy. Moscow, Delo Ltd., 2007.

9. Chief Acquisition Officers Council. 2014. Available at: <http://cxo.dialogue.cao.gov/>.
10. OECD. 2013. Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264197480-en/>.
11. Central Procurement Agency of Korea.
12. Federal Procurement Data System – Next Generation (FPDS-NG).
13. United States Office of Federal Procurement Policy, 2013. Available at: [www.whitehouse.gov/Improving the collection and use of information about contractor performance and integrity.pdf/](http://www.whitehouse.gov/Improving%20the%20collection%20and%20use%20of%20information%20about%20contractor%20performance%20and%20integrity.pdf).
14. Wikipedia: Federal Procurement Agency, Germany.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2-3 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori.

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Y. Yarmolik, Sh. Yusupova, F. Muhammadiyeva

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2022-yil 27-sentabrda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli b.t. 11,39. Adadi: 100. Buyurtma: № 161.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti